

ОЛЕНА ПЕЧОРНА

У ЗАТІНКУ ЗЕМНОЇ ЖІНКИ

СЕРЦЕ, СПОВНЕНЕ НАДІЇ, ВКАЖЕ ШЛЯХ

КСД

У ЗАТІНКУ
ЗЕМНОЇ ЖІНКИ

ОЛЕНА ПЕЧОРНА

У ЗАТІНКУ
ЗЕМНОЇ ЖІНКИ

РОМАН

ХАРКІВ **КСД**
2021

УДК 821.161.2
ПЗ1

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

- © Сердюк О. В., 2021
- © Depositphotos / korobkova,
обкладинка, 2021
- © Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видан-
ня українською мовою, 2021
- © Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», худож-
не оформлення, 2021

ISBN 978-617-12-9056-3 (PDF)

Полудень. Сонце дістається найвищої точки альпійського безмежжя і зачудовано спинається, роздивляючись полохливі тіні десь глибоко внизу. Довгі ряди виноградників розкреслюють схили, і згори ця картинка чимось нагадує велетенський лист-зізнання. Нижче гріються дахи ошатних будиночків. Їхні завітчані вікна тішаються різнобарв'ям, ніби райдугу в горщики спіймали. Біжить удалеч дорога, розгойдується з боку в бік, тоншає, стікається і зрештою губиться в смарагдовій безвісті. Тихо. Так тихо, що, здається, чути, як перемовляється з вічністю молодий вітер.

На цій думці дівчина, котра чомусь лежить на землі, замріяно всміхається, розплющує очі й одразу ж мружиться. Сонце скрізь. Проміння витанцьовує серед виноградного листу, бавлячись, рветься на яскраві клапті, гріє землю, і та неквапом вагітніє ним і камінням. Гостя відчуває тепло спиною, дрібні камінчики муляють, нагадуючи, що простираadlo, завбачливо розстелене долі, уже стареньке й місцями протерте. Але їй байдуже. Їй подобається цей чудний ритуал, такий дитинно-наївний і, здавалось би, позбавлений жодного сенсу. Щороку у свій день

народження вона приходить сюди, аби відчути життя сповна...

— Ш-ш-ш-ш-ш-ш... — Вітер пустотливо куйовдить чорняве волосся, лоскоче високе чоло й нашіптує велику-велику таємницю, що серпень у лабіринті літа застряг, а вона сміється і грайливо загинає пальці.

— Так-так, зачекай. Перше серпня, друге, третє, четверте, п'яте, шосте, сьоме, восьме, дев'яте... Дев'яте. Ти чуєш, сьогодні дев'яте...

— Ш-ш-ш-ш-ш-ш...

Іменинниця підхоплюється, хутко скидає сандалі, одну, потім другу, і обережно, щоб не порушити серцебиття кам'яного велетня, іде вглиб лабіринту. Чи то не лабіринт зовсім, а виноградник? Неважливо. Важливо, що в грудях лоскотно й хороше, серце-метелик ось-ось розправить крила й злетить увись — до все-сильного полудневого сонця, неозорого неба та любові, котра не має початку й не має кінця.

— Франциско... Франциско...

Красуня озирається. Несподівана радість і сум'яття уміщаються в карих очах, однак є в них ще щось. Щось... незбагненно-прекрасне. Чому нема ні пояснення, ні доведення, ані виміру. Є лише одне-єдине знання:

в затінку жінки земної
цієї короткої миті
всенький світ умістився...

Передзим'я

Дріт натягнутий, як струна,
Я з жердиною без страхівки
Балансую... Іду життям...
В серці віра — ото і тільки.

Без страху вже, бо він утік,
Коли вздрів те бажання жити.
Тільки біль підморгнув услід,
Лиш би втриматись, не завити...

Світ хитається, гамір, шал,
Регіт натовпу, що невміло
Ставлю кроки — не так, не сяк,
Не туди вигинаю тіло...

Я не бачу їх — висота,
Вуха хмарами позакладало.
Step by step... Бог мене веде,
То хіба уже цього мало?!

Оксана Кузів. Step by step¹

Чернігівська осінь заміщувала в низьких купчастих хмарах перший сніг і супилася, мов норавлива жінка. Таки зарано, ой зарано для першого снігу, а що поробиш?

¹ Крок за кроком (англ.). — Авт.

Літо, котре звалося бабиним і ще вчора здавалось нескінченним, бігло вслід за сріблястим «лексусом», що рухався в протилежному від Чернігова напрямку. Котився спокійно й розмірено, якимось навіть меланхолійно. У полях по обидва боки дороги куйовдилося тонесеньке павутиння, поодинокі дерева на узбіччях спалахували багрянцем і швидко гаснули десь позаду.

На передньому сидінні поряд з водієм спостерігала за агонією літа Жанна Валеріївна Коломієць, ще кілька тижнів тому талановита, успішна, а найголовніше — перспективна журналістка столичного глянцю, а нині... Ким вона була зараз, жінка воліла не замислюватися, тому їхала тиха й небагатослівна. Місцевий підприємець, а разом громадський діяч Володимир Діденко розмовами не обтяжував, лиш раз по раз кидав короткі погляди й перемикав радіостанції, доки не спіймав потрібну.

«Така, як ти, буває раз на все життя... і то із неба...» Пісня линула з динаміків безперешкодно, наповнюючи думки подвійним сенсом. «Така, як ти, один лиш раз на все життя... Не вистачає каяття, коли без тебе я...»

Пасажирка мимоволі зіщулилася, коли надривне «я», вочевидь, різонуло по живому. Боляче. І як недоречно боляче. Спробувала приховати розбурхані емоції за усмішкою, однак це вийшло настільки недолуго, що мусила поспіхом відвертатися, упершись чолом у бічне скло. Щоправда, досвідчений чоловік зробив вигляд, що не помічає, завбачливо всміхнувся і потягнувся за телефоном.

— Жанно Валеріївно, перепрошую, маю зробити дзвінок. Ви дозволите?

Кивнула поспіхом, голос зрадницьки затремтів:

— Авжеж...

Відчувала, що телефонний дзвінок був лише приводом, проте за цих обставин зголосилась би на що завгодно, аби лиш їй дали спокій.

— Алло, Віталійовичу, день добрий. — Діденко нарочито говорив бадьоро й задьористо. — Наша домовленість лишається в силі? Так, маємо встигнути. Сушарки працюють на повну потужність, тому... Як цього понеділка? Не люблю я понеділків, ти ж мене знаєш... Ну вредний Володимир Діденко, вредний. А що поробиш? Зіночка моя? О, вона...

Жанна інстинктивно перевела погляд на чоловіка, коли в голосі забриніла... раптова, геть неочікувана й така недоречна в діловій розмові ніжність...

— Зіна — свята жінка, Петю, свята. Інша б на її місці давно втекла.

Краще б він цього не говорив, а їй не треба було слухати. Чомусь одразу пригадалися касети, оті колишні-колишні, плівку яких магнітофон міг «зажувати». От її зараз і жувало... Але справжню плівку можна було дістати вчасно, настромити на олівець чи ручку й відмотати. І все дивовижним чином налагоджувалося, пісня звучала заново.

— Ех, Петю, Петю, не знаєш ти жінок. Це такі створіння... Можеш життя прожити, як то кажуть, і в горі, і в радості, а потім одного дня хоп — і сюрприз. Як не твоя. Щось я, друже, розбалакався не на жарт, а в мене ж гостя. Своїм вітання передавай. Так, на зв'язку. Бувай.

Проникливі чоловічі очі неначе запитували: «Чи полегшало?»

— Жанночко, тепер я цілком і повністю до ваших послуг. Ми, до речі, майже на місці. Можна сказати, домчали. Праворуч знак, бачите?

Кивнула, перевела погляд на темряву, що виснула на горизонті й розросталася навсбіч. На тлі грозового неба й справді проступав знак. Такі встановлюють на в'їзді до населених пунктів. Жанна бачила схожі й бачила по-справжньому своєрідні, якщо не сказати «ексклюзивні». Швидко пробіглася літерами згори вниз — Горбове¹. Ну от, таки на місці.

— А село, до речі, Жанно Валеріївно, з історією. Кажуть, перше поселення тут виникло ще в 1567 році поблизу могутнього листяного лісу. Ця місцевість тоді мала назву Горбов бор. Красиво, правда ж? А вже 1861 року в Горбові жило 1800 душ. Хоча вам, столічній пані, ці цифри, мабуть, смішними здаються. Ніби в інший вимір потрапили?

— Ну що ви... До паралельного світу далекувати. — Вона навіть встигла всміхнутися. Так, з отією самою дурнуватою усмішкою на обличчі й збагнула, що повітря в салоні стає якимось драглистим — ні вдихнути, ні видихнути. Жінка ще спробувала розщібнути гудзик на плетеній кофті, але одурманлива млість уже повзла тілом, дзвеніло у вухах, перед очима вистрибували цяточки, а потім дорога різко гойднулася вбік. Останнє, що пам'ятала, — тягучий чоловічий голос та окремі слова, що ніби прориваються крізь невидиму перепону.

¹ Сучасна назва села в Чернігівській області. Давніша — Горбів. У тексті вжито обидва варіанти залежно від часу описуваних подій. — *Ред.*

— Жанно... Жанно Валеріївно, що з вами? Вам погано? Ви мене чуєте, Жанно...

Уже не чула, не бачила, не розуміла й не відчувала себе. Чудернацьке відчуття падіння в невагомість. Суцільна та безмежна, неозора пустка. А потім холод. Хтось ляскає мокрими долонями по щоках і гучно дихає в дикій пустці. Господи, чому так холодно? Холодно й темно. Повільно розплющила повіки. Студене повітря безперешкодно проривалося до салону автомобіля крізь відчинені дверцята й розтрушувало чудернацькі білі цяточки, що миттєво танули. Невже сніг? Так ще ж учора ніби літо було...

— Жанно! Слава Богу! Що ж ви мене так лякаєте, ну?

А й справді, крихітні, такі дрібні-дрібнюсінькі сніжинки осідали прямисінько на сиву бороду Діденка.

— Усе добре, Володимире Семеновичу. Правда. Уже минулося, — силувалася так-сяк усміхнутись, проте виходило не вельми переконливо. Стурбований чоловік супився, зітхав, ойкав, скрушно прицмокував язиком, а потім життєвий досвід, вочевидь, таки підказав, що й до чого:

— Ай-ай-ай, Жанночко, що ж ви не попередили старого діда? Я б тихіше їхав. Вам уже краше? — Принциповий підприємець зараз більше нагадував турботливу квочку. — Та я б і не наполягав, коли б знав. Господи, знайшлися б люди... Жанно, ви не подумайте. І знайдуться. Може, ну його, оте замовлення? Вам би поберегтися треба.

Квапливо хитнула головою, боячись, що очі видадуть хвилювання.

— Ні, Володимире Семеновичу, страшенно не люблю нерозпочатих справ.

Помітив, може, навіть зрозумів, що й до чого, однак вигляду не подав. Проникливі люди, коли треба, знання при собі лишають. Щоправда, подивився на неї вже якось інакше, либонь, по-батьківськи, чи що? Бо з гіркотою...

— Ну от. Шостий десяток на світі живу, а вас, жінок, зрозуміти не можу. Та й хто зрозуміє? Ой, заждіть, у мене ждесь тут хустина тепла була. Дружина, знаєте, усе зі спиною мучиться. Ось так... Тепліше, правда?

Кивала, щільніше загортаючись у вовняну хустку.

— А онде й кладовище праворуч. Бачите? Нас там уже ждуть...

* * *

Наступного ранку прокинулася від крику й злякано скочила з ліжка. Хтось із дітей плаче. Правда, незвично так, ніби з давнього минулого. Прислухалась, але плач долинав знадвору. Надокучливий, вередливий, він раз по раз збовтував тишу, аж доки Жанна не зрозуміла, що це верещить сусідська коза.

— А щоб тебе... — Жінка впала на ліжко й затулила долонями лице.

Десь поряд, мабуть на столі, цокотів будильник. Древній-древній, вона чомусь думала, що таких уже давно ніде немає, а виявляється, дарма. Монотонне й розмірене цокотіння «круглого звіра» неначе гвіздки заганяло:

— Вста-вай, вста-вай, вста-вай...

Жанна затулила вуха й відвернулася до стіни, упершись обличчям у ворс килима. Прокляття. І чому його досі звідси не зняли? Висить, мабуть, з радянських часів, ще й, либонь, досі фотографуються на тлі цього чуда. Хоча кому тут фотографуватися? Мо', свекрам? Підвела очі до стелі, а там — сотні, якщо не тисячі, дрібнесеньких тріщин. І вздовж біжать, і впоперек, нагадуючи зморшки епохи, котра свій довічний термін чомусь одбуває в цих стінах. Та й хіба лише в цих? От питається, що Жанна тут загубила?

Вона ніколи не любила гостювати у свекрів. Ніколи. З перших днів стосунків з Максимом вони якимось виокремились, чи то пак відкололися від сільського раю. Приїздили — так, проте рідко. Пенязівка для Жанни стала уособленням краю світу, її персонального. І хоч село розміщувалося поблизу районного центру, ця обставина мало чим допомагала в тривалій та незворотній агонії вимирання. Нині тут лишилися, як кажуть місцеві, «щитані» хати, у яких дух людський жевріє. Глушина дика, ледь не первозданна. Принаймні після гамірливого Подолу Жанні здається, що людство просто вимерло, щезло.

— Ме-е-е... Ме-е-е...

— Та замовкнеш ти сьогодні...

— Ме-е-е-е...

Жінка зітхнула й сіла, спустивши босі ступні на дерев'яну долівку. У щілинах між мостинами вільно гуляли протяги. Ну от, зате килими на стінах висять. Встромила ноги в столичні капці, накинула халат на плечі, підвелася і підійшла до вікна. Не так старий, як бувалий будинок дивився вікнами в сад, а там

жовтень натхненно золотив верхівки яблунь. Жанна навіть спробувала заплющити очі й вдихнути оту незорю позолоту, коли тієї самої миті з господарського двору почулися дзенькання відер, голодне рохкання і сердиті хазяйські погрози:

— А щоб тебе, Борько. Відійди. Відійди — кажу!
А то заріжу к такій матері.

Вочевидь, свекор годує хазяйство запізно, адже свекруха, учувши симфонію ранкової трапези, кричить з городу:

— Василю, де оце ти валандався? Поможі картоплю перенести. Скільки тим сіткам на сонці пектися?

— А скільки треба, стільки й будуть стояти. Піду зараз карасів чистити. Там, мо', на дві пательні буде. Чуєш, Галю? Риби хочу.

— Картоплю перенеси, кажу.

— Та щас.

Жанна відвернулася, наче їй хто під дих дав, коли того найменше чекала. Це тобі, дівонько, не твоя комфортабельна орендована квартира на Подолі. Ласкаво просимо в Пенязівку. Тутечки і «йога» своя, і ритуали, і сніданки, і медитації. Жінка озирнулася так, ніби могла розгледіти щось інше, приміром станцію метро «Поштова площа», до якої десять хвилин пішки, натоість погляд спіткнувся об шматок обвислих шпалер у кутку. Звичайнісіньких паперових шпалер, найдешевших. Колись вони, мабуть, були красивого блакитного кольору, а зараз... Нині це видовище більше нагадувало велетенський знак оклику в кінці речення. Мовляв, ускочила ти, Жанночко, по самі вуха. Гепнеться на голову оте брудне й геть вицвіле «небо», ще трошечки —

і гепнеться. Принаймні голову мимоволі, але постійно хочеться увібрати в плечі. Та кого вона намагається обдурити? Утекти хочеться звідсіля якнайдалі.

Жанна навіть ступає крок — один-другий-третій, однак повертається чомусь до дивана під стіною. Стягує ковдру, швидко ховає в шафу подушки й постіль, рвучко сіпає половинку — і диван складається, наче зойкає. Жінка застеляє бідолаху квітчастим пледом і зиркає на годинник — дев'ята. Уже дев'ята. Що ж, у дітей, вочевидь, добігає перший урок. Про дітей думати найскладніше, тому Жанна старається відігнати ці думки якнайдалі. Мовляв, школа та й школа, Куликівка, звісно, не столична гімназія, це зрозуміло, от тільки що тепер удієш? Мусили. Головне — не застрягнути в цьому «музеї» назавжди. Вони не затримуються. Усе буде добре. Буде. Треба лиш трошечки зачекати, зовсім трошечки...

На цій думці магія ранку з обов'язковим позитивним мисленням спіткнулися, як то кажуть, з розгону. Жанна тихенько сіла на вже зібраний диван, підібгала ноги під себе, як робила це давно-давно, ще дівчатком, і заплющила очі — the end.

— Галино, так ти йдеш рибу смажити чи ні? Я карасів хочу! — почулось із стареньких облущених сіней, а важкі кирзові чоботи тупотіли так голосно, наче це вони зголодніли. Свекруха мусила облишити перебирання картоплі й таки піти до чоловіка. Чи до карасів? Стежка тулиться до вікон їхньої тимчасової спальні, тому в прочинену квартиру заповзає жіноче сичання:

— А щоб тебе... І де ти взявся на мою голову, тригладітор...

Жанні хочеться затулити вуха та вимкнути цей недолугий ранок, натомість жінка скручується калачиком і робиться маленькою-маленькою, майже непомітною, ніби й нема її і ніколи не було. Свекри гомонять на кухні, шкварчить олія, будинком розтікається запах смаженої риби — огидний до одуріння, а запитання лізуть з усіх щілин:

— Невістка досі не виходила? Ото ще городська цяця. Могла б і вона риби підсмажити.

— Погано їй, хіба не бачиш? Хоч би знову в больницу не заgrimіла. Усе в тому Києві спустили, за душею ні копійки. А за що лікуватись?

— Не, добрі карасики, Галько, аж солодкі. Мо', піти покликати, га? Хай би посмакувала.

— Сама вийде. А як спить? — Свекруха совала чавунки до печі, лаштуючи борщ на вечерю. Окрім запаху смаженої риби, виразно потягло вареною капустою. Треба віддати господині належне — Галина Іванівна дбала про всіх, як могла: і приготувати встигала, і так-сяк прибрати, ще й машину пральну витягла в сад, щоб невістка не гнулася над тазиками.

— Еге, так вона й до обіду спати буде.

— Що ти розумієш! Цілу ніч вовтузилася, видно, погано було. А вранці Максима з дітьми провела й така зелена зробилася, така ніяка. Страшно дивитись.

Свекор смачно прицмокнув.

— Видно, слабі баби в Києві тому, Галю. Непутьові. Прийдеться нашому синку на своєму горбі сім'ю тягнути.

— Спасибі Богу, що хоч Мишко Прокопенко Максима в адміністрацію пристроїв. У тій... Як її, Васю?

— Об'єднаній територіальній громаді. О-те-ге.

— Еге. Те-ге. Бо що з Києва того? — бубоніла свекруха, ніби «Отче наш» читала. — Дорого — страшно. Таксуї не таксуї, а оренда квартири ой ку-сається. І журналістом попробуї зароби. Як де лучче платять, так все зайнято. А тут як-не-як перший заступник голови. Ще б невісточку кудись пристроїти хоч ненадовго. Щоб як у людей.

Двері до першої кімнати, а разом їдальні та кухні, легесенько, ніби ненароком, смикнув протяг, за сусідським парканом, мабуть, усоте за ранок заверещала коза, а свекор, простий сільський чоловік, не довго думаючи, виплюнув кістки прямисінько в миску:

— Шас... Кому отутечки, Галько, оті писаки потрібні? Хай пише тепер про корів і свиней. Ги-ги. Іч, як складно вийшло. А головне — чиста правда. Од Києва одскочила й зразу ж всралась.

— Цить ти, дурень старий. Їж давай і будемо картоплю перебрану в погріб опускати. Максим казав, що в інтернеті їхньому морози намальовані. А мо' ж, таки до вечора вправимось.

Коли хряснули вхідні двері, нею опанувало відчуття, ніби помиї підступили під самісіньке горло й вона от-от ними захлинеться. Ще місяць тому Жанна подібного не подарувала б, натомість влаштувала б показовий виступ про свою — і лише свою! — історію успіху, що ого-го. Бо чого досяг їхній синок у Києві, а що встигла реалізувати вона? Про корів і свиней, кажете? Що ж, про корів і свиней. Жінка рвучко підвелася, рішуче підійшла до трюмо, яке хтось колись поставив у куток, смикнула штору вбік, і сонячне

проміння миттю наповнило кімнатку, вихопивши із сутінків знайомий силует.

— А тепер, Жанно Валеріївно Коломієць, розкажи, хто ти є?

Жінка у відображенні дивилася прямисінько в очі — прискіпливо, з викликом. Мовляв, оце і все, що лишилося від тебе колишньої? Ану ж бо, будь чесною бодай сама із собою. Як таких називають? Як? Старородящая? Спересердя вхопила гребінець, аби хоч щось хоч якось привести до ладу. Волосся завжди було її окрасою, однак цієї миті стильна зачіска нагадувала скуйовджене кубло. Ще трохи — і сивина засвітиться. А довкола очей що за павутиння? Вказівними пальцями натягнула шкіру, спробувала всміхнутись — і сахнулась. Обережно, так, ніби могло струмом ударити, поклала долоні на ледь-ледь округлий животик. Пальці зрадницьки тремтіли. Повернулася вліво, вправо... Рожевий атлас підкреслював опуклість ліній і здавався таким недоречним у цих стінах: чудернацька забаганка столичної цяці... і не більше.

— Так, Жанночко, так. Ти тут чужа... І ніколи своєю не станеш. — Жінка мимоволі вирівняла спину й розправила плечі. — От і добре. Про корів і свиней? Значить, буде і про корів, і про свиней.

— Ме-ме-ме... — наче відчула, бо верещала, аж заходила сусідська коза, дерлася на огорожу й уперто сіпала ціпок. Однак Жанна того вже не чула, натомість дістала із шухляди старенький ноутбук, підсунула ближче стілець, поспіхом сіла й зиркнула спідлоба на будильник.

— Нічого-нічого. Для початку вистачить і двох годин... Ось так. Дванадцята нуль-нуль. Ти продзвениш опівдні.

За мить стрілка курсору спіймала папку з короткою назвою «Книга», два легенькі натискання — і на весь робочий стіл вигулькує могильний надгробок. Нічого особливого. Ніби. Звичайне «робоче» фото з тих, котрі звикла робити, збираючи матеріали для чергового проекту, адже потім значно легше «оживляти» картинки в пам'яті. От і зараз схилилась і придивилась уважніше. Осінь. Це помітно, бо в небі народжується перший сніг. А внизу, біля самісінької землі, плететься барвінок. Зелений, кучерявий, він тягнеться на могилу, котра нічим не вирізняється з-поміж інших. Прямі лінії, камінь сірого кольору, здається, не мармур. Чорний прямокутник посередині, а в ньому — жіноче обличчя й напис «Пономаренко Франциска Францівна». Нижче цифри, у які вмістилося життя. 9.08.1895—7.10.1980.

Жанна заплющує очі, мить сидить у суцільній тиші, бо навіть сусідська коза замовкає, упокорена таїнством небаченого досі дійства. Затим жінка розплющує повіки, голосно видихає, так, ніби з повітрям вивільняє внутрішню тривогу, страх, розчарування, біль, образу, усміхається незнайомці й з надією, адже, окрім неї, уже нічого не лишилося, шепоче:

— Ну от. Час починати знайомство... Найзагадковіше знайомство в часі.

Чужинка

Іди зі мною через три світи —
Крізь небо, пекло і шляхи безкраї...
Моєму серцю снишся тільки ти...
Нам болісно далеко ще до Раю...

Хай сотні фраз, що спалюють дотла
Не розірвуть тонкий зв'язок між нами...
Так хочеться безмежного тепла...
Ми стоїмо, розвіяні вітрами...

Між небом і землею — я і ти...
Дві постаті, два грішники, дві муки...
Навік з тобою... Через всі світи,
Ніколи не роз'єднуючи руки...

Марина Лапай

Горизонтом ширилась і розтікалась велетенська чорнильна пляма такого пронизливого фіолетового забарвлення, що вишні, які саме стояли у цвіту, бентежно тулилися до тинів. Здавалося, що в небесній канцелярії планували зробити запис, але ненароком, а може, і навмисно перекинули чорнильницю — і зародилася гроза. Їй судилося стати першою навесні 1923-го, однак саме тією грозою зустрічала чужа

Франциска Францівна Пономаренко. 1920 рік

й незвідана країна австрійську піддану Франциску, у дівочтві — Цайтлер, нині — Пономаренко. Не дивно, що жінка вдивлялась у далеч з осторогою і виразним передчуттям лиха. Тривожила гостю незвична дика тиша, ота коротка, швидкоплинна мить повного затишшя перед бурею. І в цій тиші дитячий голосок довірливо запитував:

— Тату... Таточку, це вже твій дім? Твій?

Жінка скинула погляд на чоловіка, у якого, здавалося, знала кожную рисочку, лінію і навіть порух брів. Коли він бентежився, хвилювався чи розчулювався, то мимоволі мружив очі, наче обрізав картинку світу до найсуттєвішого, найнайголовнішого. Ось і зараз Франциска впізнавала погляд, щоправда, нині ці найрідніші очі ховали щось таке... геть невідане досі. Певно, якби щастя могло боліти, то це було саме воно.

— Тату, ми вже приїхали, правда? — не вгавала потішна, допитлива Фанечка. Уже пів року, як вона навчилася розмовляти, і тепер дорослі мали з тим небиякий клопіт, адже мала не вмовкала ні на мить. От і зараз старші брат із сестрою позатихали, стомлені довгою дорогою, а Фаня тулилася до тата й зрештою відволікла його, бо Захар усміхнувся до дитини змовницьки, умить підхопив і підкинув угору. Дівчинка зайшлася радісним сміхом.

— Так, доню, це мій дім. Село Горбів. Подобається?

Дитина кліпала оченятами й довірливо кивала, бо в три рочки тобі подобається весь світ, аби лиш батьки були поруч. Захар опустил Фаню й одразу ж широко-широко розкинув руки для інших двох.

— Ану ж бо, Іване, Марійко, ходіть до тата на руки.

Захар Васильович Пономаренко. 1920 рік

Франциска дивилась, як поспішають до батька найстарший Іванко й середня донечка Марія. Ще сонні після гойдання на підводі, вони тягнулися до Захара, не розуміючи як слід, що відбувається і де вони опинились. Чоловік пригорнув їх до себе, підвівся і випростався на повен зріст, дивився на дорогу, що вела до рідного села, і не йняв віри. Здавалося, що роки служби в царській армії, полону та подальшого життя в чужій країні розвіялися, наче й не було їх. А скільки разів у нав'язливих нічних сновидіннях він бачив ось цю дорогу... Не злічити. І щоразу прокидався в холодному поту, душив крик та міг аж до ранку лежати, адже жодного разу її так і не здолав. І ось... шлях тулиться до ніг, наче вірний пес, що все життя чекав на його повернення.

— Франциско, ходімо. Здається, на дощ збирається...

Жінка згідливо кивнула, бо переймалася, що весняна злива застане їх у дорозі та змочить до нитки, проте водночас інтуїтивно, якимось незбагненим чином відчувала, що чоловіку потрібен час для усвідомлення. Так буває, коли чекав на щось так довго, самовіддано й натхненно, що вже не знаєш, як це... не чекати...

Однак злива не жінка. Ось перші краплі вдарились об землю, а за мить небо спускалося додолу нестримними потоками води. Коли ж серце чорнильної плями розпоролася траєкторія блискавки, від обрію до обрію покотився гуркіт стихії, розбудженої та розбурханої у своєму дикому шаленстві.

— Матінко Божа, — вражено прошепотіла Франциска й чимдуж кинулася до підводи. Дорослі садовили дітей на воза, кутали їх у ковдри, котрі придбали в подарунок для української рідні. Василь, високий худор-

лявий чоловік, що зголосився підвезти їх з вантажем до села, убирав голову в плечі й ошелешено гиготів:

— Оце зустрічає вас Горбів, рідна сторона, оце і я понімаю. Видно, вельми скучило! Та сідайте швиденько, Ф... Фран... — а далі й забув як, ще якби не гроза, може, і згадав би, а так... Сплюнув і пробубнів собі під носа: — Німка.

Франциска назавжди запам'ятала, як, в'їжджаючи в Горбів, заплющувала очі й молилася Матінці Божій, щоб подорож на батьківщину її чоловіка минула в добрі та злагоді. Але серце хіба обдуриш — воно скимліло в грудях, тоді як жіноче ество, котре скоріш відчуває, аніж розуміє, уже знало: не до добра ця гроза, поганий знак. Ошелешена й схвильована, жінка тулила до себе дітей і ревно молилась. Отак з молитвою на вустах і громовицями в піднебессі заїхала до українського села на Чернігівщині та, котрій судилося стати його берегинею.

* * *

Пізнім вечором Жанна купала Варвару в тазику, який поставила в центрі кімнати, попередньо застеливши підлогу клейонкою. Черпала ківшиком нагріту воду із цинкового відра й лила донечці на голову, худенькі плечі, спину, повертала лицем до себе та змивала пахучу мильну піну із животика, почуваячись геть безпорадною, залежною від умов — чи то від умовностей — нового побуту. За кілька тижнів вона встигла зненавидіти осінь у Пенязівці. Бо за що її було любити?

Сутеніло рано, дітей привозили зі школи затемна, добре, що виручала група подовженого дня. Вечеряли по черзі: спершу годували малих, затим до столу

сідали свекри. Жанна зазвичай перехоплювала щось нашвидкуруч, могла доїсти після котрогось із дітей, так і не дочекавшись чоловіка з роботи. Потім овальний і доволі великий стіл (це, до речі, єдина річ, яка їй тут подобалася) ретельно протирали, Варя несла ранець, діставала зошити й підручники, дід становив онучці настільну лампу, і отак вона вчилась. У другій кімнаті, що стала спальнею і для них із чоловіком, і для дітей, теж стояв стіл, однак його одноосібно займав шестикласник Ваня. Син якраз увійшов у той непростий вік, коли особистий простір ототожнювався зі свободою, тому вперто й затято виживав сестру, доки вона сама не попросила вчити уроки в іншій кімнаті. По завершенні ери під назвою «Письмові завдання» починався ритуал вечірнього купання.

— Мам...

Жанна відволіклась і подивилася на дочку. Варя стояла в тазику й мружилася під струменем води.

— Що, доцю?

— А я отримала дванадцять за твір. Пам'ятаєш, про осінній сад? Це ще минулого тижня було... У п'ятницю. Тому ти й не помітила оцінки в щоденнику.

— Правда? — перепитала, здивована, що дочка не похвалилась, як тільки повернулася додому. Варя зазвичай ділилась усім й одразу. Відкрита й щира дівчинка не вміла ховати почуття в собі.

— Моя розумниця, — усміхнулась і мимоволі пригадала її трирічною. Ванна, до країв наповнена пінкою, у дитячих рученятах гумове качатко. Його подарували колеги з редакції одразу після Вариного народження. Зараз донечці сім, виповнилось у вересні,

вона перейшла до другого «нушівського» класу, любить читати, пише твори, а купається у звичайному емальованому тазуку. Що ж, вочевидь, саме так виглядає їхнє з Максимом фіаско.

— Мам...

Жанна розсіяно кивнула.

— А Валентина Іванівна сказала, що моя англійська без-до-ган-на. — Дочка спробувала навіть передати інтонацію вчительки, старанно промовляючи останнє слово по складах, і Жанна нарешті здогадалася, що її дівчинка, як уміє, намагається втішити маму. Збирає хороші новини про свої дитячі успіхи й намагається бодай якось поліпшити настрій, коли опиняється сам на сам.

— Авжеж, моє сонечко. Хто б сумнівався. Треба татові сказати, щоб підшукав у Куликівці репетитора. І братові теж. Йому б ще математику підтягнути.

Варя миттю протерла очі.

— Так тато ж математику добре знає.

— У тата, доцю, зараз багато роботи. Дуже багато. Іване! Ваньку, ходи-но сюди, будеш митися, доки вода тепла.

— Зараз, — озивається з першої кімнати невдоволено. Із сином усе складніше. Воно зрозуміло чому. Йому дванадцять, пішов тринадцятий. Ванько помітно підріс за літо, витягнувся та схуд, а вона все ніяк не звикне до його нової статури... і звичок. Та і як при звичаїться, коли веселун та реготун Ванюшка воліє лишитися на самоті, встановлює кордони й не поспішає ділитися будь-чим, як робив завше? Це так, ніби її вагітність та вимушений переїзд якщо не обірвали

незримий зв'язок між ними, то суттєво його ослабили. Ось, будь ласка, зазирнув і мовчки став у порозі.

— Синку, поклич діда. Треба воду винести.

Насупився, підійшов, вилив воду в порожнє відро й демонстративно поніс до дверей, помітно нахиляючись, бо ж таки заважке. Проте Жанна змовчала, зачіпати не стала, одягнула Варюшу й вивела до першої кімнати, де вже лаштувалися до сну свекри. Сільські люди звикли лягати рано та прокидатися вдосвіта. Цей ритм диктувала нескінченна вервечка клопотів, однак зараз подружжя мусило підлаштовуватися і зважати на дітей та онуків, через те Жанна почувалася зайвою. Бачила, як Галина Іванівна позирала на годинник, чула зітхання і розуміла причину. Ота «причина» і їй спокій виїла, пекла образою та жалістю до себе — самотньої, вагітної і, здавалося, геть непотрібної... йому.

Чоловік укотре затримувався допізна. Як би страшно це не було визнати, проте Максим майже не буває вдома. Зранку їде, а повертається... хіба переночувати. Інакше й не скажеш. Он Василь Петрович уже куняє на стільці, бо навіть обов'язковий випуск ТСН пів години як закінчився. Максима й досі нема. Потягнулася до мобільного — ані дзвінка, ані повідомлення.

— Зайнятий, видно. У них там завтра сесія... — заспокоює свекруха чи то себе, чи її.

— Мабуть. Варюш, зараз Ваня домиється, і в ліжечко пора.

У дитячих очах душа навстіж.

— А татко?

— Що тато? Уранці прокинешся і побачитеся, — відповідала безтурботно-радісно, благо, що професія

навчила балаканини, однак сину того не ризикує говорити. Ваня і не питає. Підлітки не запитують, не розповідають і не цікавляться, аж доки якоїсь хвилини не втнуть таке, що стовідсотково приверне увагу дорослих. Вечір тим часом глибшав, натягуючи темінь під вікна, вогко дихав посеред голого саду, шарудів гілкою білого наливу. За пів години в першій кімнаті затихли свекри, а «дитячий» диван, адже на ньому спали діти, відскрипів та відойкав.

— Вань, а як твої справи в школі? — прошепотіла в темряві, коли Варя мирно сопіла на своїй половині. Син мовчав. Жанна терпляче чекала, сподіваючись, що її хлопчик таки визирне з-під захисних обладунків. Не діждавшись відповіді, ніжно торкнулася плеча, вкрила ковдрою і поцілувала в щоку, тішачись, що не відсахнувся, не смикнувся і не втік, мов ошпарений.

— Вань...

— Мам, лягай. Я спати хочу.

— Спи. Я вже тата... дочекаюсь...

Розвернувся до стіни й буцнув коліном об килим. Маленький дорослий мужчина. Жанна ще трохи постояла, дослухаючись до знайомого й такого рідного-рідного дихання. Інстинктивно поклала долоню на живіт, провела по випуклості, яку стороннє око навіть не помітить, зітхнула й навшпиньки підійшла до столу. Відсунула вбік стосик підручників, тихесенько, щоб не штурхонути ніжками об підлогу, підсунула стільчик, сіла. Поряд, нагадуючи про реальність, кавкнув мобільний — повідомлення у вайбері: «Жанночко, вибач, аврал. Ночуватиму в Мишка Прокопенка, бо вирватися — ніяк. Завтра про все розповім. Цілую».

Жанна перечитала ще раз. Завтра, значить. Що ж, завтра — то й завтра. Увімкнула ноутбук і зітхнула: — Як же я тебе розумію... Франциско Францівно... Пономаренко.

* * *

Найцікавішою забавкою для дітей стала піч, звичайна українська піч із комином. Господиня оселі Горпина Іванівна Пономаренко позирала на заморських унучат, що грілися на теплому черені й цокотіли між собою якоюсь чудною мовою, зітхала розчулено й по-тай утирала непрохані сльози краєчком вишитого фартуха.

Франциска запам'ятала матір Захара за отим вишитим фартухом. Тканина темна, і квіточки на ній барвисті стрічечками. Що ще на ній було, уже й не пригадає, а от руки, руки, якими сина обіймала-голубила-пестила, їх наче не пара була — десятки. Як угледіла мати сина, бліда зробилася, мов піч, яку перед Пасхою якраз охайненько підбілили, стояла біля неї непорушно, у грудях оніміло й заціпеніло все — ні вдихнути, ні видихнути, а потім... Плач стояв такий — на весь куток. Сусіди позбігалися. Думали, що біда, аж радість така, що й словами не описати, хіба голосити: син, синочок, Захар, слідочок якого вже й загув за стільки-то років, вернувся! Он який — чепурний, ошатний і статний. Ще ж і не сам — із сім'єю. Адіточки які гарнесенькі, а які чудні, змокли, пташенятка, то Горпина ж їх зразу й на піч витоплену. І все — пропала, нема їй ні дня, ні години, роботи нема аніякісінької — ото б тільки сиділа й на сина

дивилася, дивилася, не кліпаючи, кожную рисочку, складочку й волосиночку поглядом убирала.

Франциска споглядала ту радість світлу, те щастя неосяжне й собі сльози ховала. За час подружнього життя рідну мову чоловіка якщо не вивчила, то більш-менш розуміла. І оте її «синок, синочок» просто в серце поцілило. Дякувати Богу, що вони таки зважилися на поїздку. Та й уже могли собі дозволити, бо, як кажуть, упевнено стояли на ногах, мали певні заощадження і статки. Чомусь перед очима враз постала рідна матінка. Барбара. Сердешна, світу за слізьми не бачила, коли вицілювала їх на прощання, пригортала, обіймала, до грудей тулила й плакала, так плакала, наче востаннє бачила. Франциска здригнулась і відігнала подалі важкі думки. Погостюють, познайомляться, натішаться, однією родиною поживуть певний час — та й назад, до Австрії. Там їхнє вогнище сімейне, у просторому кам'яному будинку на другому поверсі ціле крило відведено. Простір, воля, вигіди та затишок, бо кожную дрібничку, річ, колір і запах сама дбайливо вибирала, як і належить жінці.

— А ви... змогли, то на піч... грітися — запрошувала й припрошувала свекруха, ще й руками махала, показуючи, як на ослінчик стати, а звідти й на піч видертися. — Захаре, синку, ти б підсадив... Фра... Фа... Фаню.

Жінка кивала головою, що ні, а господиня розгублено озиралася і ближче до тепла гостю свою сядовила. Отак завдяки українській печі Франциска Фанею і стала, а пізніше й прийняла спрощений варіант імені, прийняла покійно й смиренно, як даність. Так само довірливо вслухалась у густий, басистий голос

Захарового батька. Василь Петрович Пономаренко примчав одразу ж, як тільки односельці переповіли неждану звістку про повернення сина. Улетів до хати, мокрий, розтривожений, обвів поглядом і видихнув:

— Ну, здрастуй, сину.

Франциска відчула, як біля печі виразно запахло кіньями, лугом, хоч тоді ще не знала того слова, весняними травами та вогкою землею. У Василя Пономаренка руки хіба взимку бували біліші, а з весни й до пізньої осені кожна лінія, зморшка й відмітина мали колір обробленої ним землі. Та і як інакше, коли родина велика, діток Господь дав, мусиш годувати. А загалом це був крутого характеру чоловік, справедливий і суворий. Повернення сина, з яким уже встиг подумки попрощатися, стало дивом його складного, хоча насправді аж надто простого життя.

— Батьку, я ж не сам вернувся. Троє діток. Синок Іван, дві донечки — Марійка і Фаня. Восени ще одне маля з'явиться, так що ви багаті на онуків. А ось це... познайомся, моя дружина Франциска, — і стільки в його голосі бриніло тепла, що навіть суворий Василь Петрович знітився, дивлячись в очі чужинки, яка так неждано-нагадано повернула їм сина.

— Франциска розуміє українську. І трохи говорить.

— Здрастуйте, — привіталася, старанно вимовляючи слово, усміхалася привітно й лагідно, як уміла. Може, ще й тому, що свого батька вже встигла поховати. Австрійського підданого Франца Цайтлера Перша світова війна відзначила важким пораненням ноги, а після того тривала виснажлива хвороба поступово забирала життя. Тож порядна австрійська

дівчина, мешканка містечка Санкт-Маргаретен¹, що за 17 км від міста Айзенштадт землі Бургенланд, змушена була влаштуватися працювати на завод, аби підтримати сім'ю в непростий час. Там вона й зустріла свого полоненого, свою долю, єдиного й коханого Захара Пономаренка. Тепер же стоїть навпроти його батька й мимоволі, несвідомо й несміливо прагне знайти втрачену батьківську опіку...

— Що ж, здрастуйте, як не жартуєте. Горпино, а Івана сповістили?

З-поміж Пономаренків Захар був найстарший, Володя — найменший, однак між братами завше існував якийсь особливий незримий зв'язок, тісний, ніби прив'язав хто їх один до одного.

— Аякже. Палажка ось-ось підійде, бо Іван у Чернігів поїхав, повернеться, а вдома браток. Ой, святі сили, спасибі тобі, Господи. А онде й Палажка йде! Ой, і малих із собою взяла. Діду, у нас піч замала для онуків. Щастя ж яке! Діждалися.

Той пам'ятний квітневий день, зливами вмитий, таки розпогодився, коли в хату зайшла ще одна невістка, дружина середнього сина Івана. Струнка, дрібненька, не вища за Франциску, — жінки навіть поставою були подібні, — лагідна, з такою світанковою тишею в очах, вона, мабуть, найперша щиро зраділа Францисці. Ніби й не зробила нічого особливого, не сказала, а всміхнулась — і наче від серця відлягло. Франциска обіймала двох темноволосих дівчаток, а ті

¹ У Горбовому вживають назву Святий Маргаретен. Коли в село приїздила австрійська делегація, мешканцям пояснили, що «Санкт» перекладається як «Святий», тому саме цей варіант прижився. — *Авт.*

кліпали зацікавлено й ошелешено, бо звідки ж оцеї дядько взявся? Усю батькову рідню бачили, усіх знають, а звідкіля ось цей узявся? І тіточка в красивому-красивому платті, ще й у таких черевичках? А на печі хто вовтузиться? То Фанечка визирала з-за ріжка подушки, усміхалася безтурботно та змовницьки, бо мала аж дві ляльки двоюрідним сестрам на подарунок.

Оту чудасію, диво дивне, скарб несусвітній дівчатка довірливо тулили батькові в руки, коли той повернувся з міста. Повернувся і ледве встояв на ногах, ошелешений звісткою про повернення брата, а світ... він наче ширшим став. З-поміж усієї рідні Іван завше рівнявся саме на старшого брата, хоч і не демонстрував того на показ, — більше того, міг навіть наперекір щось утнути, мовляв, ось де я, подивіться. Але коли втратив... це наче втратити осердя, що тримало всю сім'ю вкупі. Зникнення Захара родина й на правду приймала довго й болісно, хоча часи такі були, неначе вихор. Сьогодні в одній державі засинав, завтра в іншій міг прокинутися. Батько твердим зробився, мов камінь, погрубішав у словах і вчинках, а мати все у вікна визирала. Років зо три. Та як визирала? Душу на шмаття рвала. Ото робить щось, хліб, приміром, учинить, місить тісто, місить, а за мить як зірветься, як побіжить — і до вікна, дивиться, сердешна, виглядає, наче не сина, а Бога жде. Як не старався, як не пробував, але дірку в материнському серці так і не заповнив, собою не затулив. І батька не відігрів. Та що казати... якби не Палажка, одруження і народження донечок, певно, спився б давно. Бо якого лихого мужики спиваються? З горя і безпорадності. Хоч від радості теж хмеліють. Онде й він чарчину

перехилив, та й не одну, сидить щасливий і з якогось дива вицілює подаровані дівчаткам цяцьки.

— Бач, є, значить, браток, є. Мамко, батьку, це ж я знову меншеньким зробився, еге?

Урешті... сказано тоді було багато. І переказано. Голосами рідними хата до стелі повнилась. Австрійські онуки тільки головами крутили від одного дядька чи тітки до другого. Хіба ж усіх запам'ятаєш? І лише коли далеко за північ нічна вогка темрява огорнула обійстя Пономаренків, незвіданий світ нарешті прошепотів до стомленої чужинки дорогим серцю голосом:

— Якби хто тільки знав, який я щасливий, Франциско. Спасибі тобі, що погодилась. Скільки житиму — дякувати буду.

Він був удома. Удома. Там, де стіни гріють, а кожна тріщинка знає і пам'ятає більше, ніж люди. Хата раділа тихо, проте, здавалось, навіть стіни тягнулися до сонця — усе вище й вище. Величенька піч цього ранку пишалася собою, як ніколи. На теплому черені солодко сопіли діти, а нижче, на так званому полу, постелили для найдорожчих гостей: Захара і його дружини. Батьківське ліжко стояло віддалік, за грубкою, і вночі раз по раз озивалося щемким зітханням: «Захар дома, повернувся синок». Нині воно мовчало, давно залишене господарями.

Горпина, як тільки розвиднилося, порядкувала біля печі тихесенько, безшелесно. Проте забіяка-вогонь жваво потріскував, на великій сковороді рум'янилися оладки, у піч мандрував борщ на вечерю. Дарма що нізчимний та пісний, як весь минулий рік. Настоїться,

гляди, до вечора, упріє, а вони сіллю хлібець притрусять — і смакота. Бо звідки ж Горпині знати, що в тій Австрії їдять? Їй би синочку вгодити.

Захар прокинувся рано, встиг погомоніти з батьком, заніс матері води й тепер ходив-походжав рідним дворищем. Тулився до яблунь, що вирости, наче діти, без нього, проводив долонею по шершавій корі, ніби хотів упевнитись і пригадати колишнє. Воно й пригадувалось, зринало у пам'яті, бо хто, як не він, саджав білий налив біля погрібця? Оце б діждатися і скуштувати яблук, та, видно, не судилося. Францисці народжувати у вересні, а дитинка має з'явитися вдома. Подумав і злякався... Отакої... Зітхнув, полишив сад і, аби відволіктись, поліз на старенький сіновал, наскуб і спустив повнісіньку лайнуху сіна, вніс до скотини. Вийшов — і знов смуток на плечі заскочив, бо як не старайся, а очі бачать, що скрута стіни батьківської хати підпирає. Треба ж... Ще до революції та «союзу» (і понавигадували словечок, ніяк не звикне до них) були на селі хазяї заможніші, були. Працею своє заробляли, у кого більше, у кого менше, а теперечки вже й не знати, що день прийдешній готує. Яке воно, оте життя нове? В Австрії он теж люди працею на життя дбають, з неба манна небесна не падає. Пожив, знає. Але ж хіба нам до них рівнятися?

Ет! Сплюнув, ухопив відра порожні, вийшов до колодязя під двором. Добрий колодязь. Ще дід покійний копав. Смачна водиця, хоч і глибоко, люди з інших кутків приходять, щоб набрати. Коли зирк, а на лавці Васівна сидить, старенька сусідка, яку подумки вже й поховав давно, а ні, його угледіла та й одразу в сльози.

— Господи праведний... Чи я, бува, не осліпла? Захар... Здрастуй, онучку. Невже вернувся?

— Здрастуйте, Власівно. Я, я. Осьде сім'ю привіз із батьками знайомити.

Баба розчулено очі втерла, що бачили на своєму віку й перебачили, гикнула, перехрестилася до неба й прошепотіла:

— Дай Боже, щоб гостинами закінчилося. Ти ж, онучку, знав, куди їхав.

Треба ж. І наче в душу поцілила словом одним. Бо хіба ж не знав? Добре знав куди. Збираючись у поїздку, навіть жартував до дружини, мовляв, поїхали, серденько, в Україну, там у мене дві лавки, ще й млин. Що ж, показав учора і дві лавки уздовж печі, і млинок, яким мати пшеницю перетирає. Сміялася Франциска, до нього сміялася, а в очах такий смуток стояв, печаль і розгубленість. Невже люди ось так живуть? А як їй пояснити чому? Ніяк. Того й реготав голосно та завзято, киваючи то на лавки, то на млинок. А діти на печі гиготіли, тата учувши, батьки й собі всміхалися, винувато, правда. І навіть брат не здержався з Палажкою своєю. Хоч по правді... так Захару в грудях боліло, так щеміло, наче з печі весь жар вигребли й до серця притулили.

Щось схоже Власівна, видно, і зараз угледіла, бо махнула рукою старечою, та так жваво, що аж у плечі хруснуло.

— Ет, онучку, живи й радуйся. Онде, як я. І царя бачила, а теперечки й Леніна застала. І що?

— Що?

Баба хитро всміхнулася беззубим ротом:

— Поживу ще трохи — і за цим поминки справлю.

Захар аж сторопів знетельки, мало відра не впустив, ошелешений бабиною філософією. Добре, що саме мати озвалася:

— Захаре, синку! Іди до хати. Снідати будете. А я до сестрички збігаю, до Марусеньки, хрещеної твоєї.

Захар похапцем витягував відро з колодязя, коли мати вибігла з двору, зав'язуючи хустку на ходу. Спи-нилася коло нього й усміхнулася стишено.

— І Андрійко її буде. Такий шибеник росте, ніхто ради не дасть. О, а води наноси, синку, наноси. Там за хатою ночви. Як надумаєте одяг переполоскати з до-роги, покажеш Фані своїй... як. Здрастуйте, Власівно. Бачите, яка радість у мене?

Стара кивала, кінчиком хустки утираючи зморшку-вате лице.

— Ой, дочечко, таку радість і сліпий углядить, і глу-хий почує. Аби тільки дурний зрозумів, бо такий нині світ настав... черствий... до долі людської.

Найперше Франциска збагнула сонячного квітневого ранку в Горбові, що опинилася геть в іншому світі, від-мінному від її звичного. Хвилювання далекої дороги й страх знайомства з українською ріднею відступили й поволі стихнули, відтак жінка згадувала вчораш-ню мандрівку спокійніше. Таки красивий край — ця українська сторона. Щойно повернули по Чернігів-ському шляху в бік Горбова, Франциска одразу ж за-уважила неозорий простір, котрий неначе на шма-тки зеленої тканини порізали. Верболози ховали зародки струмків, а ті бігли, переплітались, утворю-вали озерця і неквапом заповнювали собою низини.

Зачувши незвичне шумовиння води, здивувалась, а Захар радісно всміхнувся.

— Шумить? Це дві Бруховиці, глибока й мілка, обмінюються водами, звідси і буркотливе шумовиння, і відповідне ймення. «Попівська Неудобщина» — ось як звалися ці землі ще з тої пори, коли належали Єлецькому монастирю, що в Чернігові, як і більша частина орних земель та луків Горбова. Місце гарне, вигідно розташоване, — близько до міста, — але люди тут не обживаються. Бо й прибула вода, коли Десна розливається, затоплює, тоді стає суцільне болото. Аж поки сонце не поправить витівки весняної води. Подобається?

А як побачене могло не подобатись? Удалині, ген-ген по всьому обрію, виднілися луки впереміш із лісочками та гаями, святково осяяні промінням призахідного сонця, — погляду не відвести. Монотонне мугикання коліс воза перекрив мелодійний дзвін, що кликав прихожан на вечірню службу до церкви, купол якої вже було видно, як тільки від'їхали від переправи до Анисова. Краса, яка вразила Франциску в саме серце. То ось яка вона, Україна, за якою так сумував Захар!

Віз зі скреготом піднявся на черговий пагорб, яких так багато в цій місцині, що здається, ніби вони між собою змагаються, і перед очима замайоріла вже знайома картина поліських селищ. У квітучих садках, обрамлені вищими тополями та вербами, виднілися білобокі хатки, укриті соломою. Вербові тини наче поясом підперізували обійстя, вигиналися навколо хат, хлівів та клунь. Вечоріло. Звідусіль чулися мелодійні переливчасті пісні, які раз по раз виплескувалися

з хат, де, немов щічки чепурних молодниць, рожевіли свічечки каганців. Франциска вже бачила й чула на вокзалах та пристанях кобзарів з поводитрями, які співали за милостиню. Але цей спів був інший, завожував сріблястим мереживом гармонії і чистотою голосів. У неї вдома так не співають. Захар, ніби відчувши стан дружини, пояснив:

— Це жінки та дівчата збираються гуртом і вишивають, прядуть куделі льону, снують нитки на сновницях або виконують ще якусь роботу для своєї родини й співають. Усе з піснями, так і діло краще робиться. Потім усе зрозумієш, моя пташечко. Ти ж така в мене кмітлива й розумна.

Широка вулиця мала зробити декілька закрутів, а вже тоді показала трійчасту розвилку: ліворуч — на Геновку та Луговицю зі знаменитою цегельнею замощеного Лукашенка, де колись підробляв у юності Захар; прямо — на Ковалівку та Грудок, дитинець Горбова, до батьківської хати; праворуч — на Астрянку та Куликівський шлях, де малим так любив гратися з хлопчиками та купатися в озерці Глинуші. Усе до щему в серці рідне для Захара й незвідано мінливе для Франциски. Але хто те розгледів і роздивився, коли небо гromовицями підперезалось?

Добре, що хоч не все вимокло до нитки.

За спогадами незчулася, як розклала дитячий одяг на ослінчик охайними стосиками — Фані, Марійці й Іванку. А куди його далі прилаштувати? Земляна долівка, білені стіни, грубо тесаний стіл, лави, піч, скриня в кутку, грубка, за нею батьківське ліжко — невеликі статки. Зітхнула й уважніше придивилася до дерев'яної

скрині. Найпевніше, речі тримають там, однак гостя посоромилася зазирнути досередини, наче то було щось таємничо-інтимне. Смішно, однак австрійка не могла повірити, що в хаті відсутнє справжнє дзеркало. На стіні, правда, висіло люстерко, але в ньому сама собі здавалася надто дрібною і якоюсь ненатуральною. Аби відволіктися, підійшла та стала перед так званим покуттям. В обрамленні вишитих рушників на неї дивилися лики святих, наче застерегти хотіли про красу неймовірну й про печаль людську. Схвильована, вражено перехрестилась, ступивши крок назад, і хутко, ніби її хто підганяв, відшукала серед речей свою Біблію.

Святе Письмо матінка подарувала їй, коли Франциска була ще дівчатком. Вона тоді читати як слід ще не навчилася, проте одразу ж, з першої миті поставилася до оберега побожно, з особливим душевним трепетом. Могла притулити до грудей, легесенько провести пальчиком по літерах, вдихнути аромат. Відчувала, що в такі миті не самотня, що всі її страхи, мрії, слова, учинки приймають беззастережно й безумовно. Не могла пояснити, звідки ця впевненість, просто знала, довірялась і вірила. А коли навчилася молитви, уже не могла інакше. Щоранку розмовляла з Богом і щоночі повіряла Йому свої печалі. От і зараз притисла Біблію до себе, заплющила очі й прошепотіла: «Спаси і помилуй», тамуючи чудернацьке тремтіння в тілі... Коли ж Захар зайшов до хати, застав дружину геть стривоженою. Завжди привітна й умиротворена, нині Франциска дивилася на нього очима, повними страху.

— Тихенько. А ти вже й речі встигла розкласти? Моя господиня!

— Мам, тату... — озвалися діти з печі, а Франциска наче й сама прокинулася, як змогла, усміхнулася до малечі, поклала долоні на круглий живіт, де вже билося нове життя, і довірливо подивилася в очі чоловіка.

— Усе добре. Це ж твій дім. А твій дім не може не подобатись...

Обійняв вдячно й розчулено, як колись. Давно. У костелі, де вересневе сонце пророчило рай, а вони вперше почули жадане «чоловік і дружина».

— Дякую... чуєш? І скільки житиму — дякувати буду.

Слова, слова, слова. Яку ж незбагненну силу вони мають, коли їх промовляє серце. Скільки разів опісля Франциска повторюватиме ці Захарові слова, повторюватиме пошепки, потай, подумки удосвіта, удень, глибокої та глибої ночі. Промовлятиме оте його лагідне й щемке «скільки житиму — дякувати буду» і шукатиме сили в цих словах. Вони стануть її єдиною українською молитвою, рятунком і підтримкою в часи суцільної, безпросвітної тьми. Однак хто про те знатиме? Хіба вона сама.

* * *

— Та що ти можеш знати про мою роботу? — шипів у лице збуджено, люто, а ще тихо, щоб, бува, не почули діти чи батьки. — Забула своє? Забула, як у своїй редакції пропадала? А скільки разів поночі верталася, уже й не згадаєш? Номер вони в друк здавали. Велике діло! А ти спробуй депутатам клепки вставити, ану ж. Хай проголосують твердолюбі задниці так, як треба... Всьо. Тему закрито.

Жанна мовчала. Дивилася на чоловіка, ніби вперше бачила. Чужий, геть чужий, вона вже й не знає, що в нього на серці. Власне, як і він.

— Що ж, нехай... Снідати будеш?

І звідки, цікаво, у ній стільки глупоти? Як інакше назвати стан суцільного заціпеніння, коли немає ні емоцій, ні думок, ні відчуттів — пуста, дірка всередині. Слова чоловіка пролітають крізь неї, наче протягом висмикнуті. Їй би обуритися зараз, розповісти про образу, заплакати чи закричати, і, може, тоді дірка затягнеться. Два останні тижні Жанна взагалі почувається, ніби увімкнула автоматичний режим. Максим майже не буває вдома, ночує через раз, не відповідає на дзвінки й забуває зателефонувати потім. Його запитання «Ти як?» і «Діти в нормі?» із самого початку не потребують відповідей. А в неї бракує сил цікавитися бодай чимось... Ось і зараз відвертається та мовчки перекладає яечню в тарілки, намащує маслом скибки хліба, розставляє гарячі чашки, у яких парує щойно заварений чай, кличе дітей до столу. Максим у цей час метушливо бігає з кімнати в кімнату, затиснувши телефон біля вуха, бадьоро вітається з кимось, жартує і сміється отим своїм вірусним сміхом — щирим, задьористим, живим. Почувши такий, годі опиратися й не всміхнутись у відповідь. Що ж... нині цей сміх дістається всім стороннім, абсолютно чужим людям, лишень не сім'ї. І хай би це стосувалося дружини, але ж діти? Вони в чому завинили? Жанна сіла на стілець поряд і спробувала всміхнутися — не помітили. Варюшка схилилася над мискою так, ніби туго заплетена коса тягне донизу. Навряд чи дочка розуміє, що

відбувається між батьками, однак відчуває: ловить інтонації, погляди, жести, помічає дрібниці, які годі приховати... Ваня? З ним ще складніше. Тарілка з ячменю відсунута вбік. Погляд порожній. Син жде команди рушати так відсторонено, ніби вже не тут і не з ними.

— Смачно?

Підводить очі — розгублені, вочевидь, не очікував, що ним узагалі можуть цікавитись. Однак швидкоплинна мить зникає, так і не з'явившись.

— Всьо, малявки, бігом у машину. Сьогодні треба бути раніше. Хутко, хутко!

Максиму не до них; діти схоплюються, швидко хапають шкільні рюкзаки й першими поспішають до машини. Чоловік рушає вслід, на ходу перебирає папери, шукає якийсь надважливий, зосереджено рахує пункти та цифри, проговорює назви і, лишень коли сідає у водійське крісло, поспіхом озирається.

— Буду пізно, дітей привезе Петрович. Маму попередь, бо й мозок виїсть, переживаючи. Всьо. Помчав.

І це таки дійсно «всьо»... Легка дорожня курява клубочиться в темряві осіннього ранку. Жанна не може її розгледіти, проте відчуває, як пил застеляє очі, а разом і серце, бо дірка всередині затягується черговим грубим рубцем. Це було схоже на те, коли хтось відчайдушно, з останніх сил прагне втримати рівновагу — годину, другу, добу, тиждень, два, місяць, а потім якоїсь короткої миті дозволяє собі видихнути ненадовго — і все, стати в планку вже неможливо. І ніби немає конкретної причини, усе як було досі, однак прикидатися і переконувати самого себе, що все добре, нічого аж такого не сталося, бракує сил. Їх просто не-ма.

До будинку Жанна верталася важкою ходою, ледь-ледь пересуваючи ногами, намагалася навіть не дивитися, куди йде. Здавалося, що навіть сусідська коза й та знає, що Жанніне життя — суцільне фіаско. Бо хіба це сім'я? Видимість, формальна картинка. От що вона йому сказала? Спитала, коли повернеться і чи повернеться взагалі...

— Уже поїхали? — озвалася свекруха. Вона саме йшла з дійницею до корови.

— Просив передати, щоб не хвилювались... — проковтнула гіркоту й додала вже зовсім пошепки: — Бу-де пізно... якщо буде...

І пішла до будинку, хоча все в ній кричало: «Не йди!» Мовчки причинила за собою двері, кілька хвилин постояла в сінях, немов сновида, не розуміючи, де вона й чого. Якби можна, лягла б у порозі, натомість поволі просунулася до «своєї» кімнати, опустила на диван і заплющила очі. Як же хочеться сонця, бодай промінчик, хоч би малесенький, крихітний. За якусь годину ранок наповнив кімнату довгоочікуваним світлом, проте жінка навіть не ворухнулася. Лежала, сховавши обличчя в остогидлому килимі, немов чудернацька комашка, котрій судилося навечно застигнути в бурштині. Свекри недовірливо дослухалися до незрозумілої тиші. Згодом зазирали в прочинені двері раз, удруге. Лежить. Хоч би підвелася, чи що? Хай би вже клацала в тому своєму комп'ютері скільки хоче, так ні, лежить. Чого ото стільки лежати, питається? Погано, чи що? Коли ж невістка не вийшла до обіднього столу, Галина Коломієць задумалася, ще й так, наче до серця чужий тягар забрала. Не було вже їй ні

роботи, ні спокою. Раз по раз тикала в трикляту штуkenцію, мобільник, тикала й тикала, от тільки біда: покручені пальці не слухалися. Свекор споглядав за тим мовчки деякий час, а тоді не видержав, бо чого оті гудки стільки слухати, питається? Наче жде, що покійник дихати почне, їй-богу.

— Ану оддай, Галько. Сюди давай. Чого наярювать безпричинно? Остав людину в покої.

Натомість жінка гірко схлипнула:

— А якби сталося щось?

— Сталося! Сталося. Подуріли баби геть-чисто! Робота в нього така. Ро-бо-та. Приїде, отоді й поговорите.

Якби ж то. Першими з Куликівки приїхали діти. Їх привіз водій на службовому автомобілі, коли листопад погасив за обрієм сонце, наче кинутий недопалок. Жанна чула, як Петрович жартував про сім кіл сесійного пекла, виправдовуючи відсутність начальника. Свекор жваво піддакував, натомість свекруха мовчала. Жанна дочекалася, коли рипнула хвіртка й заревів двигун, і лише тоді змусила себе підвестися, щоб вийти до дітей. Першою вибігла назустріч Варвара й миттю збагнула, що з мамою щось не те. Наполохана, підбігла, обняла й заходилася тихенько гладити руки, навіть не запитавши, що сталося. Останнім часом доця довго думає, перш ніж щось сказати. Ваня зиркнув лиш раз, наче вистрелив з-під насуплених брів, стиснув губи й миттю відвернувся, відмежувавшись. Якби міг, певно, утік. Але тікати їм нікуди, тому всі роблять вигляд, що нічого не сталося, усе як завжди. Хіба що вечір мовчазним видався більше, аніж

зазвичай. І очі, немов собака на прив'язі, усе до годинника вертаються.

Після двадцять першої нуль-нуль свекор, виснажений «холодною війною» з дружиною, заснув, сидячи на стільці з пультом у руках. Його хропіння зробило ніч глибшою, чи то пак зовсім глухою, тому вечірнє купання хочеться якнайшвидше завершити, а ніяк. Тазики, відра, волога ганчірка на долівці. Коли біля двору на решті зупиняється автомобіль, Жанна саме протирає підлогу. Першою «стрічає» сина Галина Іванівна. Материнські докори спалахують швидко й так само швидко гаснуть, мов свіча на вітрі. Бубоніння «чому не відповідав і не передзвонив» Максим обриває коротким:

— Мамо, справи. Треба ж освоїтись, увійти в курс. А як ви хотіли? Вечеряти не буду, нас погодували.

І одразу ж робить хід конем, протягуючи руки до Варюшки. Донечка щойно помилась і сидить, замотана рушником, наче в коконі.

— Доцю, привіт. Спатоньки йдемо? А де Ваньок?

Так дивно. Жанна спостерігає за чоловіком віддала і робить це відсторонено, ніби чужа. Максиму пасують і костюм, і сорочка з краваткою, одяг виструнчив його, сховав ледь помітне пущце, додав солідності. От тільки недоречний він тут якийсь, зайвий. Так, ніби посправжньому живе десь-інде, а сюди, до своєї ж сім'ї, змушений повертатися. Їхні погляди зустрічаються, і Максим робить спробу всміхнутися.

— Привіт.

Слова, всі, які є, зі свистом засмоктуює діра, що все-редині. Жінці бракує повітря... і ще когось. Когось до болю рідного й зрозумілого.

— Ваня миється. Винесеш воду. А якщо теж захочеш, постав відро на плиту... Чи, може, мився там, де й вечеряв?

Простір довкола миттєво електризується. Наполохана Варюшка злякано кліпає очиськами. Свекруха шарудить аптечкою — демонстративно, так, щоб синочок почув. Свекор, прокинувшись остаточно, невдоволено зиркає і робить те, що зазвичай рятує від сварок із дружиною, — вмикає звук так, що годі перекричати. Дарма. Максим навіть не збирається відповідати, натомість жбурляє на диван шкіряний портфель і йде до другої кімнати. Яка ж вона дурна, Господи, яка дурна й жорстока. Ваня... Ванюша. Їхній ображений і збурений син-підліток, опинившись сам на сам з батьком, спершу червоніє, сопе, а потім рвучко відштовхує простягнуту руку. А чого вони чекали? Син тягне відро сам, поспішає, ледь не біжить. Вода розхлюпується по долівці й лишає велетенські темні плями.

— Отак, значить? Добре.

Нарешті, нарешті він опиняється поряд по-справжньому. Може, хоч зараз помітить, що відбувається з ними.

— Щоб завтра речі зібрала. Усі! — дивиться просто в очі. — Зрозуміла? А то засиділися ми тут. Хорош. Пора сім'ю докупити збирати. У Куликівці такий-сякий будинок знайдеться. Заразом і я на місці постійно буду.

Втрата

Знаєш, життя не з медом:
Інколи так полинно,
Інколи так ніяко,
Інколи зимно-зимно...
Інколи так нестерпно,
Інколи біль — в параліч,
Інколи духом ница,
Жити не хочу навіть...
Знаєш, життя — не пісня:
Інколи хочу вити,
Інколи так згинає,
Щоби мене зломити...
Інколи темно-темно,
Сонця в душі не бачу,
Нічка гребе печалі,
Я, безпорадна, плачу.
Інколи... всяк буває,
Темінь чорніш над ранок...
Промінь крадеться в мозку,
Вірю — гряде світанок!

Оксана Кузів. Гряде світанок

Коли Францисці вперше наснився той сон, вона заціпеніла. Не могла поворухнутися, просто лежала з розплющеними від жаху очима й слухала дихання

дітей. Малеча рівно сопіла уві сні, зігріта духом про-топленої печі.

— Ти чого? — спитав Захар спросоння і вкутав дружину вовняним рядном, найтеплішою річчю, що знайшлася в батьківській хаті. Хоч весна й бубняві-ла квітом довкруг, проте ночі ще були студені. — Наснилося щось?

Кивнула, притулившись до чоловіка, не в силі про-мовити ані слова.

— Зараз минеться. Спи.

Налякана жінка лише зітхнула у відповідь, відчува-ючи, як їдке сум'яття лягає тягарем десь під серцем. Ніч ураз наче подовшала, тривогами доточена, а піс-ля побаченого в нічному жахитті про сон узагалі боя-лася думати. Через деякий час, коли дихання чоловіка знову стало рівним, чужинка беззвучно зашепотіла молитви. Якби щось подібне сталося на її батьківщи-ні, жінка неодмінно засвітила б світло, узяла Біблію і читала, читала б доти, доки страх не змалів. А зран-ку обов'язково б рушила на службу до костелу, упа-ла б навколішки перед Матінкою Божою і не підводи-лася, доки в серці не відновилися спокій і впевненість.

«Спокій серця — то головна сила жінки», — час-то повторювала матінка, коли вони із сестрами були ще зовсім малі. Нині доросла Франциска опинилася за сотні кілометрів від отчого дому, сімейного вогни-ща, звичного й такого зрозумілого укладу життя. Зда-ється, ще мить — і темінь поглине її душевну рівно-вагу остаточно, тому жінка міцніш заплющила очі, воліючи зосередитися на чомусь відстороненому, а в уяві одразу ж постала матінка. Лагідна, тиха, вона

ніколи не гнівалася і не бідкалася, скільки б справ не готував для неї прийдешній день, натомість мала дивовижну звичку заходити до їхньої кімнати пізно ввечері, перед сном, аби обійняти: спершу Розу, потім її, Франциску, а найдовше вона лишалася біля наймолодшої Анни. Мамині руки завше пахли милом і затишком, а біля грудей було тепло-тепло. Певно, у ті безцінні миті близькості вони таки його відчували, спокій жіночого серця. І печалі маліли, страхи розвіювалися, робилося так добре й тихо в цілому світі, наче в раю. Треба ж, скільки років минуло, а ритуал обіймати дітей на ніч зберігся. Франциска мимоволі всміхнулася цій раптовій думці, адже й справді навіть тут, серед чужих людей та звичаїв, вона фізично не могла заснути, якщо перед тим не обійняла свою малечу. Захар уже навіть сварився: мовляв, їй би поберетися зараз, а не на піч дертися, однак Франциска не могла інакше. Певно, через те стільки тривоги проти ночі здійнялося, пересторог і пустих побоювань. Діти ж бо для неї зараз життя, увесь світ, який є.

Обережно, аби не потривожити сон чоловіка, вона повернулася і лягла на правий бік. За останні тижні живіт помітно округлився, виріс, тому доводилося часто змінювати положення, аби віднайти зручне, проте жінка не нарікала, більше того, сприймала вагітність як щось абсолютно природне, неначе якусь важливу й значиму частину самої себе. Власне, так воно й було, адже Франциска або виношувала, або ж годувала немовля вже п'ятий рік поспіль. Здавалося, діти займали якусь особливу чергу десь отам, угорі, чекаючи слухної миті, а згодом народжувалися саме в їхній

родині. Найпершим був Іванко. Красивий блакитно-окий хлопчик-янгол з'явився рано-вранці після тривалих і доволі складних пологів. У переважній більшості випадків з первістками лишень так і відбувається, однак тієї липневої ночі їй увижалось, що сонце ніколи не зійде над Санкт-Маргаретеном. Як же вона помилялася! Осяяний першими променями, синок широко розплющував очі, ніби вже тоді міг бачити незбагнений світ у всіх його проявах, а золотаві кучерики хотілось обсіпати нескінченною кількістю поцілунків.

— Янгол! Маленький земний янгол, — шепотіли над ліжечком усі, хто бачив його вперше, а ще дивувалися, як отаке золотаве диво могло з'явитися саме у них із Захаром, темноволосих і смаглявих. За деякий час, щоправда, стала помітна схожість із бабусею Барбарою. А коли племінника тримала на руках молодша тітонька Анна, можна було побитися об заклад, що це саме її маля. До речі, ім'я, котре обрав Захар, теж вирізняло хлопчика з-поміж його австрійських однолітків. Новоспечений татусь так щиро переймався, хвилювався і переживав, а потім тішився появі сина, що ніхто не став перечити.

Власне, Марійку, як не дивно, теж назвав тато. Донечка народилася два роки по тому, у медовому вересні, а оскільки новонароджена була схожа на батька, мов дві краплі води, його вибір уважили й цього разу. Захар лише раз, ніби ненароком, обмовився, що в Україні двадцять першого вересня відзначають Різдво Богоматері, проте цього вистачило, щоб Франциска те добре запам'ятала, а відтак завше просила опіки в Цариці Небесної. І щось таки по-справжньому

ревне було в її молитвах, адже, коли за рік народила третю дитину, сусіди та жителі Санкт-Маргаретена обговорювали цю новину чи не найдовше. На те були свої причини. Догляд за двома малими дітьми вимагав від Франциски безмір часу, молода мама майже не бувала поміж людей, звідси й вагітність минула непоміченою. Хоча нащо кривити душею? Поява Фанечки навіть для них, батьків, була випадковою, абсолютно незапланованою радістю. Перші тижні вагітності Франциска навіть гірко плакала в подушку, бо сумнівалася, чи вистачить сил дати раду вже трьом малюкам. Захар теж мучився сумнівами. Поклав край непотрібним питанням батько Франциски. Хвороба, спровокована тяжким пораненням, поволі відбирала сили, однак ніяк не любов до життя. Передчуваючи свій скорий відхід, він часто повторював: «Не вірте очам, діти, ліпше довіртеся серцю». А якось, коли в домі якраз зібралася чи не вся родина, обвів поглядом трьох своїх дівчат, трьох доньок, і хитро всміхнувся до наймолодшого сина.

— І хто б міг подумати... Найбільш вправною виявилася наша чемна Франциска. Аби наздогнати, як мінімум трьох народити маєш.

Жінка зітхнула від раптового спогаду так, ніби батько був живий і поряд. Маля і собі заходилося крутитися, буцаючи аж під ребра, — певно, відчуло, що мати не спить.

— Уже чотирьох, татку, як Бог дасть, чотирьох... Аби лиш Він управив до того часу додому вернутись.

Тривожні передчуття розвіяв ранок, власне, як і пам'ятні спомини. Новий день бере гору над учорашнім,

Санкт-Маргаретен. 1957 рік

яким би те не було: чи щасливим, чи гірким. Франциска не забула нічне страхіття, хоч би й хотіла, проте за клопотами про дітей незчулася, як дні хутко збіглись у тижні. Світ, що її оточував, змінювався просто на очах. Годі було збагнути, як непримітні вулички з криницями попід дворами, дерев'яні тини, обриси хат — усе розцвіло, захлинувшись несподіваною ніжністю. Франциска не впізнавала Горбова й тішилася тим змінам, як мала дитина, бо так серцю було значно спокійніше. Страхи вивітрувалися, перше враження обростало молодою зеленню, шок малів, хоч і не зникнув остаточно. Особливо чомусь припала до душі чужинці черемха в кінці городу, при самій межі. Як вона там і опинилась і навіщо господарі лишили височеньке дерево, що давало помітний затінок на городину (а то далеко не завжди користь), — хтозна. Однак як тільки перші сутінки лягали на Чернігівську губернію,

Будинок родини Цайтлер. 1957 рік

чужинка облишала всі невідкладні справи й неквапливо йшла стежкою поміж грядок, минала горбки з посадженою картоплею і спинялася на межі. Зачарована, піднімала голову догори й могла довго-довго слухати голос дерева в травневій тиші, аж доки хтось із дітей не починав кликати маму. Духмяне повітря котило невидимі хвилі вглиб української ночі, а жінці здавалося, що цієї короткої миті у світі не існує ні печалі, ні втрат, ні хвороб, є лише весна, весна і... робота.

Австрійська піддана помічала основну відмінність між двома світами — її австрійською домівкою та Захаровою батьківщиною, і цією відмінністю були обсяги роботи. Чуйна за характером, вона щиро шкодувала родину чоловіка, особливо матір. Може, ще й через те, що мимоволі порівнювала зі своєю матінкою, і ця різниця вражала. Важка, почасти непосильна для жінки робота зробила свою справу.

Горпина Іванівна виглядала значно старшою, аніж була. Зморшки лягли довкола очей, борознами вкрили чоло, плечі опустилися, а потріскані руки не знали спочинку: щойно виконають одне діло, одразу ж беруться за інше. Сердешна провалювалась у сон, як у безодню, а щойно засіріє — нова круговерть. І все бігом, усе на ходу, ледве встигали словом перемовитись. Але як приворожували душу її лагідний голос, добре серце й заливистий сміх, коли жартував чоловік або хтось із синів. Франциска чудувалася з отієї непереборної і незбагненої жаги приправляти жартами будь-яку розмову.

Господаря, Василя Петровича Пономаренка, австрійська невістка бачила хіба що за вечерею. І таким він їй строгим здавався, чужим, відстороненим. Розуміла, що на те були причини, відчувала, що інакше й бути не могло в цьому суворому та безкомпромісному світі, проте від того душі не легшало. Тим паче, що Захар зовні дуже походив на батька: успадкував і поставу, і риси обличчя, навіть голос, манеру рухатися. Тому, коли жінка дивилася на свекра, іноді їй увижалось, що то її власний чоловік. Певно, тому свекрове мовчання так гнітило. Слова ніби й були, але здавалися заважкими для старшого Пономаренка, от він і мовчав. Винятком ставали рідкісні миті, коли чужоземні онуки, бавлячись між собою, залазили діду на коліна. Вочевидь, Фанечку забавляла схожість діда з татком, бо мала вигадниця могла обійняти того за шию, ще й смикнути за густі вуса, у яких де-не-де прокрадалася сивина. Василь Петрович завмирав, крєктав і хитро мружив очі, які ніби хто підсвічував зсередини.

— Ді-ду... — лопотала українською, накручуючи дідові вуса собі на пальці, а він, зворушений, нарешті всміхався. Раділа й Горпина Іванівна, ловила на печі ноженята Марійки, лоскотала єдиного онука Івана, а той заходився дзвінким сміхом. І здавалося, хата робилася вищою, просторішою, зникали злидні, скрута, тривоги. Україна в такі миті усміхалася до австрійки щиро, привітно, з теплом і вдячністю. Підтримували жінку й відвідини молодшої невістки — Пелагеї. Франциска звикала до чудного імені, старанно вимовляючи по складах саме цей повний варіант, хоч рідня кликала простіше — «Палажка». Незважаючи на мовну перепону, різне виховання та діаметрально протилежні уклади життя, обидві якимось дуже швидко зблизилися. Палажка частіш, аніж досі, забігала до свекрів. І роботи, і клопотів у горбівської молодиці вистачало, проте вона знаходила хвилинку для гостини. Тим паче, що діток гляділа її прабаба, у чюю хату молоде подружжя перебралося жити одразу після весілля, тож турботливе материнське серце могло бути спокійне. Дівчатка й собі часто-густо просилися в гості до австрійської рідні, тому, коли в неділю випадала нагода, Палажка брала їх із собою. Заходила до хати, мов сонце, усміхаючись, брала із собою ще гарячу паляницю. І хоч не заведено було в Пономаренків за столами висиджувати, Горпина одповідала всім коротко: «Гості в хаті дорогі».

Натомість австрійська невістка дедалі виразніше відчувала, як за нехитрими жіночими справами (робота таки на правду не ждала) народжуються близькість і спорідненість. Обидві молодички могли щиро

посміятися з дитячих забав, переповісти кулінарний секрет, а то зачинали пісню, ще й так, що навіть Василь Пономаренко потай усміхався в посивілі вуса. Особливо українська рідня вподобала маргаретинські пісні, було, навіть цікаві сусіди приходили послушати, а то й кликали «німку» на вулицю.

Франциска, щоправда, не балувала горбівчан отими виходами поміж люди, хоча була приязна в спілкуванні й старанно вимовляла «здрастуйте» при зустрічі, дивувала чудним вихованням, «міським» вбранням і манерою рухатися. Вагітність певною мірою зробила жінку більш вразливою, тому дедалі частіше «німка» воліла лишатися вдома, серед найближчих родичів чоловіка. Але навіть «найближчі» тривалий час приглядалися до чужинки з певною пересторогою.

Іван, наприклад, хоч і зрадів поверненню старшого брата, проте, на відміну від Пелагеї, на «німку» поглядав згори, так, ніби прагнув довести чужинці, що українці теж не ликом шиті й знають собі ціну. Ще «тепліше» зустрів австрійську рідню Андрій, син рідної тітки Захара. Мав якихось сімнадцять літ від роду, а запалу й руху стачило, мабуть, на кількох. До тітки, щоправда, заходив рідко, уже коли запрошували, показово оминав поглядом гостей, натомість зачинав розмови про нове радянське життя. Марно. Чи то жіночої мудрості, чи природного такту вистачало австрійці, проте на молодечу браваду вона не зважала, умисне відмовчувалася, навіть, було, спиняла й стишувала Захара в суперечках. Той шкодував батьків. Незважаючи на передчуття, що лишатися в радянській Україні надовго не варто, відкладав

від'їзд. Нова розлука лякала моторошною невідворотністю.

— Ось потеплішає — і рушимо в дорогу, — заспокоював дружину, котра подумки не раз і не два складала речі, розмірковуючи, що куди покласти, аби згодом хутко знайшлося при переїзді. — У матері іменини одбудемо й додому.

А тут іще одна нагода трапилася. І яка! Ніхто й подумати не міг. Засватав молодший брат Володя доньку вибельського дяка Петра Петровича Ревка — Катерину. Ще з минулої осені Володимир часто й густо навідувався в сусіднє село Виблі то на вечорниці, то на службу святкову до церкви, то на заробітки до місцевих заможних господарів, аби тільки побачити чорняву повновиду красуню і поговорити з нею. Вразила серце молодого хлопця дзвінким голосом та вмінням запально танцювати Катерина, схожа на квітучу гілочку яблуні, яка згодом розбагатіє запашними плодами. Та не знав молодший Пономаренко, чи віддадуть батьки за нього дівчину. Родина дяка заможна, мають будинок цегляний на горі біля церкви, господарство чимале, бо й дітей багато в Ревків. Коли після Різдва, у м'ясоїд, Володимир заслав сватів, то отримав відмову: мовляв, Катерина ще зовсім юна, хай ще в батьківській сім'ї подіває — встигне до вінця. Але дізнавшись, що брат Володі повернувся з австрійського полону з дружиною і діточками, та ще й не з порожніми руками, — допоміг брату Івану грошима на побудову хати на одділі, а не в сінях батьківської хати, як заведено у бідняцьких сім'ях, — переказали через горбівського дяка Трикашного: «Хай засилає сватів після

Радовниці, зіграємо весілля». Тільки й чекав такої вістки Володимир. Сказано — зроблено.

— І що то за дійство — весілля в Горбові та Виблях? — дивувалася австрійська гостя. А Палажка тільки підморгувала змовницьки.

— Добрі люди весілля по п'ять днів гуляють!

Так воно й сталося. Раз побачивши, приїжджа гостя всією душею проїнялася обрядовими приготуваннями. А як інакше, коли так співають, що душу виймають? Здавалося, що кожен рух, кожнісінький крок супроводжувалися злагодженим співом дівчат і молодиць у квітчастих хустках, у запасках та вишиваних сорочках. А парубки та чоловіки й собі статечно вбиралися і підігравали у всьому бідовому жіноцтву, котре по праву керувало святковим весільним гулянням.

— Фаню, — так її ніжно називала свекруха, — іди поможи замісити весільний коровай молодого. У нас це роблять тільки молодиці в гарному здоров'ї та щасливі.

— Я ж не вмю, — ніяковіла, хоча відмовити не могла.

— Ти щіпочку борошна кинь, далі інші дороблять. Так своїм щастям з молодими поділишся.

А потім вони ліпили прикраси на коровай: голуби, квіти з листячком. І все співаючи, іноді пританцьовуючи. Спонтелічено споглядала, як мати відряджала Володимира з боярами на заручини до Виблів. Посідали на вози, а тут весняний теплий дощик залопотів по молодому листячку.

— Щасливі та багаті будуть молодята, — пророчила стара Власівна, парубки жартували й молодого

в плечі штовхали, а вусатий гармоніст міхи гармошки розтягував, приспівуючи: «Де ж ті бояри волочилися, що подоли помочилися? Ой, до Виблів виїжджаємо, привеземо молоду — обіцяємо».

Отак з піснею, сміхом і гамором зникла весела компанія за поворотом, а Франциска дивилася вслід і дивувалася, бо ніяк не могла збагнути отого вміння горбівчан перевтілюватися залежно від події, місця і ситуації.

А яке красиве вінчання в церкві, як зворушливо, урочисто й трепетно. А скільки жартів, сміху й пісень, доки по молоду з приданим їздили! І оте придане всі чомусь називали «скриня». Ще було «навішування» — обдаровування молодих для зачину на створення сімейного гнізда. І знову пісні, знову танці. Миготять перед очима вишиванки, брязкотять шальки намиста, тупотять черевики та чобітки, і все з таким заливчастим і бадьорим сміхом під чарчину самогону та нехитре частування печеним салом з тушкованою картоплею, квашеними огірками з грибами та капустою, пирогами різних видів, солодкими запеченими кашами та киселем, який так полюбився її малечі. Але найбільше сміху та веселощів було останнього весільного дня. «Циганили», збирали харчі для прощальної вечері, виряджалися компанії з обох весільних дворів — зятятих місцевих «артистів», які перевдягалися в яскраві комедійні костюми, зроблені нашвидкуруч: скоморохи, стражники, матроси, відьми, — чого тільки не вигадували, аби повеселити молодих та всю весільну компанію. Весело, яскраво та неповторно щоразу. Аби ж то й життя молодої сім'ї таким склалося.

Стомлена Франциска вклала малечу спати і, пригадуючи гуляння, щиро дивувалася. Буде тепер що розповісти родині в Австрії, буде чим і здивувати. Якби ще не оця незбагненна й невимовна туга. Наче ж і радості — безмір, а тривога не зникла, навпаки, зринала несподівано, у найбільш непідходящу мить, наче бралася нізвідки, і накривала хвилиною сум'яття та безпричинних страхів. З рук падали речі, забувалося щось нагальне, губилося те, що лежало на видноті. Захар помічав її розгубленість, бо саме в такі хвилини й заспокоював обіцянками скорої дороги, а вона й погоджувалась. Авжеж, поїдуть уже після іменин, привітають матір і поїдуть.

Іменини й справді одбули. Привітати прийшли найближчі, нікого зайвого чи чужого. Посиділи душевно, щиро, українська пісня лилась у нічне небо довгою щемливою рікою, здавалось, аж до Бога, а вранці... Власне, усе було, як завжди, як десятки разів до того. Діти бавились. Іван грався із сестричками у дворі, малював на піску під тином, утікав від півня і роздивлявся небо вгорі, допитуючись:

— Мамо, а Бог там живе? І йому згори все-все видно?

Обідали тим, що лишилося після святкування, ніхто з дітей не скаржився на апетит. А от вечеряв синок гірше, посидів за столом для годиться, на піч задерся першим, нащось кутався, тягнув дідового кожуха й ховався під ним з головою. Уже коли дівчатка вляглися поряд, Франциска по черзі поцілувала дітей, затримавшись біля сина: надто гарячим він їй здався.

— Іванчику, нічого не болить?

— Ні... — кліпнув оченятами довірливо, ще й усміхнувся. — Спатки хочу...

Вони й лягли, правда, засинала неспокійно: щось муляло, гризло й тривожило, а що — пояснити не могла. Мучилася ледь не до півночі, а стомившись вкрай, забулася важким сном. Снилася матінка, котра блукала їхнім австрійським будинком. Нажахана, вона рвучко відчиняла одні двері, потім другі, оббігала порожні кімнати, вибігала, знову верталася та обмацувала кожен куток і закуток. І навіть уві сні Франциска чітко розуміла, кого вона шукає. Річ у тому, що з Іванком матусю поєднував якийсь незримий, незбагнений зв'язок. Так, мати любила всіх онуків палко й беззастережно, однак «відчувала» лише його. Це вона найпершою помітила, що їхній золотавий хлопчик вирізняється з-поміж однолітків. Бувало, кліпне віями, що, мов промінці, теплі-теплі, блакиттю очей в самісіньку душу зазирає, усміхнеться і спитає або скаже щось таке, що мурахи шкірою, бо наче не дитина каже, а старець. У миті отих чудних дитячих одкровенень бабця підхоплювала малого на руки, ховалася з ним у тихий закуток, шукала хрестика на грудях і шепотіла молитви. От і зараз шепче, випростує руки поперед себе, наче рухається наосліп, і відчайдушно перебирає темряву пальцями:

— Іванку... Ванку...

Франциска схопилася від сну мокра, сорочка до тіла прилипла, наче душить, серце тьохкає, немов голкою прохромлене. Наснилось. Просто наснилось. Привиділось. Угорі, з темного ока печі, долинало глухе дитяче сопіння. Іван! Синочок. Почала виплутуватись

із ковдри, розбуркала Захара. Чоловік спросоння не міг утямити, чого вона рветься на піч, а за мить найстрашніші страхи обступили хату.

— Хороший мій, у тебе щось болить? Де болить, ріднесенький?

Сполохані дівчатка хникали й відповзали далі, вовтузилися, мов кошенята, натомість Франциска відчувала лише долоньку сина — гарячу, аж вогняну.

— Я зараз його до нас спущу... Ось так.

— Господи, Захаре... Захаре, він же горить. Засвіти світло! Сонечко моє, наш золотенький хлопчику, прокинься... Чуєш?

— Синку, синочку...

Темрява спалахнула материнським зойком, а чужа, тріскуча мова в одну мить стала зрозумілою для всіх:

— Він не спить... Захаре, він не спить! Ти чуєш нас, синочку? Ну ж бо... подивися на мене. Розплющ очі.

Не судилось...

* * *

Коли Жанна вперше побачила доріжку до «їхнього» будинку, до ніг тулилися безпорадні й такі сиві-сиві хризантеми. Варто було ступити крок, як земля починала хрустіти, наче розбите скло. Може, через те не полишало відчуття, що вона ось-ось провалиться? Чи причиною були наглухо зачинені вікна? Навіть різьблені ставні не додавали затишку. До низенького й непоказного ганку — усього лиш дві сходинки — вела доріжка, присипана піском рік тому, а то й більше, бо встигла густо порости споришем. По обидва боки меланхолійно засинав старезний

сад. Власне, він уже спав, хапалися за життя хіба що хризантеми.

— Мам, ти чого? — спитав син-підліток і наче ви-смикнув з невідомості. Він сьогодні незвично активний, в очах жива зацікавленість. Варя і собі підстрибує поряд і раз по раз нетерпляче смикає за руку.

— Мам, ну ходім швидше.

Жанна розгублено озирнулася назад, де біля похиленої хвіртки припаркувалася вантажівка. Не було жодного резону винаймати аж такий габаритний транспорт, але Максим наполіг. Тепер здивовано стояв над кількома картонними ящиками, куди, виявляється, цілком умістилось їхнє життя.

— Зараз підемо. Тато ключі візьме, — відповіла для годиться, адже самій собі було страшно зізнатися, що вона остерігається ступити перший крок у невідомість. Будинок їй не те щоб не подобався — ні, чимось навіть вабив (певно, присмаком чужих таємниць), проте й не пускав, бо вже не сподівався, що колись хтось прочинить похилену хвіртку.

— Мам, ну пішли. Ходім...

— Жанно, чого стоїте? Ану хуленько. За годину я маю бути в адміністрації.

Максим ухопив найбільшу коробку, і тепер здавалося, що доріжкою підтюпцем біжить картонний кубик у костюмі. Настирливо дзвонив мобільний.

— Халепа! Ану візьми ключ, ось у кишені. Алло, слухаю... Жанно відмикай. Так, це я Максим Васильович Коломієць... Куликівська ОТГ, усе вірно...

Жанна вийняла ключ із кишені чоловіка і якусь мить тримала на долоні, бо не вірила ані очам, ані

відчуттям. Надто швидко все сталося: будинок знайшли задешево й одразу, не було варіантів, довгих роздумів чи вагань. В обідню перерву Максим заїхав до батьків, ніби між іншим, як то кажуть, поміж справ, поспіхом з'їв тарілку борщу і, задоволено всміхаючись, поклав перед нею договір купівлі. Так, заліз у борги, довелося оформити кредит, проте відтепер це *їхня* приватна власність. Що буде потім, поживуть — побачать.

— Повернемося в Київ — продамо.

Жанна добре пам'ятає, що саме складала одяг і вдесьте перекладала одні й ті самі випрасувані шкарпетки.

— А як же я? Я ж його навіть не бачила.

На що чоловік лишень розвів руками.

— Теж мені проблема. Зараз побачиш. Речі всі зібрала?

І ось кілька годин по тому вона стоїть на порозі будинку й перевіряє ключ у замку *власного* житла. Свого. Із самісінького дитинства мати тягала її за собою, перебиваючись ночівлею то в однієї подруги, то в іншої, — скільки себе пам'ятає, вони весь час шукали бодай тимчасового кутка, такого-сякого якогось прихистку. Після того були переповнені гуртожитки, де життя не стихало навіть уночі, потім — не менш гамірливі орендовані малосімейки з кімнатами, що швидше нагадували комірчини. Сім останніх років — квартира в спальному районі столиці, де жили, мов на краєчку стільчика присівши: надто дорогі шпалери (хоч би діти не обмалювали), поліровані меблі (не пошкрябали б), зіпсований кран у ванній (обережно,

щоб не зірвати), квитанції і рахунки, надчутливі сусіди, допитливі консьєржі, а ще кіт і собака, котрих так і не завели, хоч як благали діти. І ось, будь ласка. Дім...

— Мам, швидше.

— Мам, а може, я?

Клацання. Ще один оберт. Двері зойкають і хриплять, будинок безпорадно завмирає, засоромившись ран, тріщинок, зморщок і застарілого павутиння в кутках. Діти прошигують усередину, мов в'юни, вихором пробігають кімнатами, тупочуть, сміються і перемовляються.

— Мам, гостьова!

— Тату, а тут дві спальні. Можна мені ось цю, де два вікна?

— Мам, мамо, а газова плита — як у музеї. Води що, немає?

— Варю, є. Глянь, он же кран. Тільки холодна.

— О, а це ванна кімната буде? Унітаз? Вау! У селі є унітаз!

— Сама ти село. Ми в Куликівці. Просто на самій країні. Тут до школи чесать і чесать.

— А нас тато возитиме. Татку, а тебе забиратимуть на роботу, правда?

Жанна слухала й не чула. Стояла розгублена й знічена, роззиралася довкруг. Здається, коридорчик або ж роздягальня. Невеличка кімнатка. Стіни пофарбовані звичайною олійною фарбою... колись фарбовані. Із часом вона вигоріла й нині мала колір жовтуватого-зеленого яблука. Жовтенькі фіранки на вікні, що дивиться на вулицю. Годинник цокає. Плетений килимок під ногами. Кілька гачків, на яких, вочевидь,

давно не вішали одяг. Етажерка для взуття. Здається, що господарі вийшли до крамниці по хліб і не повернулися, навічно затримавшись у черзі. Цікаво, хто ж тут жив? Максим нарешті закінчив розмову, поспіхом опустив коробку на підлогу й обвів поглядом коридор.

— Ну, як тобі? Ти не переживай: тут хороша бабця жила, правильна. Я як перший раз зайшов, одразу прийнявся, щоб запаху не було отого старечого. А то як провоняється, всьо, пиши пропало. Ходім-ходім. Чого застигла? Діти цими дверима зайшли? То в коридор. А ми давай ось у ці. Вуаля! Ванна кімната. Це внук покійної затіяв, думав жить, та, видно, не зрослося. Бач, плиткою не встигли обкласти, але унітаз функціонує, ванна новенька, вода, правда, тільки холодна. Прийдеться на плиті відра гріти. Ходімо, тут з ванної одразу вихід на кухню. Толковий пацан, скажи, продумав!

Жанна кивала, не зважаючи на його слова, просто йшла будинком, озиралася, слухала, роздивлялася, чомусь довго не зважувалася торкнутися бодай чогось. Здавалося, господарі перебували десь поряд, натомість гості чомусь навіть дозволу не спитали, щоб увійти. Власне, таке відчуття виникало ще й через те, що майже всі меблі лишилися: простенька кухня на чотири тумбочки, місцями полущена, але охайна й чистенька, широкий стіл, шість стільчиків, плетена серветка на радіоприймачі, картина із зображенням букетика конвалій, навіть посуд на полицках за склом. Такою ж укомплектованою виявилась і вітальня, бракувало хіба що телевізора, навіть старенький плед знайшовся на такому ж древньому дивані.

Шафа вздовж стіни. Аж три вікна, невеличкі, проте три, завішені милими фіранками з дрібнесенькими квітками по всій тканині. Меншенька спальня з одним вікном, навпроти більша — з двома. У ній Жанна затрималася найдовше, роздивляючись вишукану люстру зі скельцями-сльозинками. Певно, свого часу вона була страшенним дефіцитом, адже імпортна. По центру кімнати розміщувалося широке двоспальне ліжко з граційним мереживом кованих сплетінь, навпроти стояли дерев'яна — дубова! — шафа і старовинне дзеркало в людський зріст. Увижалося, що в ньому ось-ось промайне силует охайної старенької, яка зупиниться і спантеличено питає: «А ви що тут, дітки, робите?»

— Ну? Як тобі? Антикваріат, між іншим. — Максим з розгону застрибнув на ліжко, тільки й усього, що звисив ноги, бо в черевиках. — А дитяче ліжечко тут поставимо, ага? У малих усе одно двоярусне, побудуть поки в одній кімнаті. Вітальня ж буде для всіх нас. Як тобі такий розклад?

Замість неї відповів мобільний, озвавшись укотре за день. Дзвінок виявився важливим, бо чоловік навіть не зауважив, що Жанна так нічого й не відповіла, підскочив, зиркнув на годинник і одразу заквапився:

— Алло, так, буду. За годину буду. Жанно, я речі позаношу, а ви розберетеся тут, лади? Тільки без фанатизму, побережися. І передзвони лікарю. Анатолієвна в середу тебе чекає на прийом.

Коли за пів години автомобіль і вантажівка роз'їхалися в різних напрямках, Жанна деякий час просто стояла біля хвіртки й дивилась услід — минулому чи

майбутньому, хтозна. У ній зараз нуртувало стільки вражень, емоцій, відчуттів і думок, що годі було дати тому вихору напрямок. Що ж, вочевидь, час братися до справи. Так було завжди: руки роблять, а голова поступово «вивільняється» від зайвої напруги. Непомітно для себе на якомусь одному подиху Жанна з дітьми розібрали найнеобхідніші речі, витерли пил, помили підлогу, найдовше жінка затрималась у кухні. Коли відварювала спагеті для найпершої вечері, мимоволі поривалась озирнутися через плече. Чомусь здавалося, що господиня стоїть віддаля і спостерігає за нею. Дивне відчуття. Жінка заспокоювалася лише тим, що діти нічим подібним не переймалися, натомість активно освоювали територію, а заразом відвойовували одне в одного окремих приватний простір — перший у житті. Жанна раділа тому вереску та гомону, слухала їхні балачки й водночас не чула, осягаючи все, що відбулося. Будинок на околиці, немов сирота на паперті. Київ з його нестримним потоком життя, рухом, швидкістю, масштабом, мріями, викликами та можливостями — і вуличка провінційного містечка, така тиха-тиха, немов глухоніма. Невже це їхнє нове життя? Їхній дім... Дім. Господи, що на них тут може чекати?

— Мам, а котлети досмажились? Ми зголодніли, як дурні.

— Ура! Перша вечеря. Мамо, а тато коли вернеться? Хочеться разом, сім'єю.

Жанна винувато всміхнулася до донечки, передчуваючи довгі-довгі гудки, стурбований голос, а потім вибачення. Власне, так воно й сталося. Не дочекав-

шись, вечеряли втрьох. Тим більше, що діти, розбурхані емоціями та стомлені переїздом, навіть не збагнули, як позасинали вже у своїй, окремії кімнаті. Перед тим, щоправда, галасливо раділи двоюрисному ліжку. Його привезли з Києва із собою, і тепер діти ніби возз'єдналися з кимось рідним та близьким, повернулися до звичних відчуттів, дотиків, запахів, заспокоїлись, утихомирились, відчули себе в безпеці. Наче в колисці. Жанна усміхнулася, поцілувала в чоло спершу донечку, а потім підлітка-сина, що нині тихо спав і не пручався, постояла ще трохи в порозі, милуючись картинкою, кинула швидкий погляд на мобільний телефон і заховала в кишеню. Так і не передзвонив. Обійшла будинок кімната за кімнатою. Тихо отією ще незвіданою, незнайомою, непрожитою тишею. Прислухалася пильніше: яблуня шарудить гіллям у вікні «їхньої» спальні, просить упустити, щоб погрітись. Господи, так і є. Тепло! Швидко повернулася на кухню, підійшла впритул до котла й уважно роздивилася позначки та кнопки, нарешті зрозуміла, як додати температури, і полегшено зітхнула. Здається, усе, проте однаково зараз не засне, як не старайся. Потрібно чимось заповнити думки, чимось значущим і важливим. Жінка вмостилася на стільці зручніше, завченим рухом відкрила ноутбук. Мобільний інтернет дозволив зробити точку доступу, Жанна на мить замислилась, а потім швидко-швидко, так, ніби боялася передумати, зробила запит у два короткі слова — «черевний тиф». За мить її думки вмить поглинула чорнильна, безпросвітна й невблаганна темінь.

* * *

Коли біль роздирає зсередини, рятунку нема. Його можна лишень перебresti, чи то пак пережити... Люди називають цей стан горем.

Погожим травневим ранком чужинка заховала в теплу, аж парку землю своє дитя, а хотіла — серце. Щоб не переверталось в грудях, не скимліло, не кричало так, що глухла зсередини, хоча ззовні німувала. Горбівські жінки стурбовано шепотілися поза спиною і розпачливо хитали головами. Хай би вже кричала, голосила, примовляла, так ні. Стояла кам'яною брилою, зчорнілою горою, і якби не дитя, що билося та гупало під серцем, була б геть не жива. Захар підтримував попід руки, щоб не оступилася, бува, не полетіла сторчача в розриту могилу. А Францисці в очі вп'ялось коріння, порубане, посічене, розкидане копачами. Адже горбівські чоловіки нащось вирішили поховати хлоп'ятко біля куща бузку — білого, мов хмаровиння. Усе, що запам'ятала згорьована мати, — оте розрите коріння. Воно проросло в її сні й у її безсоння, у відчай і муку, обплело, вузлом зав'язало. Іван. Синочок.

— Одмучився, — голосила Горпина, не криючись, голосила неначе за них двох, за риданням і півчих годі було розчути. — Господи! Господи праведний... Нащо було так мучити бідолашне? Нащо забрав дитячко? Осиротив...

Поряд раз по раз схлипувала Палажка, гірко, бо наче отрутою їй ті сльози пекли. Жінці весь час, скільки й тривала похоронна церемонія, хотілося взяти за руку австрійку, обійняти, скільки є сил, забрати звідси,

відвести якнайдалі, сховати від допитливих очей, заступити собою від шепоту, виплакати бодай частинку, бодай мізинчик її горя. А не могла. Увижалося, що горе застигло в чужинці й стоїть нерухомо — велетенське, як світ. А може, і більше. Коли ж переводила погляд на Захара, крик рвався з грудей сам собою. Втрата первістка, єдиного сина, розчавила дужого чоловіка, немов комашину, лишивши саму оболонку. Здавалося, наче він умер, а дихати мусить. І якби не Франциска, не її страшне німування, хтозна, чи й вистачило б духу перебрести цю біду. Іван і батько, найстарший з роду Пономаренків, стояли віддалік, якраз позаду, височіли темною глухою стіною, немов силувалися підперти, захистити від буревію, але той безперешкодно шматував колишнє життя на друзки, розділяючи на «до» і «після».

Лише згодом, уже коли одбули і похорон, і поминальний обід, провели людей, прибрали зі столу, перемили весь посуд, порозкладали й порозносили все чуже по сусідах, бо добрі люди в горі не лишать, Палажка таки осмілилася підійти ближче до ліжка батьків. Туди поклали Франциску одразу, як тільки привели з кладовища попід руки, сховали, як цяцьку, подалі від людських очей і вже не тривожили. Хоча, по правді, ніхто не знав, як до нещасної підступитися. Чужа країна, наче кат, відібрала найдорожче, неждано й негідано обікрала, навіки осиротила й не зглянулася. Що тут скажеш? І як утішиш? Палажка ще мить постояла над Францискою, а потім тремтячою долонею провела по її голові, запнутій чорною хусткою, і прошепотіла біля самої скроні:

— Я за ним доглядатиму, чуєш? Скільки житиму, доглядатиму.

І треба ж: чужинка неначе прокинулася, немов вернулася звідкілясь здалеку-здалеку, звідки вже й не сподівалася віднайти шлях назад, підвела зболені очі, темні од горя, аж чорні, і повільно, по складах, промовила своє материнське, ледве чутне, а таке... ніби крик... від землі й аж до неба: «Спа-си-бі».

Життя... Часом воно змушує вчитися дихати заново. Доводиться, бо інакше ніяк, хоч би й хотілося припинити тортури життям, а не виходить. Мусиш дихати, чути й бачити, а найстрашніше, що продовжуєш відчувати.

Втрату австрійського янгола родина Пономаренків переживала болісно, особливо тяжко далися перші дні. Лише на дев'яту добу по його смерті почали усвідомлювати нову реальність, хто як міг, окрім Франциски. Як вона, бідолашна, противилася, як пручалася, усім єством заперечувала можливість існування в цьому світі без нього, без свого первістка! Лежала на свекровому ліжку, немов скам'яніла, — не ворухнеться, не зітхне, не заплаче, наче мертва. Горпина, було, з-за грубки визирне, придивиться, чи дихає «германка», і чимдуж у сіни, двері причинить і голосить, плаче. А дівчатка, Марійка з Фанечкою, з печі злізуть і до мамки тупотять: притуляться, лице гладять своїми пальчиками й наввипередки просять, щоб уставала, підвелася з постелі:

— Мамо...

— Матусю...

Легше було серце з грудей видерти, аніж на таке дивитися. Ото й кликала сина. Сльози утре та й у сад, щоб ішов Захар до жінки, до діток, щоб хоч чимось утішив. А він... наче ще одне дерево в землю вросло, не вирвеш. Спасибі Цариці Небесній і всім святим, що матір свою таки слухав і слухався. Зуби зіцпить, руки в кулаки стисне, щоб не закричати, і йде до дружини й діток. Турбота про них, видно, тоді його й порятувала. Бо візьме дівчаток своїх за руки й бреде собі вулицею, наче хмільний чи побитий. А там усе цвіло та буяло, аж заходилося зелом і квітом. Перехожі, коли бачили стражденну трійцю, мимоволі стишували крок, спинялися, котрийсь із горбівських чоловіків ще й картуза міг зняти, шануючи горе. Жінки зітхали й поспіхом відводили погляди, аби, бува, не настромитися на чужу муку, хіба яка найсміливіша могла сказати тихенько вслід:

— Видно, до Палажки з Іваном. Ой, біда... Горе яке, Господи.

Звісно, оте «гостювання» на правду могло вилізти ще більшою бідою, бо не могло око людське підступну хворобу вгледіти, не вміло. А як іще вбережеш, як порятуєш? Іван з лица спав, переживаючи, а Палажка не раз і не два шепотіла молитви, котрих давно-давно, ніби за якогось іншого життя, навчила її прабаба Орина. Прокаже, перехреститься нишком, гляне на діток і крадькома сльози втирає, щоб, бува, не угледіли. Дівчатка ж, наче пташенята, що з гнізда випали, лише тут, у гостинах, хай ненадовго, на годинку чи дві, проте заспокоювались, втихомирювались, забавлялись із їхніми дітьми, а відтак... забували... кликали

братика. Жінка на цій думці здригалася. Це ж якщо малі діти покійного кличуть, то що відчуває вона? Мати рідна? Оце дала життя, пестила, гляділа, рос-тила й отак нагло втратила тут, на чужій землі?

Але хто ж те відав, хто знав? Хіба небо, котре на дев'ятий день зарядило проливними дощами, наче здуріло. Горбівські молодиці вже й перешіптуватися почали, що воно за біда така: ось наче розпогодить-ся, вода втане, а за годину-дві знов капотить.

— Розв'язалося небо, — зітхала Власівна, підво-дячи старі кістки з лавки, бо таки мусила сховатися до хати. І доки тупцяла, на ціпок спираючись, доти молитви шепотіла, дивлячись на сусідський двір, що нині більше прірву нагадував. А вже коли на порозі озиралася, розчулено хитала головою. — І яке ж воно тільки гарне хлоп'ятко. Ловке дитя, ой ловке.

Якщо бабине зітхання випадково чула донька, ру-да й довгонога Тетяна, то враз округлювала очі й зля-кано шикала:

— Цитьте, мамо. Нема вже хлопчика. Немає. Всьо.

Стара намацувала ціпком собі дорогу й мружила вицвілі очі, зітхаючи:

— Еге, то для нас усьо, дочко, не для неї...

Чи знала щось? Чи відчувала? Однак то й на прав-ду була найглибша таїна змученого материнського серця, найтяжча ноша й найстрашніша біда. Незри-ма присутність сина поряд... Здавалось, Іванчик був скрізь і всюди. Запах, дихання, порух повітря, дотик, голос. Коли, приміром, Франциска лишалася сама (а це бувало вкрай рідко й завжди ненадовго), тихень-ко підводилася, щоб ніхто, бува, не помітив, брела до

печі й спинялась у своєму не пережитому горі. Ось же, ось тут синочок лежав, постіль іще береже обриси худесенького, дрібненького тіла. Як же він, бідненький, схуд, як змучився, як кричав у гарячці, марив і все кликав маму. Усе кликав і кликав. І скільки б вона не обіймала сина, як не притискала до себе, шепотіла, виціловувала — марно. Оте його злякане «мамо» різало без ножа, мучило так, що, здавалося, воно страшніше од самої смерті. Власне, так і було. Бо перед самим кінцем на якусь коротку, швидкоплинну мить їхній хлопчик таки отямився, кліпнув віями, очі червоні, але ж його, його оченята, подивився ними лагідно й усміхнувся, бо «мама». І їй наче хто брилу із серця зіштовхнув. Упізнав, збагнув, рідненький, що не сам, що вона тут, поряд, вона з ним і завжди буде з ним. І треба ж: усе, що відбулося потім, наче мимо пройшло, чорною ніччю біля скронь просвистіло, а в серці... усмішка сина і його тихесеньке «мама».

— Ти вже встала, дочко? Зажди, дай піддержу. Ось так, — бубонів злякано свекор, котрий тепер вертав додому за першої-ліпшої нагоди. А як інакше, коли ввижалося, що без нього тут і стіни впадуть, горем причавлені.

— Оце придумала, га, — бідкався, лаштуючи австрійську невістку на лавку, що біля печі. — Ти б матір гукнула. Он же у дворі. Горпино! Горпино, ану ходи сюди. Поможі.

І помагали, і гляділи, що вже казати, очей не спускали — боялися. І за неї, і за оте дитя, що в лоні. А що сина шкодували! Оце привіз сім'ю, оце нагостювалися, натішилися — до скону вистачить. Де вона

й взялася, хвороба ота проклята? Як не вберегли? Згорів онучечок, мов свічечка. Навічно гостювати остався. Горпина за той чорний травень схудла так, що сусіди могли повз неї пройти — не впізнавали. А скільки думала, скільки передумала — одна безсонна ніч до другої тулилася, на вервечку тижнів на низуючись, а там, гляди, і в літо закотилися... ночі безсонні, ночі їдкі. Що з них узяти? Ранок шибку прострелить — і встає жінка, і йде в новий день, крик у серці тамуючи, нема їй спочинку, нема зупинки, робота сама до рук іде, не питаючись.

Власне, ота одвічна круговерть життя і порятувала, наповнила собою по маківку, усе штурляла, штовхала й смикала, диктувала своє, не питаючи, а чи хочеш, чи можеш. Коли від червня лишилися хіба тіні у високій траві, Пономаренки вперше помітили, що їхня австрійка до них вернулася. Це сталося на другий день сороковин та скромного поминального обіду. Скликати людей не стали, тільки й усього, що вуличній дітлашній гостинця роздали. І треба ж, аби якраз на завтра, із самісінького раночку, Франциска вперше вийшла під небо сама, та якось так, що ніхто й не зауважив. Помітили жінку аж за хатою, навпроти клуні. Австрійка стояла тихо-тихесенько, наче заворожена, і роздивлялася виноградний лист, зелений, молодесенький, аж прозорий. Що вона в ньому бачила, хтозна, однак з тієї миті наче зрушилося в ній щось. Важке, ой важке, бо он як тримало. Бідолашна поволі-поволеньки, не одразу, ні, однак таки видряпалась із суцільного, безпросвітнього мороку. Навчилася. Зосереджувалася на кольорах, звуках, відчуттях,

запахах — будь-чому, лиш би втриматися поза ми-
нулим і не думати про завтра. Є лише тут і тепер.
І є світ, що проходить крізь неї...

* * *

Жанна звикала до оселі, як звикають до змін у тілі,
поступово, неквапливо й обережно. Добрий тиждень,
а то й два їй увижалося, що двері ось-ось скрипнуть
і з радісним зойком впустять колишню господиню.
Будинок ніби спостерігав за ними, придивлявся уважно,
аби раз і в найнесподіванішу мить нагадати, що
вони насправді тут чужі, зайди, перебудуть якийсь час
і випурхнуть у своє звичне життя, бо що їх тут може
тримати? Провінційна одноманітність, вибачте, або
виштовхне, або проковтне, третього не дано.

Жінка відчувала невідворотність цих змін майже
на фізичному рівні. Так, ніби поволі дерев'яніла зсе-
редини або ж чаділа. Одразу ніби й не зауважиш, а за
мить уже не втечеш. Дивилася на себе в дзеркало
й не впізнавала. Здавалося, що від неї колишньої не
лишилося нічого, ні-чо-гі-сінь-ко. Вона навіть не пі-
дозрювала, що кілька місяців внутрішньої напруги
здатні аж настільки змінити людину. Певно, щось схо-
же відчувають люди в стані клінічної смерті: моторош-
на невагомість посеред прірви, ти летиш сторчака
й летиш, а дна все одно не дістатися. Що ж, вона ніби
дісталася, відчула твердь під ногами й навіть видихну-
ла з полегкістю, адже дім, чоловік, діти. Тоді чому іно-
ді спиняється посеред вітальні, заплющує очі й лед-
ве стримується, аби не закричати — скільки є сил,
так, щоб уся Куликівка стрепенулась і прокинулася

нарешті. Хоче кричати, натомість починає плакати, як дитина. Безутішно, навзрид, до одуріння, а головне ж — безпричинно. Ніби. Наплачеться, очі запухнуть, червоні. Скільки їх потім не підфарбовує, «краса», як то кажуть, очевидна. А найсмішніше — від кого ховатися? Бо ж отак, щоб по-справжньому, у будинку постійно перебуває лише вона зі своєю самотністю.

Звісно, діти б воліли затримуватися довше, Жанна це розуміє, проте навчання в школі, гуртки та секції (дякувати богу, у районному центрі така розкіш існує) — усе вимагає часу. Ваня з Варєю повертаються під вечір і враз заповнюють простір голосами, рухом, криком і галасом, усім, що робить звичайну будівлю людською оселею. Заради них, лише заради них вона робить вигляд, що все добре. І якимось ніби легшає.

А місяць тому (Жанна добре запам'ятала, що це був понеділок) вона вкотре лишилася сама посеред пустки. За вікном дощило отією безпричинною і безкінечною тугою. Сирість вповзала до будинку й гіркувато-приречено ворушила тишу. Новоспечена господиня сиділа на кухні, дивилась у вікно й плакала. Щось ніби витікало з неї, випаровувалось і щезало, щось важливе й вкрай потрібне, і, може, зникнуло б зовсім, якби не порух зсередини — легесенький, ледве чутний, такий несміливий, але ж порух. Жінка завмерла, зворушена, прислухалась: іще один. Ніби хтось промовляє: «Я тут, я вже тут. Невже не чуєш?» Поклала долоню на живіт, замислено стонула плечима, а вже наступної миті уклала сама із собою угоду про... «тимчасовість» ситуації. Мовляв, сталося так, як сталося. Такого не обирала. Однак поки це її життя

і її *дім*, Жанна може давати раду побутовим та цілком «земним» справам.

І як не дивно, допомгло. У клопотах минув день, другий, іще один. Незчулася, як за кілька тижнів привичаїлась і навіть навчилась отримувати задоволення. Балувала дітей випічкою і борщами, а потім ходила будинком і, як чудна, принохувалася. «Домовилась» із пральною машинкою, шваброю, віником і ганчіркою, так щоб і не перевтомлюватися, і водночас було чисто. Повісила нові штори в спальні, змінила пледи й постіль, а ще придбала кілька горщиків елітної герані, щоб прилаштувати живу красу на підвіконнях. І треба ж, якимось незбагненим чином аромати чужого життя поступово вивітрилися, стали непомітними сторонні звуки (чи то вони звикли до них?), тіні минулого покоротшали й зникли, поступившись місцем новим — уже їхнім. Будинок неначе звук, підлаштувався і зрештою... змирився. Чи то змирилася вона?

— Мам, заняття закінчилися, скоро буду вдома.

— Насипай борщ, мам, я вже біля дому.

— Мамусю, а можна до нас додому Катя прийде, ми англійською позаймаємося?

— Блін, мам, я кеди забув, наготуй, будь ласка, зараз забіжу додому.

Звичні, здавалось би, фрази, буденні, навіть банальні. Хтось навіть не зауважить, адже що в них такого? Однак Жанна якось несподівано спіймала себе на думці, що, коли їх чує, затихає і беззвучно повторює оте їхнє безтурботно-радісне «я додому». А й справді... Здається, діти звикли. Ваня почав

спокійно відповідати на запитання і не сахається, коли вона підходить, щоб обійняти сина. Варя взагалі щебече без упину, розповідаючи про все, що відбулося протягом дня. У такі хвилини, здається, навіть будинок тихесенько всміхається сам до себе, пригадуючи щось далеке, незриме, наповнене світлою радістю і любов'ю. І ці відчуття, ці нові безцінні миті спорідненості настільки важливі, що вона ладна розплачуватися чим завгодно. Доводиться — самотністю.

Як би дивно це не виглядало, Жанна уникає вечорової тиші — сповідальної. Вмикає телевізор голосніше, хоча не слухає, лиш би говорило, причиняє щільніше двері дитячої, запалює світло у вітальні, коридорі й на кухні, зумисне починає якісь дрібні господарські клопоти, лиш би не думати й не чекати... Кого? Здається, час поставити інше запитання: «Чи треба взагалі чекати?» Максим майже завжди повертається пізно, іноді ближче до півночі... Стомлений, відбувається короткими фразами: «Як ти? Як діти? Що нового?» Вечеряє, гортаючи стрічку новин і перевіряючи пошту, дякує, цілує в скроню і йде до їхньої спальні, неначе сторонній, тимчасовий пожилець, котрий мусить десь заночувати. Жанна так само мовчки лягає поряд, деякий час слухає дитяче сопіння, терпляче чекає, коли нарешті згасне мобільний у його руках і спальню проковтне темрява. Так дивно, але у двоспальному ліжку поряд із чоловіком їй щоразу ввижається, що від стелі й аж до останньої цеглини димаря все в будинку завмирає в пересторозі.

Це ж треба: здається, їй так само, як і тисячам інших жінок, хочеться вірити, що причина його байду-

жості в новій оселі, у роботі, зайнятості, навантаженнях і ненормованому робочому графіку — у чому завгодно, тільки не в ній. Наївна. Ой наївна, адже серце підказує, серце скавчить, немов прибудне щеня, котре женуть від порога й навіть в очі не глянуть. Господи, а коли вони й справді дивилися в очі одне одному? Позавчора? Минулого тижня? Місяць тому? Коли?

А сьогодні... Жанна саме виходила з невеликої крамнички-вагончика, що примостилась якраз у кінці вулиці, і на полуштених сходах людська «правдонька» й наздогнала:

— Чуєш, а може, вони й не живуть уже, га? Усе сама й сама. Наче в заслання якому, привіз і залишив з пюзом. А сам, Валю, ти бачила, землі під ногами не чує.

Поверталася, немов по розпечених головешках ішла, — добре, що відстань невелика, а то хоч падай і на отому «пузі» своєму повзи. До дверей притулилась, а її хитає. Мовби п'яна. Ледве ключі знайшла від «раю», відімкнула, забрела на кухню, сіла, не роздягаючись, на дерев'яну табуретку й неначе отямилася. Думка одна-єдина: тільки б не розплакатися. Лишень учора завідувачка гінекологічного відділення (вона ж лікарка дружини Коломійця) наполегливо переконувала поберегтися, а може, навіть лягти до районного стаціонару. От як зараз плакати?

Розгублена жінка рвучко вдихнула повітря і зосередила увагу на першій-ліпшій речі. На будь-чому, неважливо на чому. Хай буде сервіз. Глибокий вдих. Здається, на перший погляд старовинний. Затримка й видих ротом. Точно старовинний, колишній.

Дрібнесенькими рожевими трояндочками оздоблений. Затишний такий... сімейний. Ще один вдих. Затримка. Цікаво, а хто пив щастя із цих чашок? І чи є воно взагалі? Родинний затишок, підтримка, взаєморозуміння, прийняття, любов — ці поняття існують? Повільний видих. Треба ж. Скільки років писала для жінок, усі сфери життя вивчила, уздовж і впоперек проаналізувала, не те що на складові — на атоми розклала, сотні номерів здала, сотні тисяч людей написано прочитали, а все, що лишилося зараз, — чужий сервіз, трояндами розцяцькований. І наче в трояндах отих значно більше сенсу криється, і підказок, і відповідей.

Точно! Жанна хутко підхоплюється і шукає свою сумочку. У ній телефон. Де ж ти подівся? Ось. Тремтячими пальцями знаходить серед контактів потрібний запис і тисне на значок виклику. За мить грайливу мелодію обриває стурбований жіночий голос:

— Алло, ну й куди ти зникла, Валеріївно? У вайбер не зазирає, на дзвінки не відповідає. Забула, що я маю трьох дітей? Нервова система, вибачте, ще ой як знадобиться. Чого мовчиш? Алло!

— Привіт...

— О Господи... Сталося щось? Особисте...

Жанна гірко всміхнулася. Кепські справи, якщо читали її за одним-єдиним словом, хоча Таня, здається, психолог за освітою, такі можуть. Власне, саме тому й пригадалася її історія, бо чого-чого, а листів від читачок у редакцію надходило сотнями. Різних. Хіба всі запам'ятаєш? А її досі перед очима. Жанна, до речі, тоді перечитала й перелопатила десятки джерел, консультувалася з фахівцями і зрештою підготувала

життєствердний випуск про життя після розлучення. А Таня... вона дізналась у редакції номер телефону й подзвонила Жанні, аби подякувати. Опісля вони почали вітати одна одну у вайбері зі святами, іноді перекидалися кількома фразами, ніби між іншим. І от сьогодні, дивлячись на сервіз свого прозріння, Жанна знову чує її зізнання:

— Знаєш... — Голос Тані чомусь зворушено тремтить. — От за що я колишньому вдячна, так це за дітей. Ні разу не пошкодувала, от ні разочка. Вони... Як тобі пояснити? Це наче усмішка Бога. У мене їх троє — значить, щасливиця.

Глибоко за північ колишня кореспондентка популярного глянцю неспішно пила трав'яний чай, притримувала «трояндову» чашку, наче біля живої людини грілася, вслухалася в тишу стежки, що вела до порога, мовчала й думала. Чи чекала? Хтозна. Поки не знала відповіді, однак за мить упевнено набирала теплими пальцями літери, ті склалися в слова, слова збігались у речення. Текст збільшувався, ріс і розвивався, мов дитина...

Сум'яття

...Та скільки могла материнська душа терпіти?!
Ви скажете: звичай. Та красна ж йому ціна:
Ховати синів по світах — і по тому жити,
Відавши молодшим їх сідла та імена...

*Наталка Фурса.
На вічне материнство*

Він з'явився на світанку, благословивши прийдешній день пронизливим криком. Кволий, слабенький, змучений важкими передчасними пологам, новонароджений хлопчик сопів і блаженно чмихав коло материнських грудей. Її надія, її радість, її рятунок, бо ж син, синочок, ще один золотавий хлопчик, ще один дарунок Всевишнього. Франциска очей не спускала зі свого чуда і, мабуть, уперше ревно, по-справжньому плакала — чи від радості, чи від смутку — сама не відала. Сльози текли по лиці, стікали на підборіддя, капотіли на маленьке личко і, здавалось, очищали грішну українську землю, очищали батьківщину чоловіка, воскрешали Горбів у серці чужинки. Так, тут вона втратила сина, але тут і народила. Імені не вибирала, саме прийшло: новонародженого нарекли Іваном.

Радість знайшла Пономаренків на світанку двадцять сьомого червня, однак спершу вони перелякалися, як кажуть, у смерть. Народити чужоземна невістка мала наприкінці серпня — на початку вересня у своєму рідному Санкт-Маргаретені, де на світ з'явилися всі без винятку нащадки роду Цайтлерів, однак доля розпорядилась інакше. Пронизливі стогони породіллі підняли серед ночі українську рідню. Горпина, певно, скільки житиме, пам'ятатиме сум'яття сина й той погляд, що, мов ніж, у груди вліз. Захар у відчаї схилився над ліжком, яким вони з Василем поступилися дітям одразу ж після похорону й де нині в страшних муках корчилася їхня Фаня, вигиналась і просила, так просила, сердешна. І своєю мовою, й українською просила:

— Рано... Ще рано... Не можна.

Отоді-то світ перед очима й померк, а в грудях похололо, бо якщо, не приведи Господи, і цю дитинку втратять, не переживе невісточка, ой не переживе. Усвідомлення неминучого путами скувало. Захар аж на лиці змінився — білий, немов полотно, і кроку не ладен ступити. Добре, що батько одну пристрасть у житті мав — коней, тож до свого вороного в лиху хвилину й побіг — запрягати, а вже в стайні збагнув, що по лікаря їхати треба аж у сусідні Виблі.

Переказували люди, що гнав Петрович свого красеня так, що земля з-під копит, здавалось, аж у небо летіла, тепле небо, лагідне, червнєве. Місяць якраз молодим серпиком над Горбовом завис та й гойдався собі в літеплі, ніби колискову співав про скоре народження онука. А не привіз би лікаря вчасно, не

встиг — смертонька б свою колискову співала. Слава Богу, достукався серед ночі, добився, і всім святим спасибі, що Петра Федосійовича вдома застав, бо минулої ночі якраз на чергуванні був, та й у наступну мав заходити. Хай здоровиться доброму чоловікові, не одказав, змилюстивися, на підводу сів і в ніч поїхав життя рятувати. А як по правді — два життя. Ох, і радів старий, так радів, що доктора, якби міг, золотом з голови до ніг обсипав, — натомість діставав дзвінки карбованці, а жінці наказав гостинця зібрати: всім, що мають, наділити спасителя.

— Робота в мене така, — виправдовувався лікар, коли Горпина руки йому цілувала, слізьми радості омиваючи. — Дитячко слабеньке ще, але своє надолужить. Здоровенький у вас хлопчик, не хвилюйтеся. І з мамою все добре буде.

По такому слову проводжали Федосійовича з почеснями — царській особі не снилися: і рядна стелили на підводі, і подушки клали, щоб подрімав. Василь Пономаренко додому повіз, наче красне літечко вколисав.

Та й у хаті тиша стала — благословенна тиша. Спокій, мир, полегшення. Наче й не було її, ночі сум'яття та відчаю. Захар сидів біля дружини та новонародженого сина й не тямив себе з радощів, а сонце, сонечко красне до хати просилося. І таке воно добре, таке лагідне, чудне й дивне. А дружина, Франциска його, ніби й не вона, а картина мальована.

— Іване, синочку, серденько моє, — промовляла до маленького, зворушена щастям, що від одного краю землі до другого все одно не вміститься. — Хлопчику мій золотий, ти вернися...

Горпина те чула, сльози витирала, однак не зачіпала ні невістки, ні сина: нехай, хай уже так, аби тільки полегшало. Одного Іванка не стало, дак другий вродився.

— Уже наш, — шепотіла згодом до чоловіка, — горбівський.

Той у сиві вуса всміхався, а думу думав: це ж теперечки до волосної управи зайти треба й розпитати, що та як. Не може ж дитя без бумажки обійтися, раз уже родилося. Відтак став їхній Іван Захарович Пономаренко повноправним громадянином Української УРСР. На щастя чи на біду, хто його знає. Невістка не перечила й не противилась, єдине, про що ревно просила, так щоб похрестили дитятко скоріш. Боялася, видно, тривогою нескінченною мучилася, хотіла, щоб синочок під вищим захистом був, Божою опікою. Хоч вона й католичка, а тутечки самі православні, почали Пономаренки готуватися до хрестин.

Найбільш таїнству Палажка їхня зраділа, просягла, наче скарб який знайшла: Франциска хрещеною попросила бути. Що вже обіймала малого, примовляла, вицілювала, молитвами своїми місток до неба звела, щаслива. Хрещеним хотіли Івана взяти, тільки ж не можна, адже вінчані, уже під хрестом стояли. Довелося Андрія, племінника Горпининого кликати. Сказано, дурні, як сало без хліба. Комуніст же, активіст, прости Господи. Молоде, дурне й гаряче, а тут ще й уперте, як пень. Що вже попив крові їхньої, то попив, ох і плакали Горпина з Марусею, дурисвіта упрощуючи. Зрештою, коли пристрасті трохи стихли, хрещеним Федора покликали, сусіда, він хоч теж наче при

владі, а не відмовив, уважив. Видно, не кріпко ідейним був. На тому й порішили.

Співав, ой, співав батюшка душевно так, проникливо, урочисто, усі жінки до одневної плакали, а «німка» їхня вдома тішилася, ждала. Василь з Горпиною аж чудувалися з дива того, бо наче світилася зсередини світлом незримим: вгледіти його не вгледити, а відчувається. Простягни руку — і зігрієшся.

— Чудо Господнє, — стара Власівна прорекла, сусідка їхня, баба хрещеного новоспеченого. А їм що? Чудо то й чудо, лиш би австрійці їхній полегшало, від серця відлягло. Горпина ще й додала:

— Спокійна буде, то й молочко в грудях буде. Що жінці треба? Мир у хаті й спокій на серці.

Наче у воду дивилася. Франциска, здавалося, не народила, а сама на світ з'явилася заново. Тулила до грудей безцінний згорточок, годувала, вицілювала, своїх маргаретенських співанок співала — красиво, ой красиво. Сусідка Тетяна по сіль якось зайшла, так і заслухалась, у порозі стоявши, незчулася, як і борщу печі википів. От що з людьми мистецтво робить. А може, і не мистецтво зовсім — любов материнська, бо, коли серце людське співає, кажуть, світ у борні стихається. Та що вже казати: свекри й собі заслуховувалися, особливо коли онучечки, Марійка з Фанечкою, мамці підспівували. Скільки ж у діток радості було, скільки вереску, сміху, ойкання і зітхань — словами не передати. Сестрички, якби могли, на піч до себе братика забрали й не спускали, доки пішки не пішов.

Як і обіцяв лікар, новонароджений Іван енергійно їв, солодко спав і хутко набирив вагу. А ще наймолод-

ший з роду Пономаренків жвавенько ніжками метляв та буцав, пальчиками хапав усе і всіх, доки його не пеленали полінцем, і всміхався до мами, тата, сестричок, баби з дідом, до хрещеної взагалі сміявся, мов справжній горбівський козак.

Літні деньочки — немов метелики легкокрилі, а ночі й того коротші: пурхнули та й у безвість злетіли. Добіг червень кінця, липень у серпень зайшов. Незчулися, як зустріла своє двадцять восьме літо Франциска Францівна Цайтлер у чужій країні, за сотні кілометрів від рідної сторони, від схилів смарагдових, полудневого сонця й вітру молодого, що у виноградниках крадькома про вічність шепочеться, але найдужче бракувало сім'ї: матінки, голосу її лагідного, обіймів, очей, дзвінкого сміху сестер, руху, гомону, братових жартів. Не дорікнула Франциска, ні, не пожалілася ні чоловікові, ні рідні його, смиренно прийняла все як є, новонародженого сина до грудей пригортаючи. І наче змилоствовилося життя, усміхнулося, повернуло повноту барв, задзвеніло, заспівало до чужинки 1923-го року від Різдва Христового, бо наприкінці вересня, аби до холодів устигнути, почали Захар із Францискою в далеку дорогу збиратися.

Чи хотіла українська сторона відпускати? Чи противилась? І так, і ні. Захар чув, як батьки ночами шепочуться, бубонять, мати схлипує. Відчував, що серцем і душею прикипіли до його сім'ї: до невісточки лагідної, онучаток золотих. А яку біду пережили! Яке горе... На роки вистачить. Хтозна, чи побачаться ще, чи обіймуться, чи озветься мати колись: «Синку мій», чи побачить він, як батько коня запрягає і в поле веде

на світанні, а роса ноги мочить. Не знав. І вони не відали, та тільки мовчали, слова поперек не сказали, сердешні. А чи розуміли, що тамечки, в Австрії їхній, інше життя й інший світ? Безпечніший. Адже що тут? Онде, онука їм лишили... навічно.

Навічно й прощалася. Погодувала молодшого сина, сповила, свекрусі до рук вклала та й пішла до первістка, а серце поперед неї котилося... вулицею сільською, тихою, вересневою. У ворота цвинтаря ще увійшла, а щойно горбик землі під бузковим кущем побачила, так і пропала. Не стало її. Ледве люди відірвали від хрестика того дерев'яного. Так, бідолашна, припадала, так голубила синочка, у сльозах купала, ніженьки-ручки вицілювала, голосила, приспівувала. Спасибі, горбівські молодіці трапилися, попід руки нещасну привели.

— Фаню, Фанечко, — зітхала над нею Горпина, потай сльози втираючи. — Нащо ж так убиватися, голубонько? Ай-ай, перед дорогою. А молоко пропаде? Цить, рідна, цить. Уже ж не піднімеш і з собою не забереш. Он другий Іванко плаче. Чуєш? Чуєш, як плаче?

Дитя і справді коверзувало й плачем заходилося. Чи то вже мамку так відчувало, а чи скорий від'їзд, однак нікому заснуть не дало всеньку ніч. Отак і в до рогу рушили — змучені.

— Такою й дорога буде... Поможи їм Господь, — стривожено шепотіла Власівна, обпираючись на кострубатий ціпок. Стара вже, люди кажуть, сліпа, мов те кошеня нетямуще, от тільки їм, зрячим, того не видно, що вона бачить. Вернуться, ой вернуться.

Не дадуть звідсіля поїхати. Не дадуть. Щось та й придумають... душі окаянні...

* * *

Щоранку Жанну будило шкряботіння. Легесеньке, обережне, ледь чутне тертя об віконне скло. Вона прокидалась і деякий час лежала із заплющеними очима в нескінченних сутінках, дослухаючись до «яблунового» вітання. Це була висока й стара, наче світ, яблуня, що мучилася ревматизмом. Чи то так Жанні здавалося, коли вона роздивлялась жилуваті гілки, наче вузлами перев'язані. А колись же це було молодесеньке деревце, струнке та гнучке, немов дівчатко.

— Максиме...

— М-м-м... — Чоловік борсався в сновидінні глибоко, одразу не розбудити.

— Сьогодні нашій Варі вісім.

— Мг...

— Я вчора бісквіт спекла, уранці прикрасити хочу вершками. Курка замаринована, «шуба» готова, олів'є накришу. Зможеш батьків забрати? Вони хотіли приїхати.

Відвернувся до стіни, відмежовуючись від незручного прохання.

— Жан, автобуси ходять.

— Де? Прохідний сюди привезе, а назад?

— Назад таксі викликати можна. Не починай, а? Ти ж знаєш, що сьогодні сесія. Бюджет прийматимемо. Запапа така — угору ніколи глянуть. Хоч би до ночі вернувся.

Мовчала... Яблуня шурхотіла, а вона лежала тихесенько й дихала, просто ди-ха-ла. Вдих-видих, вдих-видих, вдих-видих. Ось так. Вісім... Це ж треба, сьогодні повних вісім років, як мама... Безшелесно вилізла з-під ковдри, щільно причинила за собою двері, завченим рухом увімкнула в коридорі світло й зазирнула до дитячої.

Спить. Напередодні відвоювала в брата другий ярус ліжка, страшенно з того тішилася і тепер спала, щільно притулившись до стіни. Певно, таки боялась упасти, зірочка. Дрібненька, худесенька, за ці два місяці її якось неочікувано витягнуло догори. Здається, справжня топмодель росте. Хвилясте волосся всю подушку вкрило. О, то їхній з донечкою головний козир. І передалося ж, адже в іншому Варя вся до крихточки — батько. Бровенята, носик кирпатенький, очі. Може, через те доня мала з ним якийсь незримий зв'язок. Часом Жанні навіть здавалося, що хтось заховав у цій крихітній дівчинці пульт керування. Бо хто-хто, а доця завиграшки могла будь-що в татка випросити, він задовольняв будь-які її забаганки. Це при тому, що з Ванею нічого подібного не було, хоч, здавалося б, син.

— Мам... — Оченята розплющила. Сонні. Воно й не дивно: шоста ранку, ще б поспати до сьомої. Але мить, друга, третя — і обличчя неначе підсвітили зсередини. Треба ж. Лише діти вміють так усміхатися. — Мам... уже ранок? Уже? Ура! Мій день народження!!!

Брат невдоволено сопе, повертається до стіни й завбачливо натягує ковдру на голову, але марно. Запитання множаться зі швидкістю світла:

— Мам, а баба з дідом приїдуть? А ти торт прикрасила? Ой, цукерки! Де цукерки? Мене ж вітати будуть. Тату! Таточку, ти мене сьогодні до самої школи підвезеш? Щоб до самих воріт, чуєш?

Максим зазирає до кімнати, на ходу затулюючи краватку. Уже вдягнений... Усміхається винувато, цілує дочку, і вона одразу ж висне в нього на шиї, обхопивши ногами, мов мавпочка.

— Сонечку, сьогодні ніяк, вибач. Мені рано-раненько треба, ще школа зачинена. Я дядька Колю попрошу, і він привезе мою принцесу, куди треба. А ще скажи таточкові на вушко, чого нашій Варварі прекрасній у день народження хочеться?

Дочка дивиться на батька розгублено й часто-часто кліпає.

— А ти що, телефона ще не купив?

Радість... Кажуть, усе має свою ціну. Свято теж. День минув у нескінченній круговерті справ, клопотів і вражень, пролетів, наче мить, не встигли й озирнутися. Ближче до вечора поперек болів так, ніби Жанну навпіл скласти хотіли. Ноги набрякли вперше за час вагітності й тепер нагадували дві малорухомі колоди. Однак найбільше тривожили болі внизу живота, тяжкість і ниття. При свекрах Жанна ще так-сяк удавала радісну безтурботність, однак щойно провела й попрощалася, — для них таки довелося викликати таксі, — до будинку вже не йшла, а сунулась. На ганку всоте за день зиркнула на мобільний — ані дзвінка, ані повідомлення, нічогісінько. Так, майорять десятки барвистих вітань, щогодини щось пишуть і пілікає...

— Мам! — Варвара біжить назустріч, перечіплюється на ходу й ледве не падає, однак навіть не помічає цього. — Тато дзвонив? Уже їде?

— Що ти, доню. Він же попереджав, що пізно буде.

Ваня багатозначно гмикає і мовчки йде до столу у вітальні, бере виделку й починає вишкрібати залишки їжі з тарілок, затим методично складає їх одна в одну. Жанна розгублено спостерігає за сином, за опущеними плечима, чубом, що час від часу сіпається, коли її хлопчик особливо активно вичищає тарілку, і ніяк не може збагнути, коли... Коли і як він навчився. Варя застигає. Восьмирічна дівчатка, виявляється, усе розуміють без слів. Доня мочки йде до брата, стає поряд і теж бере виделку до рук. Сльози бринять на очах, і вона кусає губи, щоб не заплакати, старається, дихає уривчасто й часто-часто, але за мить дитяче розчарування капотить сльозами прямисінько в тарілку із залишками іменинного торта. Жанна стає поряд з дітьми, не в силі сказати бодай щось, адже, якщо промовить хоч слово, теж розплачеться, відтак простягає руки й починає зіставляти стакани з недопитим компотом у рівну шеренгу. Страшенно болить попереk, ніє низ живота й час від часу настирливо посмикує в грудях. Що ж... за найважливіші речі платять не готівкою, ні, за найцінніше люди завжди розраховуються часом свого життя.

Ближче до одинадцятої вечора Жанна підклала подушку під спину, вкуталася в теплу ковдру й узяла мобільний телефон до рук, аби впевненим рухом знайти блакитну вкладку з літерою F. Сьогодні однаково не зможе писати, усередині стан заціпеніння і якогось тотального спустошення. Хочеться живого слова. Так,

ніби воно допоможе втримати рівновагу й не дасть зірватися. Жінка хвилину прогортала стрічку новин. Нічого, за що б можна було зачепитися і втриматися: котики, квіти, нарікання, здобутки, перепости чужих афоризмів та мудрих фраз, чужі усмішки, чужі зізнання... Завмерла, натиснула на позначку повідомлення і, аби не передумати, запитала: «А як *усе* почалося в тебе? Розкажи».

Чи варта моя історія того, щоб ти її читала? Ще кілька місяців тому я б однозначно відповіла «ні» і нізащо б не наважилася про себе написати. Чому? Бо вважала історію свого життя не гідною, аби її обговорювати чи то з найближчими, чи взагалі з ким-небудь. Донедавна я була впевнена, що потрібно терпіти, бути сильною, не страждати на післяпологові депресії і намагатися бути ідеальною у всьому. Аж тоді тебе люблять. Що з того вийшло? Смішно, але, здається, ці мої повідомлення більше нагадують сповідь. Сповідь собі самій, справжній.

І розповідь, найпевніше, варто розпочати із самого дитинства й переїзду, коли маленька наївна дівчинка із села потрапила в чуже місто, туди, де її не чекали, де шкільні будні закінчувалися слізьми та втратою віри в себе. Ось тоді в моєму дитинстві й з'явилися книги, і вони замінили друзів, а згодом з'явився щоденник. Так-так, справжнісінький щоденник із записами-сповідями та мрія стати дорослою, красивою й успішною. Цікаво, хто про це не мріє? А найцікавіше, що,

скільки б років не минуло, у кожній з нас дець глибоко всередині залишається вона — маленька щира дівчинка. Якщо її люблять, вона стає впевненою та щасливою, а якщо ні, то в будь-який «непевний» час на поверхню раз по раз вигулькують страхи. Страх бути покинутою, бути не такою, як усі. Страх не заслужити любові.

Не заслужити любові. Дивне словосполучення, правда? Але саме цей страх дав про себе знати, коли мені було 35. Здавалось би, доросла жінка — досвід, знання, уміння, я нібито навчилася боротися зі своїми тарганами. Ще й як навчилася! Закінчила курси психологів, пройшла енну кількість майстер-класів, стала в міру успішною, однак варто було життю піти не в тому напрямку, котрий собі запланувала, як фобії ураз вилізли назовні. Мов гострі зуби мертвого динозавра. Або ж скелет із шафи. Ховай — не ховай, вони завжди з тобою. У твоїй голові. Дець далеко-далеко, в найдальшому куточку свідомості, але існують.

Спитаєш, чи мріяла я бути мамою? О, так, звісно, мріяла, але не планувала вагітність заздалегідь. Це ніби живеш та й живеш собі, усе відбувається так, як і мало бути. Я лише час од часу «вносила незначні корективи». І раптом — у тридцять п'ять! — дізналася, що вагітна ВТРЕТЕ. Ні, зовні картинка виглядала, мабуть, ідеально: чоловік, квартира, робота. Але, знаєш, ця новина злякала настільки, що я мимоволі знову стала дівчинкою. Дівчинкою, якій десять років, і вона буквально шкірою відчуває на собі

дошкульні погляди інших. Я злякалася. Злякалася, що життя буде іншим, що я не впораюся, що стану старою, нецікавою та... не коханою.

Пам'ятаю, як одного разу в парку зустріла знайомому. Вона гуляла зі своєю внучкою. Ми розговорилася, і жінка розповіла, що свою молодшу доньку народила, коли їй було трохи за тридцять, а тепер мусить бавити онучку, хоча вже не має на це бажання і сили, бо роки не ті... Господи, їй було за тридцять, а мені виповнилося тридцять п'ять, і я завагітніла втретє. Тоді про це знали лише найближчі люди, я так і не зізналася в розмові про свій «цікавий» стан, але її слова... проникли у свідомість і надломили щось важливе в мені, такій упевненій, коханій, позитивній. Вистачило кількох банальних епізодів, аби життя в прямому сенсі дало тріщини й розпалося на шматки. Оце життя, котре я так довго й старанно зліплювала до купи. Так, саме лі-пи-ла. З «гідкого каченятти», як мене прозвали в школі, я виліпила лебедя, але, як виявилось, той був з пап'є-маше, та й тільки. Оманлива оболонка без серцевини. Вигадка. Не було ні справжньої впевненості, ані віри в себе. Образ луснув, мов булька на воді.

Спитаєш: якщо аж так боялася, чому не зробила аборт? Я, котра ЗАВЖДИ знала, що в неї буде двоє дітей? Я, яка всю другу вагітність пролежала в лікарні на збереженні, а потім з ускладненнями народила? Я, котра по-справжньому любила свою роботу, а за кілька місяців мала повертатися з декретної відпустки? Зрештою... я, котрій

*виповнилося тридцять п'ять? Тридцять п'ять!
Найцікавіше, що однозначної відповіді нема.*

Так, особливо спочатку я часто ставила собі це запитання, а відповіді не знаходила. Може, якби зробила аборт, віра в себе остаточно б похитнулася? Я б не пробачила собі, та й годі, а потім не змогла б жити з пусткою всередині, отакою велетенською всепоглинаючою пустою ненародженого життя. Правда, не знаю, проте знаю, як було потім. Найважливіші спогади лишаються з нами назавжди)))

* * *

Прокидалась із відчуттям, що хтось зігнув у ній незриму вісь, ту, яка досі тримала спину рівно. Поперек болів ще з ночі, низ живота тягнуло, однак Жанна підвелася, аби провести чоловіка на роботу. Провела. Розмова про вчорашній день зараз була передчасною, недоречною, із самого початку приреченою на сварку. Дорослі люди мали б це розуміти, більше того, розуміли, добре розуміли й усвідомлювали всі можливі ризики та наслідки, однак втриматись не змогли. Добре, що не при дітях.

— Знаєш що, мила моя... Ти, видно, своє забула? Ану пригадай: довго мамка тебе гляділа?

Краще б уже вдарив, мабуть: не так би боліло. Жанна похапцем відвернулася, а чоловік рвучко відсунув тарілку з іменинним тортом убік, зачепив виделку, і та із дзвоном полетіла під ноги. Хоч би вже їхав швидше, чи що?

— Варя тебе чекала... Невже не розумієш?

— Думаєш — ідіот? Не доходить? Не зміг. Телефон сьогодні привезу.

Жанна обернулася, поклала чисту виделку біля тарілки й мовчки поставила «трояндову» чашку зі щойно завареною кавою. Він любить саме таку.

— Я зараз не про телефон... Діти реально ждали тебе. Варя ледве заснула, Ванько весь вечір мовчав. Вони ростуть зараз, розумієш? Їм батько потрібен сьогодні.

Сьорбнув кави, похапцем складаючи папери в портфель.

— І що мені накажеш робити? Давай розірвусь, а? Справ реально по горло. Я ж тут, з вами, а не десь за бугром батрачу, як усі. Кажу ж: мамку свою згадай, що тобі довго розказувати. Тільки вона й зараз не дуже спішить надолужити згаяне, еге. Мої он у гостях побули, Варюху привітали, а твоя згадала? Ану?

Скривилася, відчувши, як нав'язливо потягнуло поперек.

— Ти, бачу, знайшов кого наслідувати...

Дарма вона це зробила. Слова потрапили в ціль ранише, ніж були вимовлені.

— Зашибись! А нічого, що оце всьо заради тебе й дітей? — Підскочив, схопив папку з паперами, мобільний телефон, вискочив у коридор, так-сяк накинув пальто й за два кроки був у порозі. — Нормальна б жінка за мужика пораділа, а ти... Ото й правда, треба було за бугор звалить, до тьощі! Тоді б діти точно батька бачили! — і щосили гримнув дверима.

Стояла посеред кухні зігнувшись і ледве встигла присісти на стілець, перш ніж її побачила Варя. Дочка, зачувши крик, прокинулася і чимдуж кинулася на

голоси. Сонна, налякана, боса, вона підбігла, обхопила рученятами, притислася, губи тремтять.

— Мам, це ви через мене? Не хочу я телефона. Чуєш? Не треба. Я батькові так і скажу.

Жанна обійняла дитину, посадила собі на коліна, наче зовсім маленьку дівчинку, поцілувала й забрала неслухняне пасмо з очей.

— Ну що ти, доцю... Тата просто на роботі розізлили. Так іноді буває, скоро мине...

* * *

Однієї-єдиної ночі на московському вокзалі вистачило, аби довгі ряди стільців зі скрюченими людськими тілами приходили в дитячі сновидіння. Фанечці ось-ось мало виповнитися чотири роки, однак вона до дрібниць запам'ятала і склепіння над головою, і голос, що, здавалося, спускався звідкись згори, і смагляву стару циганку, котру грубо виштовхував у плечі якийсь бородатий дядько.

— Пшла вон! Вон отсюда. Нашла ночлежку!

А ще дівчинка запам'ятала теплу долоньку старшої сестрички, яку чомусь страшенно боялася відпустити, і таке ж тепле дихання поряд. Вони стояли разом біля величезного вікна й зачудовано роздивлялися ліхтарі, світло яких вихоплювало з нічної темряви нескінченне мереживо залізничних колій. А потім прямісінько в них перед очима нізвідки виринали велетенські мотушні тіні й велично проносилися повз.

— Ту-дух, ту-дух, ту-дух, ту-дух...

Світ здавався таким безмежним і таємничим у ці хвилини, таким цікавим і сповненим див. І так складно

було зрозуміти, чому мама заколисує маленького братика й беззвучно плаче. Фаня не вміє так. І вона, і старша сестричка Марійка плачуть голосно, так, що всі довкола чують, а маму ніхто не чує. Пасажири продовжують спати на своїх місцях, а бородатий дядько ходить залом туди-сюди, немов прив'язаний незримим ланцюгом, і навіть тато... Тато сидить поряд і, примруживши очі, дивиться в зачинене віконечко, але інше, зовсім крихітне, удень до нього шикуються люди й про щось говорять. Тато вдень підходив до нього кілька разів, щоразу повертаючись ні з чим, а тепер вони з Марійкою тримаються за руки й роздивляються велетенські тіні, які проносяться мимо зі страшним гулом, а інколи свистять голосно й дуже голосно. Може, через те мама плаче? Боїться, що цей гул розбудить братика й він буде плакати? А братик іще маленький, він плаче дуже-дуже голосно. Раптом бородатий дядько розізлиться, виштовхає їх звідси, ще й кричатиме вслід:

— Вон, а то нашли себе ночлежку!

Ночівлю Пономаренки й справді знайшли вже зранку, бо мусили. Спасибі, говірка, як птаха, тіточка підказала винайняти кімнату ближче до вокзалу й перебути там певний час, доки не отримають усі необхідні підписи та дозволи.

— Потому что бумаги — дело важное. Документы, как-никак.

Що ж, ніхто й припустити не міг — наскільки. Дні минали під пронизливий крик гайвороння і стукіт залізничних колій. Шкода, що з єдиного вікна не було видно поїздів, однак Фанечка навчилася розрізняти гул залізних велетнів, розпізнавала їх наближення і могла

з легкістю передбачити, коли гудіння стихне. Вони із сестрою навіть вивчили шлях до вокзалу й могли б ходити туди самі, натомість пірнали в ранкові тумани, довірливо тримаючи батька за руки. А бувало таке, що ходили до вокзалу кілька разів на день, от тільки, коли повертались, тато чомусь опускав голову, наче вона враз ставала непосильно важкою, і мовчав, а мама їх усіх утішала, обіймаючи:

— Нічого, завтра вирішиться.

Завтра чомусь усе ніяк не наставало, натомість допитливий дитячий розум наполегливо прагнув знайти відповідь: що було в тих документах, якщо за ними їх сюди впустили, а назад — ні?

— Їдуть! — кричали горбівські хлопчаки й наввипередки бігли з новою в кінець вулиці.

— Назад вертаються! — верещали радісно й голосно, ніби прагнули докричатися до золотавого верховіття над головами, звідки мерехтливим маревом спускалася пізня осінь. Фаню легенько погойдувало на підводі, неначе дорога заколисувала. Однак дівчинка не спала, позираючи карими оченятами в бік дитячої ватаги. Чого вони радіють, питається, і чому? Гнідий кінь Пономаренків час від часу форкав до гамірливої зграйки, мовляв, нароби́ли галасу, і неспішно, повагом віз сім'ю свого господаря додому, віз і все приглядався: радіє той чи, навпаки, горює. Василь Пономаренко й сам не знав, а тому мугикав у поси́вілі вуса. Бо яка то радість? Але ж... ніби й не горе.

— Тітко Горпино, відчиняйте, їду-у-уть!

— Тпру-у-у! — стишив коня, притримуючи віжки.

З двору вибігла розгублена Горпина, стала у хвіртці й усе фартуха обсмикує, наче завинила чим.

— Дітки мої... Не пустили?

Захар скочив з підводи, але на матір і очей не підвів.

— Чого ж... не пустили? Пускали... Фаню і дівчат. А ми із сином теє... громадяни Радянського Союзу.

Мати стрепенулась і зачудовано сплеснула в долоні.

— І що?

Батько зиркнув з-під насуплених брів на сина, потім на невістку з онучками, і понуро тицьнув жінці найбільший клунок, який тільки трапився до рук.

— А нічого. Речі розбирай.

— Як... речі...

— А отак... Поки в нас поживуть, а там видно буде.

* * *

Не минуло й не розвиднилося ні за тиждень, ні за два, ні за місяць по тому, як спершу думалося простому люду в Горбові. Бо звідки таке бачено: «німка» у їхньому селі жити лишилась? Чудасія, та й годі. Либонь, десь у тій Москві з документами щось наплутали, поживуть-перебудуть та й назад, до Австрії своєї. Бо який із чужинки тутечки толк? Ані мови не знає, ні порядків, ні звичаїв, ні роботи жіночої. Самий клопіт Горпині з Василем. А статки? Хата невелика, землі зайвої для обробітку немає, і господарство як у всіх. От як живі душечки прогодувати й діток дрібних доглянути? Скрута. Хіба ж оті «германці» так житимуть? Нізащо. Поживуть, коли вже так склалося, проте довше зими не затримаються, щойно тепло прийде — і слідочку їхнього не лишиться.

А зима... Та зима нескінченна була — обступила світ собою і білим саваном вкрила. Як запечатала. І хурделило, і мело, хату за малим богом не по стріху вкрило. Сільські вулички враз нареченими стали — усі до однісінької, та скільки женихів не виглядали — ніяк не їхали. Життя ніби завмерло, застигло в німоті, відбувало свій щоденний цикл буденних справ, а рухатися не могло. Францисці часом увижалося, що ще трохи — і вона корінням вросла в земляну долівку. Почувалася бранкою, щоправда, чудною, адже вирок обрали собі сама, ніхто не змушував і в кайданки не брав. Та й в'язниця її — звичайнісінька горбівська хата, отчий дім законного мужа. Перші кілька тижнів по поверненню прокидалася серед ночі з думкою, що це все наснилося: було, навіть скочить з ліжка й озирається довкола, поки не збагне, де вона насправді. Зовні була скута й небагатослівна. Єдине, що часто повторювала чоловікові:

— Там, де ти, там і я.

А насправді це собі говорила, бо те, що робилося всередині, словами не описати. Здавалося, не сніги надворі мели — то в ній усе замерзало й відмирало по волі, по крихточці, день за днем тьмяніла надія. Франциска гнала передчуття, заперечувала очевидне, намагалася зберегти спокій і себе в ньому, інакше б просто не витримала, усвідомлення невідворотного знищило б моментально. Отоді й збагнула дивну істину: коли насувається буря, варто заплющити очі, аби не загинути від страху.

Вона так і зробила — просто жила. Жила, і по всьому. Бавила дітей, мовчала чоловікові, годила його

батькам, найбільше мучилася тіснотою, адже стільки людей одночасно уживалося в цих чотирьох стінах. Переймалася тим, щоб не завдавати зайвого клопоту, а відтак пильно придивлялася до нехитрого побуту. Через деякий час уже порядкувала в хаті, допомагала матері Захара поратися біля печі, хай невміло й не завжди до ладу, проте щиро, від душі. Горпина те відчувала й ладила із чужоземною невісткою, часом захищала від колючого слівця односельців, бо, що гріха таїти, гомоніли різне, людям язика не припнеш. Франциску, щоправда, людські пересуди мало зачіпали. Тривожило й боліло жінкам інше — мовчання Захара. Горпина добре бачила, як невістка до сина горнеться, прихистку шукаючи, а він таким неговірким зробився, збайдужілим, усе з хати тікає — аби куди. Батькові допоможе, до брата Івана піде, щоб там підсобити. І не просять, а йде, до чужих людей іде, лиш би вдома не лишатися.

— Боюся, ой боюся, Василечку... — шепотіла до чоловіка, — хоч би біди не було. Чого він її на самотині лишає? З діточками дрібними?

Василь Пономаренко морщився і невдоволено пхикав у вуса:

— А тобі аби мужика до жінчиної спідниці припнути. Сказано: бабське поріддя.

Умовкала до часу, уже ніби й заспокоїться, втихомириться, а гляне на невістку — така вона їй самотня, така одинока, що хоч сядь і плач. Зітхне ото Горпина гірко, щоб, бува, не почувли, і Палажку до себе кличе. Може, синок і злував, що мати жінку з господи висмикує, та тільки посиденьками вони й рятувалися. Руки роботу роблять, а серця одпочивають. Посядуть рядком

і прядуть. Франциска спостерігає за вмiлими рухами, за ниткою, що між жіночими пальцями народжується, наче нова галактика матеріалізується, як світло в хаті тіні колише, як мати з Палажкою перемовляються про щось буденне, а то й пісню заведуть, дітлашня слухає-слухає та й позасинає, хто де є. А за вікнами сніги лягають, глибокі-глибокі. І вже немає іншого світу, окрім цієї хатини в Чернігівській губернії. Може б, навіть змирилася, може б, і прийняла, от тільки не приймалося.

Зміни в чоловікові Франциска відчула раніше, аніж вони почалися. Відчула ще тоді, коли Захар біля неї був, утішав і заспокоював, мовляв, по весні все вирішиться. Нові часи, мов кола на воді, нетривкі: сьогодні одне власті говорять, а завтра інше казатимуть. Зараз не пускають громадян із Союзу, а завтра в три ший гнати будуть.

— Потерпи. Ми щось придумаємо. А ні, то по теплу сама поїдеш з дівчатками. Гляди, може, щось в Австрії вдасться вирішити. Таки ж я чоловік законний, а Іван — син, одна сім'я. Хто ж сім'ю навпіл краяти буде?

Слухала його, в очі рідні вдивляючись, і слухалась, от тільки вже тоді відчувала загрозу. Не підозрювала, щоправда, звідки близиться, але вже знала. Помічала, як коротшали погляди, збігалися до купи слова, черствіли дотики й рухи. Це відбулося не одразу, ні — поступово, день за днем, тиждень за тижнем. Усвідомлення власного безсилля і тягар роз'їдали Захара поволі, обережно й скрадливо. Спершу він і справді вірив у краще, прагнув добитися правди, мусив, але час минав, канцелярські відписки лягали рівеньким стосиком, і здоровий глузд урешті-решт почав брати гору.

Скільки б не заспокоював Франциску, за які б надії та сподівання не хапався, десь глибоко всередині все збагнув... уже. Через те, немов ранена звірина, тікав з дому, ішов, аби куди піти, лиш би очей її не бачити. Бо хіба він чоловік? Який він чоловік? Громадянин...

Потім стало гірше, хоча йому здалося, що навпаки. Пристрасті людські — це не бандит у глухому провулку, їм не треба ховатися до часу, аби наскочити враз, вони постійно на очах, видимі й цілком зримі, але від того не менш підступні. Коли це сталося вперше, — та й чи вперше, — ніхто не зауважив. Швидше за все, було свято, котресь із зимового циклу річного коловороту. Смачніші наїдки, міцніші напої, жвавіша розмова. Йому, певно, полегшало тоді, відпустило, тягар з місця зрушив, дихати вільніше стало. Захар сидів за столом й усміхався, навіть жваво жартував з ріднею, а потай роззирався довкола. Ось такий він, отчий дім. Але хіба батьків вибирають? Ні, от і він не вибирав. І хто винен, що доля причинила їх у цьому Союзі? Зрештою, Горбів — не край світу, а якщо розібратися, то життя є скрізь, поки людині живеться. І якось так враз добре стало, затишно, ніякого лиха тобі й думок важких. Зранку, правда, хміль минув, радість вивітрилась, а сум'яття вернулося, бо і дружину шкода, і діточок малих, особливо Марійку. Старшенька, вона все додому просилася: на коліна забереться, обійме рученятами, притулиться і питається, коли додому поїдуть. Що їй скажеш? Мовчав. Мовчки з дому йшов. Батькові підсобляв, брату, кумові, сусідам, товаришу. Своє зробить, до столу кличуть — він і сідав. Повертався хмільний, розпашілий, брав малого Іванка на

руки, кликав до себе дівчаток, ліз на піч і там реготав, забавляючи. Сміявся голосно, задьористо, аж дико, так, ніби й не сміявся зовсім, а кричав. Франциска в такі миті стояла трохи віддала і ловила кожен рух очима, ніби підтримувала руки Захара поглядом, але ніколи не переймала. Горпина ж сварилася на дурне ігрище, коли ж не помагало, гасила світло, бідкаючись, що зранку купа роботи й усім треба одпочити.

* * *

— Відпочивати вам потрібно частіше й не нервувати-ся, — наполегливо радила завідувачка відділення, а разом робила потрібні записи в картці вагітної. Жанна сиділа, киваючи головою, — один в один пустогорова лялька. Зрештою лікарка призупинила малювання ієрогліфів, підвела очі на таку непевну вагітну й багатообіцяюче зиркнула з-під золотавої оправы. — Вісімнадцять тижнів, шановна, це не вісім днів. Якщо ви себе не побережете, наслідки можуть бути серйозні. Поки до відділення не оформляю, сподіваюся, ви мене почули.

Жанна ще раз кивнула, подякувала й поспіхом попрощалась. Уже в коридорі, коли вдягала куртку, помітила, як зрадницьки тремтять пальці. Яке відділення? Їй додому потрібно, до дітей.

Надворі в обличчя війнуло прохолодною вологою і стало трошечки легше. Треба ж, вісімнадцяте число, а враження, що зима десь заблукала. Точно! Вісімнадцяте. Це ж подарунками треба запастися до Святого Миколая. Зітхнула, обмотала комірець куртки в'язаним шарфом і покрокувала до автомобіля, що чекав її на стоянці. Власне, чекав Максимів водій. На цій думці

гірко всміхнулася до себе. Здається, це в Петровича жінка вагітна й двоє дітей-школяриків. Ось і зараз лисуватий чолов'яга, завчасно помітивши її, оббігає автомобіль і відчиняє дверцята біля пасажирського сидіння.

— Щось сьогодні вас затримали, Валеріївно. Певно, здоровий козак росте.

— Або козачка.

Усміхнувся, обличчя аж просвітліло й стало круглішим від сонця.

— У самого дві. Знаю, що це таке. Доведеться Василювичу розкошелюватися на туфлі, сумочки й помади.

Жанна неочікувано для себе розсміялась отим безтурботним сміхом майбутніх матерів, коли всередині сховала загадку, а всі довкола думки гадають і шифри розгадують.

— Ваші, певно, уже на побачення бігають, бо наша для помади ще замала.

Чоловік зачинив дверцята, обійшов автомобіль і плюхнувся у водійське крісло, усе ще блаженно всміхаючись.

— Не кажіть, Валеріївно, тепер такі часи, що воно ще в памперсі, а вже губи малює.

— Точно! Петровичу, та ви геній. Тепер святий Миколай знає, що Варварі подарувати.

Геній задоволено погладив себе по лисині й змовницьки підморгнув.

— Не тільки. Він знає, де той скарб у Куликівці можна купити.

Якихось пів години — і справу зроблено, коли хтось тобою переймається і щиро опікується. Жанна йшла до будинку й дивувалася, як мало, виявляється, і водночас

як багато потрібно жінці для щастя. Петрович порпався біля хвіртки й бурмотів, що треба б мастила машинного на завіси капнути.

— Завтра зроблю, Валеріївно. Не почувте, буде німа й слухняна, наче моя жінка.

Отак, жартуючи, ніс до хати пакунки з подарунками, бо перед тим устиг насварити її, коли поривалася схопити ношу святого Миколая. Тепер Жанна слухняно притримувала двері відчиненими й тихо, по-світлому заздрила його дружині.

— Ось і диво притупцяло. Сховайте тільки добре, а то знайдуть раніше положеного. Ці сучасні діти наче ходячі радари. Ось тут покладу, а продукти — на кухню. Ніби все. Безцінний вантаж доставлено. Відпочивайте, Валеріївно. Справді. А то як не подивлюся на вас, так і хочеться шашличком почастувати. І моя Іванівна зраділа б гостям.

— Спасибі. Навіть не сумніваюся, що ваш шашлик — то шедевр.

— А я Васильовичу натякну, бо за роботою все чисто прогавить. Усе, біжу. Вам відпочити треба.

Деякий час дивилась у вікно й вдячно всміхалась услід малознайомій людині, аж доки Петрович не перестрибнув останню калюжу біля хвіртки й не зник у своєму «дбайливому» всесвіті. Треба ж — здавалось би, дрібничка, добре слово, а тривоги розвіяло, ніби зігрілася ним, щоправда, зсередини. Помила руки й почала розкладати куплене по полицках у холодильнику. Вистачило лише на молоко, сир та яйця, воно й не дивно. Сьогодні вже тиждень, як вони з Максимом мовчать, якраз від Вариного дня народження. Зранку,

правда, мушили перемовитися кількома фразами про черговий огляд, чоловік навіть про всяк випадок виділив тисячу «на вітаміни». Що ж, цієї суми вистачило на найнеобхідніші продукти й святкові подарунки, головне тепер — встигнути їх сховати. Узяла до рук пакунок з дитячою косметикою, в іншому — футбольний м'яч, бо Ванько такий давно хотів, задоволено всміхнулася, зайшла з тим скарбом до вітальні й озирнулась. Шафа. Точно. Верхня полиця. Туди не полізуть. Відчинила дверцята — зависоко, але то ж надійно, миттю стала навшпиньки, потягнулась угору й рвучко закинула пакети на верхню — абсолютно порожню — полицю. Жанна чим завгодно могла поклястися, що полиця була порожня, однак звідти на неї раптово й геть неочікувано зіскочила... темрява.

Отямилась на підлозі. Хтось нервово термосив її за плечі й раз по раз злякано схлипував:

— Мам... Мамочко, уставай. Не лежи на підлозі — змерзнеш.

* * *

Горбів кутався в сніги, потріскували лютневі морози. Холоди не відступали, хоча дні довшали, а зима хай поволі, однак старішала, перетікаючи в зародки майбутніх бруньок. Усе частіше й частіше випадали по-справжньому сонячні дні, коли передчуття весни дзвеніло в повітрі настільки виразно, що, здавалось, її можна вдихнути. Франциска щоранку виходила на подвір'я і пильно вдивлялася в небо, ніби звіряла йому свою таїну й сподівання. Маленька беззахисна жінка серед снігів нагадувала перелітну пташку, котра

ось-ось має злетіти у височінь, щоб назавжди зникнути за обрієм. Тільки чомусь не зліталось.

Її життя нагадувало сон, і, щоб якось його перебути, жінка заколисувала все зайве: думки, почуття, здогадки. Воліла не помічати й не чути очевидного. Могло видатися дивним, але до умов сільського побуту та неспішного плину зимових клопотів австрійка звикла. Хіба коли писала листи матінці, шкодувала не так себе, як дітей, особливо дівчаток. Маленький Іван зростав там, де й народився, і не знав іншого життя. У Фанечки спогади про Австрію зринали час від часу, мов яскраві спалахи, а от Марійка сумувала посправжньому, часто просила, аби їй показали листа від бабусі Барбари, а потім ховалася з ним на печі або в закутку й подовгу роздивлялася світлину, на якій чемно всміхалися всі жінки з родини Цайтлерів.

— Мамо, а ми скоро додому поїдемо? — запитувала, коли опинялася сам на сам, довірливо горнулася до Франциски й обіймала матінку за стан.

— Скоро, рідна, скоро. Щойно потеплішає.

А воно й теплішало, шкода тільки, що не на серці. Серце гризота мучила, сум'яття і страх. Як не старалася здогадки глибше сховати, передчуття притлумити, правда однаково гору брала.

— І що, що в Україні? Думаєш, не обживуся? Сім'ї не погодую? — чи дорікав, чи звинувачував, чи сам себе картав — не знала. Уже не могла зрозуміти, бо не впізнавала. Захар схуд, погляд гострий зробився, мов лезо, страшно зайвий раз очі до чоловіка підвести. Рухи нервові, швидкі, постава... та вона вже й не пам'ятає, щоб він рівно спину тримав чи плечі розпра-

вив. Ніби хто до землі його пригнув, рідної горбівської земельки, котра кликала, просилася, у сновидіннях звала, а нині путами прив'язала такими, що годі з місця зрушити. Брилою на груди лягла й чавить.

— У травні поїдете. Зимно ще, поки не пущу. Та й малий підросте трохи.

Не перечила, мовчала, як мовчать дерева взимку, от тільки... себе боялася. До крику. Бо як це... сина лишити? Скарб свій, життя своє, золотаве диво, рятунок? Хлопчик ріс потішним і таким схожим на братика, що іноді Францисці дух переймало, а тілом ішли невидимі хвилі тепла й безмежної, неозорої вдячності. Жінка підхоплювала малого на руки, гаряче притискала й вицілювала кожну рисочку, кожну складочку й волосинку. Це ж, виходить, небо їй синочка вернуло, а вона його вдруге лишити збирається? Ні, ще побуде тут, перебуде, зачекає і вижде.

Що ж, діждались. Справжнє тепло прийшло одразу й так затято, ніби вирок. Село старанно чепурилося, вбираючи сади в ніжний квіт, гуло бджолиними роями, стелило килими молодого різнотрав'я і задивлялось у пронизливу блакить — усе одно що браму неба відчиняло. Може, так воно й було, адже тепло прийшло не в травні, як очікували Пономаренки, і навіть не на початку літа, а день у день їхньої «річниці». Рік тому, рівно рік, як Франциска стала на українську землю, а наче вічність у серці пролягла. Скільки прожито й пережито, вистраждано, викохано — стачило б на окрему жіночу долю, а вмістилося в один-єдиний рік. Франциска розуміла всім своїм еством, кожною клітинкою *відчувала*: якщо не зараз, то вже ніколи.

— Мамо, годі вам голосити. Хай поїдуть, а там видно буде, — заспокоював матір Захар, хоча сам третю ніч не спав. Лежав собі колодою поряд із дружиною, слухав її дихання, убирав тепло, запах, а торкнутися не міг, усе одно що мрець у труні. — Івана он Палажка доглянути pomoже. Перебудемо якось. Успокойтесь.

Горпина синові кивала, а в грудях наче сто голок встромили. Батько, Василь її, запрягав коня й понуро мовчав. У воротях схлипувала Палажка, Іван віддаля топтав кирзовим чоботом молоду кропиву, а Марійка з Фанечкою, обійнявшись, сиділи на підводі й боялися поворухнутись. Світ ось-ось мав розчахнутися навпіл.

— Палажко, доню, іди глянь... Може, поміч треба?

Невістка чи не вперше за життя відмовилася користись: ноги не несли. Десь там, в українській хаті, мати востаннє годувала сина, тулила до грудей і цілувала личко — солоне, наче долю.

— Фаню, ходім. Чуєш? Лиши його мені. Ось так, іди сюди, наш золотенький, іди до хрещеної.

Дитина всміхалась, буцала ноженятами й безтурботно хапала пальчиками ситцеву хустку в хрещеної на голові. Палажка похапцем утирала сльози.

— Ось так... Матінка скоро повернеться. Ми її тут підождем.

А наостанок ревно поцілувала руки, які знову й знову тягнулися до сина.

— Їдь...те... з Богом.

Бог вивів за село, далі — криком став, пронизливим дитячим криком. І скільки їй не говорили, як не запевняли, що плач їй лише увижається, чужинка на ходу зіскочила з підводи і, як була, побігла... уже додому.

Пускаючи коріння

Під сонце сліпуче,
під роси, рясніші поту,
під сонні дощі, що шумлять про жалкі жалі,
вона виставляє барвисту і юну вроду,
а душу, вже сиву, ховає —
в твердій землі...

Наталка Фурса. Квітка

У палаті виразно пахло мандаринами, ліками й засобами дезінфекції. Ліжко скрипіло, коли вона переверталась, однак Жанна тому несказанно раділа, бо два інші багатозначно порипували — тверда поверхня й простенькі матраци обіцяли «підвищений» комфорт. З дня її авральної госпіталізації минув тиждень, тому жінка почувалася тут ледве не старожилем — звикла і до звуків, і до запахів, і до людей. Першу добу, щоправда, противилася та ревно просилася додому, до дітей, аж доки завідувачка відділення Анжела Анатоліївна не пригрозила ін'єкціями заспокійливого.

— Сподіваюся, грудних немовлят удома нема? От і чудесно. А школярикам батько вже якось раду дасть,

повірте. Не переймайтесь і відпочивайте. Це зараз головне для малюка.

Прозріння прийшло не одразу. Жанна не випускала мобільний з рук і раз по раз набирала дітей, заперечуючи необхідність бути не з ними. За вікном над оголеними кронами дерев кружляли крикливі чорні тіні, коли звідкілясь, неначе з неба, спустився святковий дзвін. На ту мить у палаті нікого не було, окрім Вічності, і маленька земна жінка раптом, несподівано для самої себе так виразно усвідомила, *ким* насправді ризикує, а збагнувши, кілька днів поспіль боялася прибрати руки із живота. У прямому сенсі слова. Ото вмоститься в скрипучому гамаку, живіт обійме, щоб, бува, нікуди не подівся, і спить. За час перебування в стаціонарі, мабуть, наспала на місяць уперед, відпочила й нарешті по-справжньому прийняла цінність життя в собі. А сьогодні вранці, під час чергового огляду, завжди чимось стурбована завідувачка задоволено всміхнулася:

— Якщо так далі піде, Васильович дружину додому забере... Новий рік зустрічати.

І ось уже пів години Жанна спостерігає, як із сірої височини грудня прориваються поодинокі білі цяточки, мов обіцяють скорий прихід не лише календарної, а й справжньої зими. Невже й справді за якихось чотири дні Новий рік?

— Як я додому хочу... — скиглило поряд молодецьке дівча, а разом чистило символ новорічних свят — духмяну мандаринку. — Там Сашко мій.

Це Віка. Її привезли позавчора, і дівчина одразу ж стала наймолодшою пацієнткою їхньої палати, хоча чому лише їхньої? Усього відділення загалом.

— Віко, ти б визначилася, куди більше хочеш. Додому чи до свого Ромео? — цікавиться ще одна сусідка по палаті. Людмилі за тридцять, її вагітність вистраждана та довгоочікувана, тому жінка щиро дивується такій самій *першій* вагітності в шістнадцять.

— Звичайно, до Сашка. Нам його мама дозволила разом жити, бо ми любимо одне одного. — Юна Джульєтта багатозначно закочує очі до стелі, натомість Людмила так само багатозначно всміхається.

— Хто б сумнівався, що любите. Ти краще скажи, що за контрольну прогуляла?

Дівчина зітхає й одразу ж заїдає сум долькою мандаринки.

— Історію. У нас така преподша, жесьть. Своім ЗНО задовбала.

— Ну-ну.

— Що «ну»? Контрольна тематична була. Підсумкова за весь семестр. Її всі боялися, не тільки я.

— Ага, тільки ти одна прогуляла.

Віка зворушено кліпає.

— Вам, тьоть Люд, смішно, а наша Миколаївна так перелякалася. Її ледь успокоїли. У школі такий кипіш піднявся. Страшне. Тепер стрьомно туди вертатись.

Жанна не стрималася, відклала вбік книгу й уважно подивилася на дівчину. Худорлява, дрібна, з хмарою кучерявого волосся, недбало зав'язаного на потилиці, Віка зараз нагадує швидше розгублену п'ятнадцятилітню дев'ятикласницю, аніж ученицю випускного класу. Зрештою, це, здається, навіть ближче до істини.

— Віко, Віко, тобі до ЗНО готуватися потрібно, щоб екзамени скласти.

Майбутня матуся, вочевидь, ледве не поперхнулася від почутого, бо закашлялась, а потім здивовано округлила очі.

— Жанно Валеріївно, ви щось як скажете! Нащо мені тепер ваше ЗНО? У нас свадьба скоро. Сашко пропозиція зробив.

Жанна всміхнулася і повернулася до читання, заваживши ніби між іншим:

— Не треба, значить. А як ти атестат про повну середню освіту отримаєш, невеста?

Тиша запала на кілька хвилин. Дівчина нервово розділяла мандаринку на дольки, з'їдала по одній і одразу ж бралася чистити нову. Незабаром лікарняна палата геть уся просякла запахом цитрусових уперемішку із сумнівами та несподіваним прозрінням. Зрештою Віка зиркнула з-під нафарбованих вій — швидко, неначе боялася зачепитися поглядом, і пробурмотіла собі під ніс:

— Блін, правду сказала, хоч і стерва.

Жанна ледве стрималася, щоб не розсміятися, натомість куликівська Джульєтта схопила мобільний і хутко відвернулася до стіни — строчити повідомлення коханому Сашуку. Людмилі теж подзвонили, здається, чоловік.

— Котик, не треба приїздити... Он яка погода.

Що ж, якщо котик, значить, точно чоловік. Натомість на свій мобільний навіть не поглянула. Навіщо? Діти віддзвонились одразу по обіді, щойно повернулися зі школи, хвалилися, що навчилися варити пельмені й підсмажувати яйця, а вчора бабуся приїздила, приготувала отакезну каструлю борщу й напекла паляниць.

— Мам, то такі солодкі булки з нутелою — те, що треба, — щебетала Варя.

А Ванько вже наприкінці розмови схвильовано прострочив, наче з кулемета:

— Ти, головне, за нас не переживай, мам. Батько раніше повертається, ми не самі вдома.

Не самі... Що ж, Ваня — підліток і все розуміє, Варя також ледве не з пелюшок відповідальна й самостійна дівчинка. Діти прагнуть підтримати та вберегти її, як можуть. Вони відчувають. Вона теж. Ні, Максим тоді по-справжньому злякався, більше того — запанікував, облишив усі свої «нагальні» справи, примчав до лікарні одразу ж після Вариного дзвінка, влаштував справжнісінький допит завідувачці, бігав зі списком до аптеки, тримав за руки й нащось перебирав її пальці один за одним, немов розгублений маленький хлопчик, якому страшно втратити... А вже зранку впливовий і впевнений чиновник прискіпливо оглядав умови в лікарняних палатах, зазираючи ледь не до кожного кутка, щось обіцяв, комусь дзвонив, щось вимагав, власне, усе як завжди. Збоку це, певно, виглядало навіть вельми зворушливо й трепетно, бачте, яка опіка про дружину, яка увага й турбота. Зрозуміло, що для неї готували окрему палату, однак Жанна наполягла на звичайній і жодного разу не пошкодувала. З Людою встигла потоваришувати, долею Віки перейнялася: молоде й зелене, а вже мамою буде. Навіть пригадалося професійне й закортілося написати матеріал про ризики та проблеми ранньої вагітності.

Однак зараз, як не дивно, Жанна раптом спіймала себе на думці, що їй хочеться назад. До дітей? Так,

звісно ж, але не тільки. Їй просто хочеться вернутися назад.

У непоказний дерев'яний будиночок на околиці провінційного містечка.

На затишну кухню, де «трояндовий» сервіз дбайливо береже чуже колишне щастя.

У тремтливій сутінці вітальні з її затертим килимом на підлозі.

До дитячої кімнати, котра вночі порипує засовами й сопе рівним диханням дітей.

І навіть до яблуні, що треться об вікно спальні, бо мучиться ревматизмом...

У лікарняній тиші доросла жінка раптом, немов маленька дівчинка, ошелешено сховала обличчя в долонях, забувши і про книгу, і про читання.

Невже?

Невже їй і справді хочеться... додому?

Ніби кепкуючи над людським сум'яттям, незримі янголята десь високо вгорі струшували пір'їнки з пустотливих крил. За дві години подвір'я районної лікарні вкрило простирадлом — перевозданно-чистим і незайманим. Вкрило тихо, майже непомітно. Жанна навіть не встигла зрозуміти, як воно сталося, проте коли дивилася вниз, здавалося, ніби це чистий аркуш. Пиши що завгодно, головне — із самого початку.

Пізно увечері мобільний таки дзенькнув повідомленням. Жанна взяла телефон до рук і всміхнулася: Таня.

Знаєш, як розпочався новий розділ мого життя? Будеш сміятися — з книжки. Пам'ятаю, як одного дня відклала її вбік і... почала думати. То була

одна з мотиваційних книг про мрії, життя та справжні бажання. Таких у книгарнях сотні, але ця... щось у мені зачепила, розумієш? «Чи справді я цього хотіла для себе? Чи ТАК маю прожити все своє життя? Діти, обід, прання, постійна втома, головні болі та недосипання. Мені було соромно, соромно передусім перед собою, адже я була кращою думкою про свій внутрішній потенціал. Знаєш, мабуть, це якраз той випадок, коли на-тхненно мріють, але не діють. Скільком жінкам вдається реалізуватися по-справжньому, а не напозір? Письменниці, художниці, психологи... І хто я? Просто мама трьох дітей і дружина.

Не пам'ятаю, коли щось розумне читала чи спілкувалася про щось інше, аніж про дітей, обід і вечерю. Постійний вереск удома і хронічна втома давалися взнаки. Увечері чоловіка зустрічала докорами: «Чому бракує коштів на відпочинок? Завжди? Чому не вистачає сімейного бюджету, аби винайняти няньку? Бо чому? ЧОМУ я все маю робити сама? Невже я навчалася, аби стати звичайною домогосподаркою?» Я перестала помічати допомогу чоловіка, не бачила, як він працює і не відпочиває. Я розучилася помічати щось до-вкола, натомість відчувала постійне незадоволення своїм життям.

Як це страшно не звучить, мене ніщо не тішило й ніхто. Навіть діти. І навіть я сама. Я себе зненавиділа. Зненавиділа всіх біля себе. Мене не було за що любити. Постійно в домашньому ха-латі, зачіска абияк, без косметики, без усмішки,

з вічними претензіями. До когось, до себе, до світу. Куди щезла енергійна, щира, усміхнена та мрійлива дівчинка? На її місці з'явилася підстаркувата жінка, котра припинила дивитися в дзеркало, бо те, що вона там бачила, її лякало.

Знаєш, ота книга, вона ніби дала мені добрячого підсрачника. Я побачила себе збоку й зрозуміла, що або залишуся отою, яка я є, або щось почну робити. Щось робити зі своїми страхами невдачі й помилок. Що я зробила? Підвелася з дивана, вирвала сторінку зошита й почала записувати мрії. Просто ж, правда? Написала, як мрію видати свою книгу, що хочу бути коханою і закоханою, прагну спілкуватися із цікавими людьми й багато подорожувати... Смішно, чи не так? І так по-дурному? Адже все, геть усе тоді було нездійсненним. Пустопорожні мрії втомленої жінки, котра з доброго дива дозволила собі мріяти. На щось інше, бодай якусь дію, тоді не було ні сил, ані бажання.

Мабуть, будеш сміятися, але я все одно зізнаюсь: той аркуш... він і до сьогодні в мене, я його зберегла. Знаєш чому? А оті «сто мрій» за кілька років, як не парадоксально, стали реальністю. Шкода тільки, що за неї довелося заплатити надто дорогою ціною. Однак про це, як і обіцяла, я розповім пізніше.

* * *

Коли життя доводиться починати із чистого аркуша, найбільше лякає саме його чистота — первозданна

та безапеляційна. Ні підказки, ні знаку, ні натяку — сама пустка. Ну ж бо, спробуй, однак пам'ятай, що пишеш одразу й назавжди — начисто.

Усвідомлення незворотності змін прийшло поночі і, немов громовиця, розкраяло життя на «до» і «після». Франциска назавжди й остаточно стала Фанею на роковини смерті свого первістка, золотавого янгола, у головах якого нині так рясно цвів бузок — пишний, немов хмаровиння. І скільки б жінка не заплющувала очі в суцільній темряві, як би не намагалася забутися бодай на швидкоплинну мить, перед внутрішнім зором усе гоїдалися на сонці білі-білі квіти, а золотаві бджілки перебирали лапками й гули-гули-гули, неначе небесну колискову синові співали. І в серці ніби щось таємне зрушилося, стало тепло-тепло, аж гаряче. Фаня притулилася до чоловіка розпашілим тілом, пригорнулася і прошепотіла:

— Мій дім там, де ти й діти...

Промовила ледве чутно, здавалося, безголосо, натомість Захару Пономаренку привиділося, що прокричала й отим криком серце в лещатах стисла. Бо що ж? Виходить, жертвує собою... не інакше. А він? Що він? «Своє» готовий хоч зубами вигризти, раз уже не випустили з України чи... не відпустили.

— Нічого, Фаню, подожди, — утішав, квапливо обіймаючи, — ми ще і в Горбові заживемо, от побачиш. Німецьку краще за всіх тутешніх знаєш, учителювати можеш хоч сьогодні. Кажуть, у Житомирі курси вчительські є. Іван рік-другий підросте, і можна вчитися. Не бійся, мамка з Палажкою підсоблять. Не зачиню ж тебе в чотирьох стінах. А біля землі... —

і замовчав гнітючою мовчанкою, наче боявся правдою вдавитись, — не здатна ти робити так, як наші роблять, не твоє.

— Знаєш, — шепотіла, довірливо ховаючи лице на чоловікових грудях так, щоб чути серце, — якщо мені... нам уже довелося лишитися в Горбові, значить, на те воля Божа. Не знаю, чому й навіщо, можливо, ніколи не дізнаюся, головне — відчувати й вірити. Я... довіряюсь...

Та пророча ніч розвиднилася ранком, день перекотивсь у надвечірок, вечір ліг у трави опівночі. Час летів на легкокрилих конях Вічності, не зважаючи ані на людські страхи, ні на радість, ні на жалі, він не спинявся і не чекав слушної години або вдаліших обставин, час МИНАВ. Непомітно віддзвеніло літо, та й не одне, серпень літ додав, осінь кликала-манила в зиму, а зима все кутала снігами й обіцяла високі води навесні, аби дві Бруховиці попід Горбовом своїм бурхливим шумовинням знов літечко кликали до порогу.

Так само вкражливо й нечутно всі оті «не її» клопоти та «не її» робота обступили австрійку зусібіч і вже не відпустили. Життя звичайної горбівської молодиці не оминуло Франциску Францівну Цайтлер. Власне, що казати, навіть ім'я змінили. У селі її називали або германкою, або німкою, або ж просто Фанею. Та і як інакше, коли перші кілька років Фаня була всього лише жінкою, такою, як усі: готувала, прала, прибирала, поралася біля землі, пряла, ткала, шила, навчилася вишивати, дбала про сім'ю і родину. Вона жила звичайним життям селянки, виконувала

ту роботу, котра не впадає в око відразу: за неї не жалують і не дякують, нею не вихваляються, навряд чи складають їй справжню ціну, зате потребують її як повітря і помічають, лише коли отих жіночих рук у господі раптом не стає.

Фаня одразу зрозуміла справжню цінність отієї непримітної і на перший погляд ніби й не значимої жіночої підтримки, тож до останнього подиху дякувала Захаровій матері, більше того, скрізь і всюди зверталася до неї не інакше як «мамо». І так лагідно те робила, з такою повагою і шанною, що всі горбівські свекрухи потай заздрили Горпині, бо хоч і чужа в неї невістка, чужоземна, а ближча за дочку. Хоча... нащо Бога гнівити? Усі невістки в Пономаренків добрі й чемні, сварок ніколи між ними не було й ділити нічого не ділили. А Фаня з Івановою Палажкою — то й узагалі рідніші рідних, інші сестри поміж собою такого тепла не мають. Що дружили, то дружили, ледь не щодня хай на хвилинку, а забіжать, словом обмовляться, підсоблять, допоможуть. А коли між жінками лад, то й брати в згоді, діти укупочці, батьки з миром.

Чи сумувала Фаня за австрійською ріднею, чи тужила за матір'ю, братом і сестрами? Безмірно. Так, що часом світ меркнув перед очима, а повітря камінням у грудях застрягало, бо чуже. Мовчала. Про біль мовчала українською, натомість писала довжелезні листи німецькою, а потім старанно виводила на конверті літери, що спліталися між собою, утворюючи назву рідного містечка — Санкт-Маргаретен. Звідти отримувала звісточки рідко, вочевидь, листи спершу мали «одобрити», а вже потім доставляли до

адресата. Зате вже як тішилася їм, як раділа, як обцілювала кожну літеру, ховалась із листом у тихий закуток, заплющувала очі й, блаженно всміхаючись, вдихала запах дому й матінки. Траплялось особливе щастя, це коли «пропускали» лист із листівкою, а бувало — навіть фотокарткою, тоді день, два, а то й усі три Фані наче не було в Горбові. З рук не випускала того скарбу, вдивлялась у кожнісіньку рисочку й гаряче притискала до грудей, немов живих людей голубила. Тужила. За нею ж горювали... на землі, що неквапливо вагітніла камінням і мережила пологі схили нескінченними рядами виноградників. Однак це все було десь там, неначе в колишньому житті. Воно їй часом снилося, тоді прокидатися було боляче й нестерпно солодко. Дівчатка підросли, відтак і молодша, Фанечка, і старша, Марійка, згадували про австрійський край дедалі рідше. Спогади неначе вибілило українське сонце, розвіяли чернігівські вітри та відспівали голосисті солов'ї в затінку вишневого цвітіння. Було й нема. Натомість є життя в чужій і вже такій своїй Україні.

І Фаня вчилася ним жити, не нарікаючи й не шкодуючи, приймаючи як дар кожний новий день. Уранці говорила з Богом. Чомусь саме вдосвіта, коли весь світ ще спав, маленька земна жінка говорила із Творцем мовою серця і молитви. До горбівського храму не ходила, хоч і поважала православну віру, шанувала прихожан, святково вбирала чоловіка й дітей, коли в котрийсь із великих празників вони гуртом з ріднею ішли до церкви. Поки та була... Хоча... які б темні, а чи то «глупі», часи не вирували над горбівськими

пагорбами, у її хаті на найпочеснішому місці завжди лежала Біблія, дарована матінкою в дитинстві. Лежала й тоді, коли на видноті лежати не могла, тому ховалась... як найдорожчий, сокровений оберіг.

Віра укріпляла, дарувала незриму й непоборну силу, наповнювала любов'ю, прийняттям, відкривала таїну щастя. Щастя просто бути, любити, дихати, відчувати й дивуватися дарункам — непомітним, звичайним та буденним. Усмішка синочка, спів донечок чи ж бо лагідніший, ніж зазвичай, погляд чоловіка, тепле слово «мами», слухна порада батька, теплі й трохи шершаві руки Палажки, що кладуть свіжу паляницю на стіл, і навіть стара черемха в кінці городу — скрізь крились радість і простота буття, і так само скрізь ховалися печалі. Головне, аби внутрішня любов підсвічувала щастя.

Про вчителювання першою завела розмову Палажка. Якось по празнику увійшла до хати й застала Фаню за написанням листа. Деякий час заворожено спостерігала, як з-під її пальців на папір лягають завиточки літер, а по тому прорекла:

— Годі тобі, Фаню, удома скніти. Їдь до Житомира, чуєш? Нашу мову вивчила, будеш наших діток німецької вчити. Їдь, не барися. Хіба не видно, що ти не з простих, учена. Горбівські мужики онде в пошані картузи знімають.

— Скажеш таке... — густо почервоніла, засоромившись, бо ні поглядом, ні словом, ні бодай думкою не вирізняла когось іншого, окрім Захара. А що поважали її місцеві — то правда. І поважали, і задивлялись, і чудувались — усе одночасно. Бо ж австрійське вбрання

давно в скрині влежувалося «без надобності», а «нім-ка» й у буденній одежині — наче у святковій. Ніби і не вихваляється, і не вихиляється, як котрась із молодиць, пройде тихо, рівнесенько, мов струна, погляд лагідний і теплий-теплий. Треба ж, темні очі, карі, а сонця — безмір... і мудрості якоїсь такої стишеної, глибокої, у таку зазирнеш — дна не дістатися. Тільки-от як і до кого їй з отим своїм розумом підступитися?

— Правда, дочко, годі тобі відкладувать, — озвалася Горпина, якій ради празника закортіло пирогів з маком учинити: тепер тісто облишила, стала поряд з невісточками й «здобні» руки не придумає, куди подіти. — Їдь, а ми з Палажкою тутечки справимось.

Послухалась і поїхала. Перший раз із Захаром, а згодом і сама. І якщо по правді, поїздки до великого міста щоразу неначе повертали її до себе колишньої, справжньої, дарували відчуття самоцінності, віри й впевненості. Фаня таки виборола свою «Францівну», хоч і нелегко було. А коли влаштувалася до горбівської школи вчителькою, перший раз увійшла до класу й обвела очима схвильованих учнів, у грудях провесінь задзвеніла, хоч за вікнами золотив крони допитливий вересень.

— Guten Morgen Kinder, — привіталася й усміхнулася так, як уміла, — серцем. А як інакше пояснити, що горбівська дітлашня одразу, без будь-яких вагань чи пересторог щиро полюбила свою Фаню Францівну. Діти тягнулися до неї, довіряли й довірялись, а ще слухалися, незважаючи на те, що вчителька німецької ніколи не кричала, не сварила, навіть голосу зайвий раз не підвищувала, хіба що коли співала своїх марга-

ретенських пісень. До Францівни збігалися із самісінького ранку, аби розповісти про якусь свою дитячу оказію чи радість. Її уважно слухали на уроках і зі щирим захватом повторювали німецькі слова, вимовляючи старанно кожен склад. З учителькою прощалися, перш ніж піти додому, і віталися знову того самого дня, якщо випадково стрічали на вулиці.

Відтак і батьки горбівської дідлашні, і сусіди, й односельці — усі шанували австрійку, хоча до пуття їй не розуміли. А як її зрозуміти? Наважилася «остатися» за сотні кілометрів від рідного дому? Поміж чужих людей і звичаїв? Більше того, насправду в скруті. Бо що там за хата у Василя Пономаренка? Які статки? Хіба живі душі, мов зернятка в маківці.

— Підожди, підожди, Фаню, — повторював Захар, зціпивши зуби, — буде ще празник і на нашій вулиці.

Так воно й сталося. Тільки ніби їй не празник зовсім — чужий біль та горе. Та й вулиця не своя, чужа, от тільки своєю стала, коли добротний просторий будинок поміщика Ващенко аж на три кімнати відійшов Пономаренку.

Захар майже одразу зрозумів, що проти течії як не гребти, далеко не запливеш, ще й назад відкине. Розсудливий чоловік, котрий і пожив, і побачив доволі, збагнув, що зміни незворотні й опиратися їм — собі дорожче. Чи вірив у комуністичні ідеали, котрі так ревно їй затято почав упроваджувати в життя? Хтозна. Ні з ким про те не говорив, навіть з найближчими, натомість мав гарну пам'ять, тож не тішив себе зайвими ілюзіями і брав, що міг. Зміг опинитися там, де треба, і поміж тих, хто трохи вище, говорив те, що

хотіли чути, робив, що мусив, зрештою добився і поваги, і посади, і влади, і... достатку.

Щоправда, за «празник життя» їй розплачуватися довелося життям.

* * *

Новий рік вони таки зустріли сім'єю. Як підмітив чоловік, «повним складом» і «одногосно». Жанну забрали з лікарні напередодні. Коли ж вона рушила до будинку, то просто-таки не впізнала свого саду й стежки до порогу. Янголята добряче натрусили снігу, бавлячись, розпушили та їй лишили, аби люди могли підглядіти ту казку. Мабуть, таки щось дуже особливе витало в ті дні в повітрі, щось легке, безтурботно-радісне, сімейне й затишне.

Принаймні Максим уперше за два місяці лишився вдома й перебрав на себе передсвяткові клопоти: приготував качку з яблуками, власноруч накришив олів'є, зробив нарізку й стушкував картоплі, невпинно наспівуючи на кухні тріумфальні гімни. Діти допомогли прибрати в будинку, сервірувати стіл, а потім перевернули прибране догори дном у пошуках подарунків. Жанну ж змусили чинно та слухняно відпочивати перед телевизором, і за якісь дві години до жінки повернулася нудота — певно, наслідок передозування враженнями. Зрештою жінка стишила звук та зробила вигляд, що задрімала, натомість дослухалась, як галасують і перемовляються Ваня з Варєю, наспівує різдвяні мелодії Максим, шумить витяжка. Вдихла запахи печених страв та мандаринових шкірок, на які можна було натрапити скрізь і всюди, і не мо-

гла повірити, що це все тут і зараз. Спокій, затишок, родинне тепло струменіли настільки виразно, що, здавалося, навіть «трояндові» чашки зворушено зітхають, забувши про колишне. Жанна навіть матері зраділа... своїй.

Вона подзвонила через месенджер о сьомій вечора, несподівано руда й вибухово яскрава, з мегакороткою зачіскою та нескінченним потоком слів. Мати підстрибувала й торохтіла без упину, жестикулюючи руками настільки жваво, що планшет за час їхньої короткої розмови зсовувався і летів додолу не менше чотирьох разів. Жанна споглядала феєрію материнської любові, раз по раз стишуючи звук, хоча це все одно не допомогло, коли «італійська бабуся» побачила ріднесеньких онучат.

— Чао, мої любі, мої солоденькі, золоті мої. Ану ж підійдіть, дайте бабуся вас обцілує. Варечко, поклади рученьку, дай баба вкусить за пальчик. Ти бачила, яка бабуля гарна зробилася? Осьде, це сеньйор Педро бабусі подарунок зробив. Бабуня в справжньому салоні краси була. Класно, а? Правда ж? Ти до мене, моя зірочко, прилетиш, і ми удвох сходимо. Хочеш бути, як бабуля? А подарунки я вам сьогодні вислала. Ждіть і маму слухайтеся. Мамочці відпочивати треба, еге? Ви ж там дивіться, щоб папа маму не обіжав. Не обіжає папа маму?

Зачувши гвалт, Максим зазирнув до вітальні й жваво помахав тещі кухонним рушником.

— І вам, Петрівно, не хворать. Твою ж дивізію, а що це у вас на голові? Огонь! Горить! Швидше кличте сеньйора Педро, щоб загасив.

Мати поправляла зачіску ще активніше, крутилася в різні боки, неначе жива вогняна куля, а zarazом благословляла:

— І я тебе, зятьок, уважаю. Нарешті мужиком став, а то все за Жанночкою та за Жанночкою. Тепер ні шагу назад. Щоб у новому році ти головою став... Чуєш? Як там її? А щоб тебе... ОТГ! О! Головою ОТГ!

— Вашою поміччю, Петрівно, та хоч президентом США. Ми з вами й Трампа з Меркель подвинем, якщо доведеться! — Реготав так задьористо, що теща й собі сміхом зайшлася. — З Новим роком вас, железная леді! Чуєте? Головне, щоб не з новим сеньйором. А там уже як хочете. Ви, бачу, женщина жгуча.

— А бодай ти здоровий був, зятьок. Головне, Жанночку мені бережи. Сам знаєш, раптом що — як клопа, прихлопну. Чао, мої хороші, чао, мої золотенькі, бабуня любить вас і скоро прилетить. Ото як тільки лялька родиться, зразу ждїть бабулю в гості!

— Ждемо! — А вже коли вимкнули відеодзвінок, підморгнув. — Жданиками наїлись. Жанко, там, у духовці, така смакотень — пальчики оближеш. Ще пів години, і за стіл, нехай мій синулька м'ясяця покуштує.

Жанна спостерігала, як чоловік, підстрибуючи, поспішив на кухню. Усміхнулась, поклала долоні на живіт і прошепотіла змовницьки:

— Нехай папка ще трохи порадіє. Правда ж, доню? Дурненький папка, хоч і начальник. Дівчатка — то не хлопці, дівчатка — то сама... любов.

Чому сказала, звідки «випірноло» це відчуття, не розуміла, адже про стать майбутньої дитини вони не знали. Під час останнього УЗД маля, наприклад,

«соромилося» й увесь час ховалося, зрештою лікар, котрий проводив процедуру, облишив затію визначити стать, припущень теж робити не став, лише віджартувався:

— Точнішу інформацію, шановна, отримаєте в пологовому.

Мабуть. Певно, у пологовому народиться й вона — удруге. Принаймні Жанну не полишає відчуття, що ця вагітність абсолютно інша, відмінна від усього пережитого раніше. Якесь тотальне обнуління. Ніби в ній одночасно із цим дитям запустили програму глибинного переформатування, і що відбудеться потім — неможливо уявити чи передбачити. Ще вчора вона готова була чим завгодно заприсягтися, що її шлюб — показова мильна булька, ось цей стомлений будинок — тимчасовий прихисток, який нізащо не стане справжнім домом, власне, як і провінційне містечко — своїм.

— Мамо, а де келихи для шампанського? Ми кухню всю перетрусили — не знайшли.

— А вони вже тут... Я під ялиночку поставила.

— Блін, прийдеться тепер усе по місцях розсовувати. Пап, а давай і ти під ялинку щось покладеш? Давай? А то ну його — до ранку ждати.

— Подождеш, Варю, на все свій час.

Що ж, Жанна, здається, свого дочекалася. Як тільки північ відкалатала дванадцятьма ударами курантів та відсалютувала феєрверками, Максим дістав величеський пакунок, присів поряд і всміхнувся отією своєю... усмішкою з весільного фото чи колишнього життя, коли йому ще страшенно кортіло її дивувати.

— Я тут до Нового року... премію отримав. — Здалося, на якусь коротку мить йому навіть голос зрадив. — Спершу хотів ноутбук для тебе придивитися, а тут вияснилося: точка одна прикривається, товар під нуль... реалізують. Словом, ти, моє золотко, все «круглішаєш», зима іде... Короче... Тата-та-дам! Я тобі шубу прикупив... норкову! Як не твій розмір, поміняємо, не переживай. Головне, тепер ніхто не скаже, що в Коломійця жінка гола й боса. Всьо. Новий «уровень життя».

* * *

У «новий» дім сім'я Пономаренків мала переїхати восени, проте затяжні дощі, котрі пройшли напередодні, розмили ґрунтові дороги вщент, ніби не пускали. Чи застерігали? У день переїзду Горбів накрило туманним рядном упереміш із дощовою мжичкою. Незважаючи на ранкову сутінь, Фаня заходилася збирати речі ще задовго до світанку, в'язала нехитре добро в клунки й шепотіла молитви, не відаючи, як стишити внутрішню тривогу та сум'яття. Здавалось би, мала тішитися: ось-ось стане господинею у своїй хаті, та ще якій. Захар увесь останній тиждень, щойно дізнався про розподіл житла й скорий переїзд, мало не літав од радості.

— Фаню, це тобі не абищо, а добротний будинок на дерев'яних мостах. Просторий, великий. Усім місця вистачить, хоч кожен рік народжуй, — і, жартуючи, клав широкі долоні на округлий живіт. — Чого ти наче кислиць об'їлася? Усміхнися, жінко, нове життя починаємо.

Фаня не перечила чоловіку, споглядала за всім нібито збоку, відсторонено, хіба коли тривога піднімалася, мов скаламучена вода, тоді потай шепотіла слова молитви. Того мокрого ранку душевне вагання невістки добре бачила Горпина, і хоч у самої серце вже кілька місяців, як кудись у п'яти обірвалось і колотиться, проте Фаню заспокоювала, вправно складаючи клунки докупи:

— Нічого, дочко, нічого. Таки нові часи прийшли й нові порядки стали. Одні порозкошували, тепер другі поживуть. Таки ж не вкрав, а власть житло виділила. Там, угорі, видніше кому. І сама подумай. От хіба ти, дочечко, не заслужила? Он яка вчителька, горбівці поважають, дітки тягнуться. І своїми... — стишила голос, — Бог не обділив. Де ж нам усім тут уміститися, а?

Марія з Фанею наче бабу почувли — прокинулись, із печі злізли, очі сонні, а вже свої клунки зі скарбом дівчачим на лаву тягнуть.

— Мамо, бабо, а батько правду казав? У нас окрема кімната буде? Своя?

На печі з-поміж подушок випірнув Іванко й радісно сплеснув у долоні.

— І в мене буде. У всіх буде, еге?

— Атож, оце будете так матір з батьком слухатись — гляди, кожному по кутку дістанеться. Іванку, онучечку, а може, у баби з дідом останешся, га?

Хитре хлоп'я змовницьки всміхалось.

— Останусь, тільки другим разом. Ви ж, бабо, самі сказали, що наша черга по-людськи жить.

— От бешкетник малий! Злазь. Злазь, кажу. По-можи клунки виносити, он який добрий хлопчик

виріс. А Марійку так і заміж віддавати можна... Мої хороші, ідіть до мене, баба хоч обійме на прощання. Хтозна, коли тепер вас у гості ждати...

Фаня втирала непрохані сльози долонею, ховаючи очі, щоб Горпина не помітила, і ніяк не могла зрозуміти, за чим тужить і чого. За долівкою земляною чи, може, стінами, котрі кожнісіньку весну білила? Або за старезною облущеною грубкою, для якої поліна навпіл рубати треба, бо довгі не влазять. Чи, може, за пічку, що потріскує десь наче коло тебе й гріє на черені дитячі сновидіння. І за руками потрісканими, виробленими й лагідними, що оце клунки складають, а до неї туляться.

— Фаню, дочко, не плач, чуєш? А то й свекруха розплачеться.

У прочинені двері зазирнув Захар.

— Підвода у дворі, командуйте, що першим нести. — Кліпнув і враз махнув рукою. — Ет, бабська гвардія. Заллете хату слізьми. Добре, хоч у нову перебираємося. Там, гляди, сухо буде.

Казав, бо не знав. Що просторо було, то вже так, ніде правди діти. І вільно, і розкішно. Будинок навіть чимось нагадав давно втрачений дім, їхнє колишне сімейне гніздечко за сотні кілометрів звідси, у милому серцю Санкт-Маргаретені.

Фаня мимоволі здригалася, коли про те думала, і ховала заплакані очі. Може бути, щось подібне відчував і Захар, бо заклопотано й уже по-хазяйськи походжав кімнатами, проте чомусь усе одно завертався до Фані, наче пересвідчитися хотів, чи бачить, чи тішитися.

— Дивися, скільки місця, і все твоє, Фанечко, усе наше. Бачиш? А сад який, полюбуйся. Ващенко на сортах знався, ловкі дерева розводив, тепер усе воно наше.

— Таточку, а ота кімната — для нас? — не тямилу себе від щастя дівчата. За шість років вони помітно подорослішали, витягнулися в зрості, тож завиграшки обіймали батька за стан, проте в очі зазирали довірливо й з таким щирим захватом, на який здатні хіба маленькі діти. — Там же шпалери у квіточку, як на картинках. Ходім, подивитися.

Чоловік розчулено всміхався.

— Так якщо у квіточку, значить ваша, — і, ховаючи погляд, уже пошепки додавав: — Бач... що для дочки придумав...

Першу ніч у «новому» домі Фаня ледве перебрела, насилу ранку діждалась. Усе їй кроки чиїсь увижалися і людський стогін; лежала, стишена, і слухала голос дощу, наче сповідь, затим уставала тихенько, щоб Захара не потривожити, засвічувала світло й виходила до дітей — пересвідчитися, що сплять. Хоча дарма чоловіка оберігала: Захарові, видно, теж не спалося, проте господар вигляду не подавав, розкошував у просторому ліжку, тільки воно з доброго дива чогось муляло, лишень рано-вранці притулився до дружини, обняв, вуса шию залоскотали, і прошепотів на вухо:

— Обіцяв тобі, серденько, що й у Горбові жить полюдськи будемо, ось і заживемо. Тільки обвикнемося трохи. Ти диви, яка сирість знадвору, а тутечки сухенько. Казав: сухо буде.

Не так сталося, як гадалося. Не було їм сухо, ой не було. З місяць гуртом прожили чи, може, трохи

більше. Сільський люд якраз трохи звик до нових «квартирантів». Звісно, поза спинами гомоніли довше, аякже. Фані все увижалося, що слова людські до тіла липнуть, наче друга шкіра, — скільки потім не мий, щось та й лишалося. Найбільше прикрощів і сорому почувала, коли йшла до школи на уроки. Перші дні так і зайвий раз очей не підводила, сторонилася колег-учителів, а зустрівши кого з односельців на вулиці, похапцем віталась і тінню спішила до «нового» дому. Хоча до серця припав зовсім не дім, а сад. Осінній, задумливий, тихий, він поволі скидав додолу жовтий лист, наче не гілля оголяв — для неба простір звільняв, а те сповзало донизу дрібними слізьми, а то й вранішніми туманами. Хоча, певно, то земля дихала, перш ніж заснути холодним сном.

Зрештою за місяць Пономаренки таки більш-менш обжилися, звикли до нових стін і навіть вхідчини відбули. Фаня, правда, противилась і затято відмовляла чоловіка.

— Не треба, Захаре, не зачинай гвалту. Нам вхідчини, а комусь... усе одно що поминки. Не треба, чуєш?

Чув, добре чув. Вигляду не подавав, однак й у самого, бувало, ні з того ні з сього та й зашкребе в грудях, залоскоче, заніє. Заспокоював себе: мовляв, як не він, так хтось інший у цих стінах порядкував би. Та хіба совість приспиш? Будила, ой будила. Бувало, посеред ночі на рівні ноги зривався і біг, не відаючи куди. Ноги наче самі несли. А скільки озирався? Щось, було, робить чи й відпочиває, коли враз по спині холодок піде... вкрадливий, наче спостерігають за ним до пори та до часу, а що завтра буде — мовчать, вижидаючи.

Може, через те й послухався жінку, командувати не став. Треба було начальство «одбути», подякувати як слід за «розширення житлової площі»? Він і віддячив. Хорошим могоричем одбувся, правда, у конторі. Спасибі Фані з дівчатами: на стіл було що поставити. І Палажка Іванова підсобила, і мати пирогів напекла. Усього вистачило, гули-гуляли — світанок стріли, проте в дім нікого чужого не привів. Своїх же покликали, коли ранкова паморозь землю прихвачувати почала, відтак роботи на ній поменшало, а вечори в зиму завертали. Батьків запросили, братів із сім'ями, сестру, хрещену, навіть Андрій її був. Той хоч у літах і додав, а запал колишній лишився, ще й парубоцького горіння стало більше: уже приглядатися почав, яку б то дівчину до вінця кликати... чи то пак розписуватися...

Ет, що вже казати — життя змінювалося на очах: сьогодні ще один порядок, а завтра, гляди, вже другий. І до тих змін, як не крути, треба було прилаштуватися й підлаштовуватися. Спільний обробіток землі? Спільний... Тільки як в оте «спільне» своє та й добровільно віддати? Мусив Захар Пономаренко розтолковувати своїм, пояснювати. Батько спершу затявся, на супротив пішов: як це — землю свою в чужі руки? А скотина чим завинила? Оце хазяїни так хазяїни, скоро по світу з торбами підуть. Помовчав Василь до сина місяць-другий, хоча тоді в одній хаті жили, зубами поскреготів, Горпину кріпким слівцем «порадував», а сам приглядався до влади нової, сторожко приглядався, пильно. Зрештою чіпкий розум мужицький хутко дійшов, що й до чого,

а головне — чим скінчитися може. Змирився, пристав до отого «спільного» і загнав біль глибоко, наче скабку: ззовні наче й нема, а всередині пече. Може, через те в «новій хаті» сина бував рідко, пальців двох рук вистачило б, щоб порахувати.

Однак на вхідчини прийшов, ніде правди діти, уважив, і Горпину свою послухав, щоб з усіма дітками «у ладу» та «гуртом». Воно, мабуть, і правильно: посиділи, погомоніли, начастувалися. Іван, коли чарку випивав, усе хвалив брата, ой хвалив, ще й на австрійську невістку час від часу позирав: чи оцінила старання, чи зрозуміла. Натомість його Палажка тішилася тихо, до Фані, наче гоже літечко, усміхаючись. Адже он які кімнати просторі, світло як, гарно, прибрано, місця скільки для дітей. А до дівчаток зайшла, так і вклякла, вражена. Треба ж, скільки є стін — усе у квітах, наче в саду райському. Краса! Затим підвела очі до стелі й ураз розгубилася: Матінко Божа, це ж як павутиння звідтіля діставати?

— Лячно й дивитися?

Озирнулася на голос, усміхнулася розчулено, наче не за Фаню, а за себе тішилася:

— Добре вам тут, Фаню, еге? І маленькому, коли родиться, своє ліжечко буде. Живіть, сестричко, та радуйтеся. А як і було що не так, скоро забудеться.

Аби ж то... Марійці стало зле вночі. Молодша, Фаня, помітила, як сестрі раптом зробилося холодно, тому хутенько перебралася зі своєю ковдрою до неї в ліжко, аби зігріти й удосталь нашепотітися. Так повелось ще змалечку. Малі й нетямущі, вони щовечора ховалися в бабиних подушках на печі, пустували,

сміялися, шепотілися про денну шкоду й дитячі забавки, а наговорившись, вмовкали. І перш ніж сон ковтав світ аж до ранку, сестрички мали одне мовчання на двох. Відтак тієї грудневої ночі все було як завжди, як тисячі разів до того і як уже ніколи... опісля.

Коли Марія озвалася, Фаня ось-ось мала провалитись у сон.

— Фаню...

— М-м...

— Тільки ти нікому не розповідай, обіцяєш?

Сну немов і не було, бо кожнісіньке слово — уже таїна.

— Обіцяю... А про що не розказувать?

— Фаню, мені сниться... рай.

— Як? Звідки ти знаєш, що рай?

— Бо там наш старший Іван. Ти його пам'ятаєш?

Фаня мружиться, ніби прагне вихопити мерехтливий образ старшого брата, однак їй це погано вдається, і дівча розчаровано зітхає. Сестра, намагаючись утішити, обіймає, її дихання зовсім поряд, близько-близько.

— Йому добре там. Дуже добре... Так добре, що часом не хочеться прокидатися... зовсім...

Фаня злякано розплющує очі й вдивляється в темінь.

— Не кажи так...

— Не буду. І ти нікому не говори.

— Не буду.

Дівчатка ще деякий час лежать обійнявшись і слухають ніч і серця, котрі цієї миті незбагненним, дивовижним чином б'ються одночасно, неначе одне, тільки безмірне...

— Пам'ятай мене... Чуєш? Скільки житимеш...

Фаня заворожено киває, стискаючи долоню сестри.

— Обіцяю. А ти... мене...

Марія всміхається. Фаня не може того бачити, те-мінь поглинула не те що кімнату, дім, сад — здається, проковтнула весь світ, проте кожною клітинкою свого ества вона відчуває, як сестра всміхається і шепоче:

— Я любитиму, сестричко... Любитиму. А любов — то теж рай...

За тиждень Марійку ховали. Дівча згоріло, як свічечка, тихо й без мук. Ніхто й не очікував, що лихоманка забрати може, ще й так нагло, неждано й негадано. На четверту добу під ранок заснула їхня Марійка і вже не прокинулася, наче янголи душу покликали кудись у кращі світи. А в день поховання, коли потужні горбівські мужики виносили з будинку труну, пішов сніг. Невагомий і швидкоплинний, він осідав і одразу ж танув, лишаючи вогкий слід. Тут ось був, а за мить уже нема. Немов життя людське... є, доки кружляє в повітрі... А скільки летітиме і який той політ — нікому знать не дано.

Отак і провели Марійку — чорно-білою хурделицею: у повітрі — біло, до землі — чорно, а посередині — тіні живі ворущаться. Одну попід руки вели, весь час утримуючи на ногах, бо сповзала додолу не слізьми — криком, та таким страшним, що чоловіки-комуністи подумки Бога згадували, а жінки плакали, скільки йшли селом. Біля двору старших Пономаренків, діда з бабою, зупинилися, щоб онука погостювала востаннє. Гостювало дівчатко чи ні,

а бабу Горпину довго втихомирити не могли — усе онучечку кликала на піч... відігрітися. І кликала, і просила, і молила, та тільки не слухалася Марійка, не вставала.

На плач і гвалт людський, ледве ногами пересуваючи, вивпзла з двору столітня сусідка Власівна. Спираючись на два щіпки, притупцяла до хвіртки й стала горе уважити. Коли ж похоронна процесія неквапом рушила, а за деякий час зникла ген-ген у кінці вулиці, старенька обернулась у бік церкви, яку людська глупота клубом зробила, перехрестилася шанобливо й прорекла:

— Бач... Не минулося. Як зайшли на чужі сльози, біль та горе, так своїми й умилися.

* * *

Жанна тримала в долоньках крихітний рудуватий клубочок, котрий муркотів і час від часу лоскотливо облизував пальці.

— Мам, ти чого? — дивувався Ваня, геть спантеличений. — Ти що, плачеш?

Вона хитала головою, що ні, усміхалась і навіть не помічала, як по обличчю течуть сльози зворушення, ніжності й замилювання.

— Ванько, ти не розумієш. Глянь, який няшний... Мам, ми ж його собі оставимо, правда? — допитувалася Варя і, щоб погладити малюка, ставала навшпиньки. — Я його Няшкою кликати буду. Няшко, привіт.

Діти знайшли кошения у дворі під кущем хризантеми, коли воно жалібно нявкало й дрібно тремтіло

всім своїм вусато-хвостатим тільцем, а за якихось двадцять хвилин перебування в будинку знайде ось-ось мав стати їхнім.

— Мам, я за ним прибирати буду, і годувати, і доглядати — усе-усе робитиму, тільки давайте залишимо Няшку. Ну будь ласка!

Жанна спостерігала, як кошеня допитливо обнюхує диван й обережно перебирає лапками, обстежуючи незнайомий простір. Малесеньке живе створіння потребувало передусім уваги й тепла, адже, як тільки відчувало руки, згорталося клубочком і довірливо облизувало пальці, пробуджуючи ніжність. І щось у ній таке оживало, щось глибинно-значиме, щось забуте й витіснене десятками «треба», «маю», «не зараз» і «потім». А тут ще й діти в облогу взяли:

— Мам... Так залишимо? Давай залишимо!

Жінка знічено мовчала, адже усвідомлювала ризики. До того ж оця хвостата манюня за кілька місяців стане справжнісіньким бешкетником, який завдаватиме неабиякого клопоту. А якщо взяти до уваги, що до того часу в будинку має з'явитися немовля...

— Варю, сонечко, а може, у Няшки вже є господарі? Він же звідкілясь узявся в нас на подвір'ї?

Ваня пирхнув і труснув неслухняним чубом.

— Взявся, аякже. Підкинули...

Донька кліпнула до брата, не розуміючи, про що він, потім перевела погляд на маму й закусила губу, як робила завжди, коли от-от могла розплакатися.

— Правда... підкинули?

— Доню, ми не знаємо. Няшка міг і загубитися.

— Але ж холодно... Він міг...

Всезнаючий підліток, вочевидь, хотів змовчати, проте таки не втримав язика:

— Смішна... Їх убивають, щоб зайвий раз не заморочуватись, а тут підкинули. Папка он заборонить оставити, і нам викидати прийдеться.

Варя нажахано прикрила рота долонями.

— Реви — хоч трісни. Батько нізащо не дозволить. Йому на твої соплі начхать.

— Ваню...

Син дивився прямисінько в очі з викликом, протестом, запалом, з розпукою та відчаєм одночасно.

— А що? Хіба не так? Ти ж сама його не залишиш, бо скоро малий родиться.

Жанна кілька хвилин ошелешено намагалась упізнати сина. Здавалося, навпроти неї зараз стоїть не підліток, а маленький мужчина, котрий мусить користися правилам, які не приймає. Варя і собі розгублено кліпала, розтираючи сльози по обличчю, а потім тихенько стала за братом і затулила собою пухнастий клубочок, який нарешті знайшов собі місце й солодко заснув на самому краєчку махрового рушника. Зрештою геть неочікувано для самої себе Жанна погодилася:

— Треба буде спитати в сусідів, а поки хай побуде в нас.

— Ура!!! Няшко, ти чув? Ти тепер у нас житимеш, — пищала, захлинаючись радістю, Варя, а розгублений Ваня гладив знайду й зворушено бубонів:

— Всьо, Варко, тепер можна сказати: у нас справжній дім. Навіть кіт є.

Вагітна замислена жінка розгублено всміхалась і зачудовано стенала плечима. Це вона? Це справді вона? Може... якась інша жінка...

Що ж, як би там не було, жива забавка враз заповонила собою зимові канікули, додала сміху, гамору, крику й суперечок, бо діти ніяк не могли вирішити, де і з ким Няшка спатиме. Кошеня і справді виявилося надзвичайно потішним, лагідним і страшенно допитливим. Воно просто не могло не подобатися, відтак навіть Максим милостиво згодився, аби деякий час воно в них пожило, доки знайдуться господарі — старі чи нові, неважливо, аби тільки з'явилися.

— Ще й kota нам на голову. Хай побавляться трохи, а потім я кудись прилаштую. Бо ота шерсть скрізь і сцики... Тобі клопоту мало?

Жанна слухала чоловіка, а ніби книгу читала про... зручне, комфортне та сите життя з натуральною шубою в шафі.

— Так малі хочуть...

Усміхався, пирхаючи недолугим сміхом:

— Знайшла малих. Мале скоро буде, про нього подумай.

Жанна думала. Часто й подовгу дослухалася до малюка, гладила живіт, навіть розмовляла, але чомусь потай, коли ніхто не чув. Перекладаючи одяг на полицях, почала відкладати манюсінькі повзунки й смішні костюмчики, котрі лишилися після Варі. Більшість речей вона давно роздала знайомим знайомих, але найпам'ятніші залишила, і ось тепер потихеньку складала «придане» для немовляти. Особливо

тішилася крихітними шкарпеточками, такими малесеньким, що, здавалось, їх можна вдягнути на Няшку. Бувало, прикладала їх собі до живота, підходила до дзеркала й роздивлялася, нахиливши голову вбік, ніби визначаючись із розміром. Може, тому її дивувала, чи то пак навіть смішила лікарська термінологія на зразок:

— Плід розвивається нормально. Матка в тонусі. Будемо спостерігати.

Зрештою, спостерігали. Жанна бувала на оглядах значно частіше, аніж решта вагітних, і затримувалась у кабінеті найдовше. Зазвичай її возив до лікарні Петрович, заразом допомагав із закупамі в магазинах. Коли було особливо зимно, жінка мусила одягати подаровану чоловіком шубу, правда, чомусь страшенно тому внутрішньо противилась, а споглядаючи реакцію Максима, знову думала. Думала багато й різного, уже не дивувалася, не обурювалася, не вимагала й не намагалася щось кардинально змінити чи довести своє. Просто була та й годі, нагадуючи дерево в саду — живе, хоча й спить. Іноді телефонувала Людмилі з лікарні: спершу цікавилася справами Віки, а потім розпитувала про подружнє життя. Слухала уважно, бувало, навіть щось записувала нашвидкуруч.

— Жанно, думаєш, мій не бурчить? Чи, мо', ідеал, прости Господи? Ні, таких, мила моя, не буває. Ми і сваримось, рідко, правда. Головне, в одне ліжко лягаємо. А коли вже щось таке скаже, ну зовсім дурне, я, Жанно, знаєш, слухати слухаю, а сама хороше пригадую. І його... у перші дні наших зустрічей. Сергій мій так за мною ухажував, аби тільки хто знав. Хочеш вір,

хочеш ні, але він замовкає. Правда, не зразу. А потім ще візьме й по-моєму зробить.

Дякувала, прощалася з Людою, а потім ще деякий час розмірковувала про своє, поглядаючи то на годинник, то та вхідні двері. Вечір глибшав із самотністю в парі, і зрештою жінка одягала піжаму, вмощувалася на ліжку, підкладаючи подушки під спину, та слухала, як солодко муркоче Няшка. Рудий розбишака терпляче вижидав, доки Варя засне, а затим чимдуж біг у спальню, видряпувався на ліжку, згортався клубочком і собі засинав. Жанна однією рукою гладила пухнастий клубочок, другою гортала стрічку соціальних мереж, аж доки не спинялася на котрійсь із фотографій, аби уважніше роздивитися радісну усмішку. Збоку здавалося, що вона її «приміряє» або ж прагне скуштувати щастя на смак. Що ж, нехай воно чуже, нехай, але ж воно є.

* * *

Перший час австрійка не помічала людей довкола, німувала й жила з відчуттям, що провалилася в холодну безвихідь. Світ ніби існував окремо, дихав, рухався, говорив, кричав і сміявся, а вона застигла в нерухомості, втративши найменшу здатність відчувати... Не бачила, не чула, не розуміла, просто була. У рідкісні миті «присутності» жінка немов прокидалась, а отямившись, споглядала чужі почуття з подивом, ніби пригадувала щось віддалене й далеке. Певно, перші сорок днів жалоби замість матері жило її горе й могло затриматися довше, однак глибокі сніги приспали біду плачем немовляти...

Фаня народила на сороковий день по смерті Марійки. Ні раніше, ні пізніше, день у день. На світ з'явився здоровий та жвавий хлопчик, котрий сповістив про свою появу голосним задиркуватим криком і таки змусив жінку отямитися. Після втрати оселя наче труною стала — просторою і порожньою, а з появою малюка враз наповнилася рухом, криком, крехтанням, нічним сопінням та одвічними материнськими клопотами. Немовля як ніхто потребувало рук, уваги, догляду, а найбільше — любові. І Фаня зрештою повернулася до життя. Сповивала маленького, заколисувала, пригортаючи до грудей теплий згорток, роздивлялася кожну рисочку й дивувалася, як зримо рід чоловіка проявлявся в крихітному личку, немов хтось угорі під копірку малював. Коли маленький затихав, обережно клала сина, а потім подовгу сиділа, схилившись над ліжечком. Захар роздобув його одразу після народження сина й поставив поряд з їхнім.

— Воно осьде гойдається. Тобі легше буде... — говорив, винувато ховаючи очі, бо не знав, чи колись оте «легше» настане. Спостерігав за дружиною і розумів, як їй болить, як кривавить розпука зсередини, як сочиться свіжою раною втрата.

Хоч і старалася, гляділа новонародженого, переймалася старшими дітьми, дбала про чоловіка, і словечком не дорікнула й не пожалілася, а «своїм» мучилася, так мучилася, брела то горем, то життям, коли що гору брало. А вже як бракувало сил терпіти, виходила в сад і ставала біля грушки, що сиротливо тулилася до вікна дівчачої кімнати, — уже й стежку протоптала в заметах, ходивши. Захар спершу бурчав,

сварився: мовляв, придумала таке, — застудишся, що тоді робитимемо, — але згодом дав їй спокій. Ходить — то й ходить. Ще й мати, було, заступалася.

Якось прийшла Горпина підсобити, допомогти з дітьми, поріг переступила, а далі ноги не несуть. Не зустрічає її онучечка, не обіймає ріднесенька. Ніде немає їхньої пташечки. І все тут про Марійку нагадує, кожна дрібничка — наче ножем по серцю. Як оте видержать? Коли зирк — невістка надвір пішла й нема її, не вертається. Горпина вслід рятувати (таки ж дитятко годує, берегтися треба), роззирнулася, а Фанечка їхня коло грушки стоїть, на вікно дивиться, сльози на лиці, а сама всміхається світло так, хороше, наче дочечку свою провідати прийшла. І Горпині враз від серця відлягло: якщо всміхається, значить, живе невісточка. Через те й Захарові своєму приказала:

— Не чіпай її, сину. Хай так перебуде. Час мине — і воно мине... Рубчик на серці зостанеться.

Лишалися рубці, ой лишалися, не один і не два — скільки доля відміряла. Дерев'яний хрест на Марійчиній могилі поруч з Івановим став, наче небо вкраїнське підперти треба було. Чи корінням у землю вrostи, щоб своєю стала, ріднішою за рідну?

Так чи ні, однак якось увечері меншенька Фанечка розпачливо притулилася до матері, рученятами обвила, лице на грудях сховала й запитала:

— Мамочко, а я теж помру, як Іван з Марією? Я ж не в Горбові народилася... Значить, тут... чужа...

Жінка й дихати перестала, ошелешено обійняла дочку, усю до крихточки в собі заховала.

— Рідненька моя, оце вигадала... Оце ти придумала. Хіба ж важливо, хто де народився... Усі люди на землі — лише гості. Усі. Хтось довше затримається, хтось — менше, кому скільки судилося. Головне, що ми є одне в одного, правда ж? Могло ж і не бути...

Дитина затихла, заспокоїлася, стисла мамину руку й прошепотіла:

— Як добре, що Марійка в мене була. Я її не забуду...

Жінка слухала, цілувала дівчачі коси й усміхалася — тихо, світло, не помічаючи сліз, що невпинно текли по обличчю й капотіли в темряву. Отак їй страждати ще не доводилося, і водночас вона й не любила аж так. Серце наче вшир розходилося,

угору, вглиб

і на всі сторони світу,

щоб любов умістити — всю, яка є.

Тієї ночі австрійська уродженка українкою стала у своїх відчуттях, думках, сподіваннях, бо вже знала: Горбів — її доля, така, як є. І прийняла її без супротиву, жалю чи образ, навпаки — із вдячністю, теплом, вірою. Наче вже тоді знала чи передчувала, що тієї любові їй щедро відміряли, ой щедро, певно, на кілька життів вистачило б, а тільки їй одній дісталось.

* * *

Гостя на їхньому порозі з'явилася морозним сонячним ранком, коли все довкола було оздоблене інеєм. Здавалося, що Куликівка вбралася в кришталеве мереживо. Максим поїхав в адміністрацію рано-вранці, діти помандрували до школи пізніше, а разом

встигли зробити з десяток зимових селфі. Пробігли вулицею найближчі сусіди. Жанна ні з ким не була знайома особисто, проте обличчя вивчила, відтак упізнавала, вважаючи за знайомих. Певно, у провінційних містечках лише так і буває. Єдине, чого не поспішала робити, — зав'язувати ближчі, уже товариські стосунки. Не відчувала, що готова до цього.

І ось вийшла в перший коридор, щоб полити герань на підвіконні, відтягнула фіранку вбік і здивовано зазмерла з поливалкою в руках. У вікні виднілася постать несподіваної гості. Літня жінка із сивим волоссям, що як ніколи пасувало до сьогоднішнього ранку, ніяково переступала з ноги на ногу й нащось — певно, від хвилювання — знімала плетені рукавиці, а за якусь мить знову їх надягала. Вочевидь, незнайомка прагнула втамувати хвилювання, а може, і взагалі сумнівалася, чи варто натискати на вхідний дзвоник, аби сповістити про свій візит. Жанна розгублено поставила поливалку на підвіконня, і стало зрозуміло, що господиня і гостя помітили одна одну, тому зреагувати таки доведеться. Незнайомка ніяково всміхнулася і постукала, Жанна відчинила двері.

— Доброго ранку, Жанно Валеріївно. Ми не знайомі особисто, я ваша сусідка, живу в будинку, що ліворуч.

Жанна враз упізнала це обличчя. Вона часто спостерігала за старенькою, коли щось готувала на кухні. Будинки стояли ледве не впритул, відгороджені невисоким парканчиком, вікна були навпроти, тому обидві господині мимоволі знали одна одну бо-дай в обличчя.

— Звісно, заходьте. Прошу, — розгублено всмінулася, відступаючи крок назад. Стало якось аж ніяково, що жодного разу так і не зробила спроби познайомитися ближче, зважаючи на елементарну чемність. — Дякую, що зайшли...

Гостя всмінулася дещо розгублено, проте зайшла.

— Ніна Павлівна. Будьмо знайомі. Я щиро перепрошую, що відволікла. І якось... із порожніми руками перший раз у ваш дім. Незручно так. Вибачте. Якби не Дрімко, я б вас не потривожила. Онучка подарувала бабусі кошения, а я, стара тетеря, прогавила й лишила двері прочиненими. Другий тиждень розпитую сусідів, а до вас... Словом, не наважилася отак нав'язуватися, як зараз. Але ваші дітки... Ваня з Варварою, такі милі й чемні, вони сьогодні зранку перемовлялися між собою про якогось Няшку... — Очі старенької зрадницьки блищали. — Пробачте заради Бога, мені тільки б дізнатися, що воно живе. Якби ви знали, як я себе картаю. Отак через старечу неуважність маленьке могло замерзнути...

— Заждіть, Ніно Павлівно. Не переймайтеся так. Руденький котик, так? Пухнастенький такий... Здається, я вас зараз утішу й заспокою. Заходьте. Заходьте-заходьте, не стійте в порозі. Роздягайтеся. Заразом чайку поп'ємо і з Дрімком-Няшкою розберемося. Проходьте.

Старенька ніяково роззиралась, а в очах бриніли сльози розчулення, сум'яття і чогось такого щирого. Так, ніби їй дозволили не до будинку увійти, а не наче повернули щось значуще, пам'ятне й безмірно

дороге. Гостя торкнулася горщика з геранню і поспіхом витерла сльозу.

— Надюша теж їх... любила. Пробачте за мою не тактовність і нестриманість... Ми з покійною Надією Андріївною дружили все життя, скільки себе й пам'ятаю. Наді не стало три роки тому... А мені досі увижається, що вона ось-ось покличе на чай з пирогами.

Жанна знову відчула себе якоюсь пустопорожньою, черствою і недалекою. Логічно, що сусідки такого віку, швидше за все, дружили. І зрозуміло, що нові жильці... Ні, таки потрібно було познайомитися першою.

— Пробачте, я навіть не подумала. Пирогов печу так собі, а от чай Максим... — і поспіхом додала: — Васильович купує фірмовий. Ходімте. Я навіть чашки залишила від попередніх господарів. Зараз... О, а ось і наш розбишака. Ваш?

Старенька побачила на дивані рудий пухнастий клубочок і просяяла.

— Дрімко... Слава Богу. Хороший мій, ти знайшов собі нових господарів, ще й яких. Звісно, я б сама так зробила. Що тобі зі мною, коли є Варя з Іваном.

Кошеня безтурботно муркотіло й раз по раз вигинало спину, підставляючи загривок під зморшкувату долоню.

— Ніно Павлівно, пропоную як слід відсвяткувати цю подію, — усміхаючись до сусідки, ставила чайник на плиту. — Доведеться тепер графік для kota складати. У які дні й де він житиме. Якщо можна, ми бронюємо вихідні.

Жанна жартувала й щиро раділа раптовій гості. Щось було в цій старенькій жінці тепле, приятне, так-

товне, щире й шляхетне водночас. Щось, що наповнювало простір особливим відчуттям — подібне вона відчувала в ранньому дитинстві, коли її бабуся ще була жива й здорова. Власне, за віком покійна бабуся і новоявлена сусідка, швидше за все, і справді були з одного покоління. Їм судилося і пожити, і набачитись, і пережити сповна, от тільки Ніна Павлівна й досі тримає спину рівно, рухи виважені, без найменшого поспіху, мова... У Жанні раптово прокинулася професійна «чуйка»: журналісти таки вміють зчитувати людей.

— Ніно Павлівно, а ви часом за професією не педагог?

Старенька пильно подивилася в очі, так, ніби надійшла її черга «читати», розважливо кивнула головою й усміхнулася краєчками вуст із легкою іскринкою.

— А ви, мабуть, журналістка... Кореспондентка. А може бути, навіть письменниця?

Господиня ледве не впустила чашку з рук, настільки несподіваним стало припущення людини, котра знала її всього лиш кілька хвилин, а озвучила те, про що Жанна навіть ніколи по-справжньому не замислювалася.

— Що ви, ні. Просто виконую одне замовлення...

Усмішка гості стала ще виразнішою, а в голосі дзвеніли нотки добродушного сміху. Так усміхаються, коли дитина несподівано для себе робить важливе відкриття або ж нарешті успішно виконує складне завдання.

— Якщо вам так простіше думати, Жанно, то нехай. Можна, я з вашого дозволу буду так до вас звертатися? — Узявши кошения на руки, прониклива сусідка

присіла на стілець навпроти й зізналась: — Я час від часу бачу, як ви щось друкуєте ось тут на кухні. Пробачте за мою нетактовність, не мала наміру робити це навмисне... Після смерті Наді будинок довгий час стояв порожній. Її онук намагався зробити тут ремонт, але не склалося. Знаєте, я все ніяк не могла звикнути до темряви у вікнах, а потім, як не дивно, до життя.

Старенька ковзнула поглядом по чашках і зітхнула:

— Пробачте, я таки вельми вредна. Колишня вчителька. Що поробиш. Весь час когось повчаю, тому, якщо зроблю боляче, пробачте. Але, дивлячись на вас, думаю, що цей дім і сама околиця провінційного містечка... тимчасовий прихисток. Гавань, до якої мушили пристати... за певних обставин.

Жанна затихла, кілька хвилин сиділа мовчки, обіймаючи гарячу чашку долонями, і чудувалась, як сарафанне радіо безпомилково спрацювало. Певно, тут усі знають усе про всіх і навіть більше, хоча... літня сива жінка навпроти аніскілечки не схожа на місцеву пліткарку. Власне, може, прийшов час озвучити все як є, проговорити це бодай комусь.

— Що ж, Ніно Павлівно, мушу визнати, заздрю вашим учням. Власне, я досі не впевнена, чи затримаюся тут надовго, але так уже сталося. Завагітніла втретє, потрапила в лікарню, працювати не змогла. Заощадження швидко вичерпалися, столиця банально стала нам не по кишені, і Максим... Васильович привіз нас до своїх батьків. Потім ми придбали ось цей дім. І стали вашими сусідами. Якось так.

Гостя слухала її короткий спіч із щирим співчуттям та розумінням, жодною реакцією, жодним рухом чи

словом не зачепила за живе, не змусила виправдовуватися чи жалітися. І Жанні раптом стало легко й просто, бо все насправді так, а не інакше. Зрештою сивочола жінка підсумувала сказане коротко і ясно:

— Знаєте, Жанно, у житті з нами трапляється різне, дуже різне, але все відбувається для нас.

— Ви справді так думаєте?

Старенька всміхнулась.

— Що ви! Знаю. І запрошуюю вас завтра з дітками на чай. Аби ви тільки знали, як раділа б Надя, що саме ви оселились у їхньому будинку.

Жанна замислено зітхнула.

— Не знаю... Часом мені здається, що ми тут зайві.

Ніна Павлівна відпустила кошеня, подивилася пильно й поклала зморшкувату й таку теплу-теплу долоню поверх Жанниної.

— Дівчинко, не кожному відчуттю варто довірятись, а от дослухатися треба. Усе, дякую за чай, не буду відволікати порожніми балачками, а то вредну Павлівну й хлібом не годуй — дай поговорити. Спасибі, що заспокоїли стару. Хоча... — літня пані хитро усміхнулась, — я таки знала, що Дрімко у вас. Відчувала. А передчуття жінки зазвичай точніше, аніж прогнози всіх чоловіків...

Передчуття

Чогось мені Ви так і не сказали...
Це був не біль — це був бездонний страх,
Мій світ, малий, як зернятко сезаму,
Дошенту розчиняється в сльозах...

Наталя Шевченко

Звідки воно з'явилося? Як і коли? Чому? Передчуття буревію — дикого, потужного, незворотного й руйнівного — прокинулося в жіночому серці задовго до весни 1940 року. Однак увиразнилося, стало по-особливому відчутним, коли на горбівських пагорбах під першим по-весняному теплим промінням почав сходити сніг. Здавалося, ніби в груди камінець утрапив і муляє щоразу дошкульніше: осьде я, не відмахнешся тепер, не приспиш.

Сорокачотирирічна горбівська жінка часто виходила за село й тривожно вдивлялася в обрій, так, ніби могла розгледіти страшну й моторошну темінь, що загрозливо сунула зусібіч. Велетенське чорне ніщо, допоки незрима, ще невиразне й не помітне для людського ока, поволі, неквапом розповзалось і ось-ось мало з'явитися на горизонті. Жінка вслухалась

у безтурботний передзвін весни, однак ніяк не могла позбутися відчуття, що ось тут зараз тихо, затишно, спокійно, а за кілька тисяч миль земля здригається від гуркоту суцільної руйнації. Перед внутрішнім зором спливало моторошне видовище: завіса суцільного, непроглядного мороку поволі та невпинно на-кочується ближче й ближче, лишаючи по собі таку ж самісіньку безпросвітну чорноту.

Коли жінка поверталася додому, увесь зворотний шлях подумки шепотіла слова молитви, прагнучи відігнати якнайдалі нав'язливі видіння. Проте це допомагало лиш на якийсь час: передчуття неминучої катастрофи поверталися знову й знову, а найдивніше, що видимих, зрозумілих та логічних причин для тривоги не було.

Прожиті роки, мов сніги по весні, спливали в безвість. Час минав, і минало життя, котився клубок української долі, всотуючи сльози й радощі, любов, розлуку, втрати. Усе було, всього назбиралося за сімнадцять зим і літ. Коли йшла повз сільське кладовище, стишувала крок і тихенько завертала до діток... Проходила звичною стежкою, що петляла поміж могил, і спинялася біля своїх. Хрест на Марійчиній могилі став не останнім для її дітей. Господь щедро дарував їй нові життя і благословляв материнством: десять разів судилося їй народити, десять разів чула перший крик немовляти, десять разів тулила новонароджене дитя до своїх грудей, сповивала, заколисувала нову долю чи долечку... Та не всі біля мами лишилися, ой не всі. Здіймалися до неба її дітки зовсім маленькими, янголятами потішними в рай відходили. Народиться,

підросте, на ніжки стане, натішиться, других натішить, а хвороба нагла, мов біда лиха, нізвідки візьметься й за собою смерть веде. П'ять разів німа вічність приходила й п'ять разів серце глибшим робилося, доки корінням у горбівську землю не вросло міцно й густо. Уже не вирвати, не розірвати й не розкряти.

...Приголубила, поцілувала хрести — усі по черзі, очі в небо весняне підвела й задивилася в блакить незору. Чисто як, Господи, лагідно там, угорі, красиво. Наче немає ні болю, ні сліз людських, ні страждань, ані втрат. Живи, людинко, живи, радуйся і за все Творцю дякуй. Франциска Францівна Пономаренко, тринадцять років як Фаня Францівна, так і жила: просто, тихо, з вдячністю. Що б не сталося — дякувала, що б не було — приймала. І стільки щастя оте прийняття дарувало, стільки радості, любові й миру душевного, що кому іншому годі збагнути було чи розумом осягнути. Найближчі — і ті дивувалися:

— Фаню, скільки в тобі терпіння того? Де воно все вміщається?

Власне, так воно збоку й здавалося. Якби хтось уважніше придивився до невеличкої темноволосої жінки з карими очима, навряд чи зауважив би сивину або ж уже помітні зморшки, простенький одяг чи напрацьовані руки — усе це ставало другорядним та несуттєвим. Біля цієї звичайної горбівської жительки просто хотілося бути поряд, аби відігрітися.

— Добрий день, Фаню Францівно!

— Доброго вам здоров'я. Як Міша ваш почувається?

— Ой спасибі, уже лучче. До школи проситься.

— Передайте, будьте ласкаві, що ми всі чекаємо.

— Передам, ой передам. Ото він зрадіє, що я з вами балакала, — усміхалася котрась із горбівських жінок і з вдячністю дивилася вслід учительці, потім могла ще когось стріти дорогою і похвалитися, що з Францівною говорила, а вона така «ловка» вчителька, така добра й чуйна, про Михайлика турбується.

— А про кого вона не турбується? Усіма опікується. Шкода, що прийшлося з будинку перебиратися...

— Правду кажеш. Онде завершила Францівна у свій новий двір. Ой-ой-ой, а який же будинок був... Я б свого з'їла давно, а вона, бач, хоч би словом з ким обмовилася, пожалілася чи посварила.

— Свята або геть-чисто дурна.

Причинила хвіртку за собою, постояла під березою, яка ось-ось і сережки примірятиме, та й пішла до хати про своє мовчати. Про лихо своє Фаня і справді ні з ким не говорила, навіть Захаровим батькам не жалілася. Єдина, хто про гризоту її знав, — Палажка. Та воно й не дивно.

Дві жінки ось уже другий десяток усяке горе навпіл ділили, а радість на двох множили. У душу подруга з допитами не лізла, розмов не нав'язувала, тільки бачила, відчувала й помічала. Через те не раз і не два Захара сварила та соромила, своєму чоловіку Іванові жаліючись.

— Поговорив би з ним, чи що? Надоумив би брата. Всякого в житті буває, та всякі часи минають. Перебралися в меншу хату, так на харчі зосталося. Таки ж п'ятерко діток. Фаню заміж віддали, може б, ще й подівувала. Наші он при нас, женихами перебирають. А вона, сердешна дитина, батьків пожаліла, уважила.

Скруту батьківську полегшила. Тепер зі свекрами, мов сиротина, зосталася. Інший батько вже б додому забрав.

Іванові Палажчині розмови мов кістка поперек горла — без них бачив, що останнім часом не те щось із братом діється.

— Цить. Розкудкудакалася. Збоку видніше, еге? А всередину хто зазирає?

— Кому?

Сердився, брав щось до рук, аби наче в справі, і поспішно гримав дверима, надвір тікаючи. Палажка натомість поралася біля печі, нашвидкуруч годувала господарство й бігла до колгоспної ланки відпрацьовувати трудовдень. Проте як тільки випадала вільна хвилина, вихідний або ж празник, жінка дбайливо збирала такий-сякий харч і несла гостинця хрещеникам — таки ж ростуть діти.

Іван он уже парубок, сімнадцятий рік як-не-як. Не помітили, як виріс, високий зробився, голос погрубшав, плечі вшир роздалися. Школу закінчить, а чи далі вчитися піде, чи при колгоспі останеться — вирішує. Але хіба Палажку обдуриш? Видно, маму жаліє, допомогти хоче. Добрий хлопчина, чуйний, про меншеньких дбає, тишить більше від рідного батька. А вони ж його люблять без пам'яті. Обчеплять, повиснуть на шиї Софійка з Вітюшою, а Мишко малий з ліжечка рученята тягне, ніжками чеберяє. Ото радості. Сказано — діти. Хіба їм є діло до стін? Стеля над головою є? Є. Хліб і до хліба. Сутужно, скрутно, правда, але ж укупочці.

А як шкодувала, як переймалася Палажка старшою дочечкою, як просила ще трохи в батьківській

хаті зостатися. Не послухала — заміж пішла. Та чи далеко зайшла, сердешна дитина? На такі самісінькі злидні погодилася, як не гірші. Переживала, що ніхто «германку» брать не захоче? Нащо спішила? Така ж тиха дівчина, довірлива, добра, приязна, роботяща. Хіба б не знайшлася їй доля? Знайшлася б. Ні, не послухала. Чи покохала? Свого гніздечка захотілося, свого щастя крайчик. Хто ж знав, хто відав, що при живому чоловіку солом'яною вдовою зостанеться? Палажка аж сльозу втерла, згадавши, як Фаня їхня побивалася, як плакала, сердешна, коли засудили Миколу. Набрив бідолаха гороху собі на згубу. Чи зерна? Ніхто розбиратися не став, кайданки накинули й вісім років дали. Вісім! Якби тоді не сестричка, котра саме родилася, хтозна, як би Фаня-молодша ту біду пережила. Бо коли дізналася, що в матері дівчинка народилася, наче прокинулась — з рук не спускала маленьку, виціловувала, кожному стрічному розповідала, що мама дівчинку народила, дівчаточко, сестричку.

Отак у роздумах Палажка до двору підійшла, хвїртку прочинила, а ноги відбирає — далі не йдуть. Стоїть і слухає, чи голосу Захарового не чути у дворі. Хай би на роботі був. Як на роботі, то наче спокійніше, а вже який назад вернеться — і ворожка не наворожить, усяко буває. Що воно із чоловіком зробилося? На рівному ж місці. І дітки тобі, і батьки, і родичі, робота, дім... був. А жінка яка! Тихіша за літо, розумна, мудра, любляча. Скільки й живе поміж них, а Палажка жодного разу не чула, щоб дорікнула чи назад попросилася, хоч би й у гості збиралася. Кажуть же, що рідня

щоразу в листах запрошує, кличе, жде всіх. Жінка зітхнула тяжко й співчутливо, бо як воно — від мами далеко стільки років, від сестричок і брата, від рідні? Горбів, звісно, гарне село, красиве, та кажуть, що Австрія — справжнісінька казка з луками смарагдовими, горами, широкими виноградниками, будиночками кам'яними, як на картинці. Палажка бачила, бо Фаня показувала листівочки: очей не відвести, аж не віриться, що така краса на землі буває. А в них онде... берега гілля схилила й коси розчісує, весну жде, виглядає.

Кілька кроків стежиною — і будинок на поріг кличе. Непоказний. Оце обмінялись із євреєм Пономаренки, зайшли й живуть. Дерев'яні сіни та дві кімнатки крихітні, піч, грубка, долівка земляна... стіни Фаня з дочкою побілили — свіженько стало й затишно. Хоч і чужинкою сюди приїхала, а за стільки років усього навчилася, ніде правди діти, ніякої роботи не боїться. Добра господиня Францівна, справна й доладна.

— Добрий день вам у хату! Де тут мої горобенята поховалися? Хрещена гостинця принесла.

На печі подушки заворушилися, запищали, засміялися, злазить униз малеча — Вітюшка із Софійкою, біжать, рученята постягують.

— Мої маленькі! Ви обідали? Бо хрещена цукерок від зайчика принесла. Смачні. Тільки зайчик просив, щоб чемним діткам віддала. Ви маму слухались?

Кивають, щасливі, аж світяться личка дитячі, в оченятах сонячні зайчики вистрибують.

— Мамо, хрещена прийшла. Хрещена.

У другій кімнаті Фаня озвалася:

— Проходь, Палажко. Зараз Михайлика погодую.

— Захар у конторі? Чи, може, на тракторному? — спитала й зразу ж пошкодувала. Нащо тривожити? — Іван мій казав, що до оранки готуються, техніку оглядають. Я молочка принесла свіжого. Ану ж, хороші мої, ходіть сюди. З булкою смачно буде, а з повидлом яблучним — так і пальчики оближете. Чуєш, Фаню, а у вас біля хати то часом не антонівка? З неї добре повидло вдається.

До кімнати увійшла Фаня з дитиною на руках, усмінулася, поглядом обійняла.

— Антонівка. Я Захара просила винограду придбати, за хатою посадити хочу, там сонячно й затишно. Він у Чернігові вчора був і... не встиг.

Замовчала, до малого підійшла та давай забавляти — той у сміх.

— Ще успієте. Я Івану своєму скажу — привезе. Правда ж, Михайлику? Потіхо моя, ходи сюди, ходи на руки до хрещеної. Мама щось зробити вспіє. Ох, козак, а співає як! Чули, людоньки, музикант росте!

Отак за розмовами й за роботою день у вечір зайшов. Незчулися, як за вікнами сутінки пролягли, горбівськими вуличками покотилися аж до сільської ради, магазину, а попід школою відпочити вмостилися. Чути, як люди перемовляються, з роботи вертаючись. Повз двір вантажівка промчала, за нею підвода слідом, хтось педалі крутить, бо чути, як дзвінок дзеленчить, щоб дорогою поступилися. Палажка малого до себе притулила й усмінулася. Може, хоч вони, дітки, краще життя застануть. Таки живе село, розростається. Завтра он увечері в клубі концерт даватимуть до Восьмого березня. Палажка спершу дивувалася

жіночому празнику, а затим якось звикла. Нові часи, нові порядки, значить, і святкування. Вони з дівчатами корів на фермі подоять — і додому бігом, щоб прибратися. Плаття нове вдягне, дочка старша пошила. Може, матір покличе до Фані, щоб малого погледіла, так і Фаня погодиться піти. Учителі обов'язково будуть, ще й у перших рядах сидітимуть. Тільки їхня Фаня не хоче до клубу ходити, усе відмовки шукає, уже коли зовсім край, тоді йде.

Чудна: до церкви ніколи не ходила, хоч удома й молилася, а як із церкви клуб зробили, ледве не захворіла, переживаючи, з лица спала, самі очі зосталися. Тільки не їй переживати треба було, а місцевим активістам боятися треба було суду Божого чи вже якого іншого, бо всіх до одного як не болячка, так приключка або каліцтво скосили. У кого дитячко без рук родилося, кому ноги відтяло, когось параліч розбив. Жодному не минулося. Може, через те Фаня клубу сторониться, бо, якщо вдуматись, то гріх страшений. Хіба ж добра добавиться, як отам потанцюєш? Та тільки ніде дітисся. Може, коли колгосп їхній розбагатіє, окрему будівлю зведе? Он де багатші села, там і життя краще. Гляди, і вони в передовики виб'ються, заживуть. Бо скільки ж мучитися? То голодно, то холодно, то страшно, аби не забрали, куди не треба. Скільки можна — уже й жити пора, дітей на ноги піднімати, радіти.

Доки про все оте передумала, малого заколисалася, у ліжко поклала й додому збиратися почала. Фаня саме в хату зайшла після по́рання, усміхнулася очима. Очі теплі, глибокі, наче чай з медом.

— Спасибі, Палажечко, що зайшла. Допомогла.

— І перебавились.

Жінки неспішно вийшли у двір, ще трохи коло хвіртки постояли, весною дихаючи. Бо весни ж скрізь і всюди розлито, тільки й усього, що не видно її. Ото як щастя жіноче. Хіба розгледити його чи пощупаєш? Або на складові розкладеш? Чи рецепт який знайдеться — один для всіх?

Фаня поверталася до будинку тиха, неначе спокійна й стривожена одночасно. Як не дивно, переїзд прийняла з полегкістю, переступила поріг позаминулої осені і якось одразу відчула, що «її». Обмінятися мусили, бо так скрутно ще не жилося, бідували всі, їм теж прийшлося терпіти. Захар довго зважувався на обмін, усе думки гадав, але зрештою сам наполіг, бо по-іншому ніяк. І сам згодом мучився найдужче, усе собі дорікав. А Фані й нічого: просто, скромно, тісно, але своє, їхнє, стіни не тиснуть, не шепочуть поночі, що чужі. Відтак порядкувала із задоволенням, тихою радістю і вдячністю, заповнюючи скромний простір особливим жіночим теплом. І що? Хату за пів року годі було впізнати: хоч зовні й не змінилося нічого, а всередині затишно, заходь і відпочивай душею. Якби тільки хотілося приходити...

Пізній вечір під вікнами ліг, прямисінько у квітник, де вже прокльовувалися первоцвіти. Фаня поглянула на годинник, покликала дітей, обцілювала й вклала спати на печі, як колись це робила у свекровій хаті. Іван якраз сьогодні пішов до діда з бабою допомогти, так там і лишився. Мимоволі уявила вже такого дорослого сина на теплому черені старенької бабиної печі й усміхнулася. Пройшлася першою кімнатою,

зібрала й поскладала дитячі речі, відсунула вбік заслінку й горщик з борщем ближче до жару прилаштувала, аби теплим був, коли Захар повернеться. Обсмикнула фіранки на вікнах і лишила увімкненим світло в сінях, знову ж, щоб чоловікові видніше було, і пішла до подружньої спальні — на правду крихітної кімнати, де стали лише їхнє ліжко, шафа, стіл, а зараз іще й дитяче. Якусь хвилину милувалася найменшеньким сином, що саме всміхався сам до себе уві сні й нагадував Захара в перші дні їхнього знайомства. Та сама усмішка, той самий вигин брів. Жінка задумливо зітхнула й тихенько, аби не потривожити дитину, перевдяглася в нічну сорочку. Якусь хвилину постояла навпроти дзеркала, вдивляючись у відображення, виїняла з волосся шпильки, і довга чорна хвиля лягла на плечі та дісталася стану.

— Господи, звідки ця тривога? Чому не заспокоюється серце?

Повернулася до письмового столу й бережно дістала з нижньої шухляди обкладену як підручник Біблію, притулила до грудей і вкотре задумалася. Чи жаліла себе? Шкодувала бодай про щось? Серце знало, що ні. Не шкодувала ані хвилиночки. Хіба що сьогодні, як і вчора, просила в Бога за дітей, чоловіка, батьків, рідню, односельців...

Захара досі не було, тож про нього молилася... найдовше...

* * *

І чому вони, цікаво, одружилися наприкінці лютого? Дочекалися б весни, тепла, першої зелені, цвітіння

каштанів, зробили б неповторну фотосесію — наречені серед хмаровиння квітів. Романтика. Натомість Жанна гортала весільний фотоальбом і раз по раз натрапляла на снігові замети, що встигли до двадцять восьмого числа добряче почорніти й «зістаритись». В останній день зими сонце так жодного разу й не ви-зирнуло, було холодно, вогко, похмуро, натомість у молодят не сходили щасливі усмішки з облич.

Як вони сміялись! Безтурботно, легко, із шалом, на який здатні або відчайдухи, або ж неймовірно юні.

Жанна пам'ятає до дрібниць, як у залі урочистих подій до них чи то вийшла, чи випурхнула жінка в яскраво-рожевому вбранні та з таким самим яскравим макіяжем. Сердешна, швидше за все, прагнула виглядати відповідно, проте на студентів журфаку її вигляд справив геть неочікуване враження. Гості з усіх сил стримували недоречний сміх, котрий ось-ось погрожував прорватися назовні, натомість молодята... презирнулися і вже не змогли спинитися. Максим, щоправда, встиг шепнути:

— Жанко, ми, здається, виграли круїз до Ріо-де-Жанейро.

Отак, червоніючи від сміху, вони дали обітниці та обмінялися обручками. Дімка, їхній весільний фотограф, разом і одnogрупник, ледве примудрився з-поміж дурнувятих посмішок спіймати щось більш-менш відповідне. А наавтра м'язи лица в буквальному сенсі боліли. Куди все поділося? Як зникло? А головне — коли?

Жанна замислено перегорнула останню сторінку фотоальбому. Ні, перші кілька років вони святкували

день народження сім'ї. Як і мало бути, влаштовували романтичні посиденьки, навіть двічі вибирались у Карпати. Хоча їй весь час хотілося до моря, хотілося удвох побачити піраміди, зануритися з аквалангами, натанцюватися вночі під шурхотіння вітру серед пальмового листу. Скільки всього хотілося зробити удвох... Однак спершу катастрофічно бракувало коштів, потім народився Ваня, коли підріс, з'явилася Варвара, життя побігло колом буденних справ і найнеобхідніших потреб, а потім... відчуття свята якось зникло, розвіялося поміж сірості буднів. Минулого року вони навіть не згадали — ні він, ні вона.

І ось... будь ласка... Чотирнадцята річниця шлюбу. Жанна таки згадала. Їй, вочевидь, відвели вдосталь часу. Звичний світ, що в програмі Комарова, вивернули навиворіт і добряче струснули. Ну ж бо, визначайтеся. *Разом* чи все-таки поодинці? А головне, уже якось не до жартів, і відповідь не знаходиться, як не шукай. Спитати нема кого. Прокинувся ще затемна, заховався на кухні, затято готував черговий публічний виступ, вочевидь, цього разу для потенційних інвесторів, потім похапцем поснідав, розсіяно чмокнув у щоку, потішивши звичним, завченим аж до нудоти:

— Буду пізно. Справи.

Звісно, вона могла б спинити. Так. Швидше за все, їй би навіть удалося випросити час для двох, адже не так просто відмовити вагітній дружині, та ще й у день річниці. Проте не стала. Вийшла провести до хвїртки, чого ніколи не робила, а він, заклопотаний, навіть не зауважив. Під'їхав Петрович, досвідчений

і спостережливий чоловік, і одразу ж здивовано прицмокнув:

— Ви, Васильовичу, таки щось секретне знаєте. Мене жінка за ворота не проводить, хоч би як просив. Чи, може, ви, бува, проштрафились? Тепер доведеться приглядати, бо я Валеріївну уважаю. Як скаже, так і зроблю, — і хитро підморгнув, усміхаючись на все лице.

Жанна бачила, як змінився погляд чоловіка: він неначе вперше її побачив поряд із собою — таку вразливу, з отим круглим животом, у кумедних вовняних валянках на босу ногу й картатому пледі, який нашвидкуруч накинула на плечі й тепер нагадувала велетенську круглу картату лялечку. На коротку мить їй здалося, що в його очах промайнула давно забута, приспана ніжність. Максим навіть потягнувся і дбайливо загорнув краї пледа, аби сховати її від ранкового холоду.

— А й справді, Жанно. Біжи швиденько в дім. Застудишся.

Жанна кивнула, вдячно помахала рукою Петровичу на прощання і хутенько шмигнула у двір, усміхаючись. Він дивився їй услід, коли сідав до машини. Її Максим дивився їй услід.

Ранкові спогади, а тепер ще й весільні збудили в ній давно забуті почуття, неначе воду скаламутили, що давно-давно стояла нерухома. Жінка підвелася, неспішно зайшла до подружньої спальні та добрі десять хвилин розглядала своє відображення в дзеркалі, немов знайомилася заново. А й справді... Якою він її бачить? І чи помічає взагалі? Хоча, здається, це не зовсім ті запитання. Значно важливіше зараз інше:

чи пам'ятає Жанна... себе справжню? Як віднайти її? У кого спитати?

За мить Жанна шукала в соціальній мережі потрібний профіль, а спинивши погляд на світловоло- сій жінці, швидко набрала: «Привіт. Я скучила за твоєю історією». Відповідь прийшла за деякий час, коли Жанна вже чаклувала над приготуванням свят- кової вечері. Зауваживши в месенджері нове повідом- лення, відкрила й одразу ж усміхнулась.

Привіт. Ти знаєш, що мрії здійснюються? Однак лише тоді, коли докладати зусилля. Іноді неймо- вірні. Мрії здійснюються, коли ти крокуєш уперед, незважаючи ні на що. Ні на нерозуміння з боку ро- дичів та друзів, ні на власну зневіру та страхи, ні на те, що всім ти здаєшся дивною. Але ти пере- стаєш на те зважати, коли розумієш, що тобі нема що втратити. Немає, бо вже втрачено най- головніше — саму себе. Ту людину, якою ти була.

Основним моїм завданням було повернути се- бе, бо жити з тією собою, яка не викликала ні поваги, ні любові, було неможливо. Потрібно було або йти світ за очі, або працювати. Пра- цювати над кращою версією себе. Мій день від- тепер розпочинався із зарядки, сніданку та пи- сання. Хоч сторінку, хоч дві писала про те, що бачила, що відчувала, про що мріяла. Спочатку то були невеликі нотатки та есе, потім опові- дання, які розміщувала на своїй сторінці у фейс- буці, а потім, після кількох позитивних від- гуків, я почала шукати в інтернеті газети,

журнали, видавництва, знайомилася з авторами-початківцями. Просто пропонуючи свої твори на розгляд. Бувало, що мені відмовляли, указуючи на помилки, бувало — друкували, і то було величезне свято. У мене знову вирости крила. Я не бачила реального життя, нашивидкуруч щось готувала й знову бралася за письмо.

Тепер, повертаючись у той час і аналізуючи, розумію, що мені від щастя зірвало голову. Творче життя вийшло на перший план, стало основним і надважливим. Воно підняло мене, засвітило вогник в очах. З'явилися нові знайомі, спілкування, презентації — окремий всесвіт, цілий вимір. Я змінилася зовні, змінила зачіску, купила новий одяг, пішла на фотосесію і закохалася. Закохалася в себе й нове життя.

Водночас мені здалося, що близькі справжньої мене не розуміють. Відтак дедалі більше спілкувалася із віртуальними знайомими, читала про розлучених успішних жінок, мала кілька таких у нових подругах і, зрештою, почала думати про те, що я не народжена для господарства — лише для слави й почесей. Моє сімейне життя дало тріщину, причому такого розміру, що не перейти й не перестрибнути. Усе, що казав чоловік, мені було нецікаво. Усе, що казала йому я, було нецікаво йому. Мені хотілося іншого спілкування. Наші з ним розмови закінчувалися взаємними образами. І якось після чергової сварки я повідомила, що подаю на розлучення. Наступного дня записалася до психолога. Так, я хотіла стати

іншою, у сорок років хотіла змінитися, скинути стару шкіру й відновити іншу, зовсім іншу.

Перші пів року прожила, як у тумані. Розлучення, косі погляди знайомих, безперестанне ниття по телефону мамі та сестрі, ридання вночі. Красивою та успішною я могла бути лише на сторінках ФБ, тоді як у реальному житті почувалася геть нещасною і слабкою. Щоранку вірила в краще, а увечері знову ридала. Затято прагнула перекреслити себе стару, знищити, стерти. Хотіла нового чоловіка, який би носив на руках, дарував діаманти й квіти, натомість життя підсовувало одружених, яким би я була цікава як іграшка або коханка.

Гойдалки вгору-вниз тривали близько пів року. Поволі, дуже поступово я заспокоїлася. Помітила над собою сонце, відчула подих вітру, побачила квіти, трави, людей довкола. Я знову почала всміхатися і припинила відвідувати психолога, адже нарешті відчула в собі силу. Силу жити далі.

Жити, як є. Такою, яка припускається помилок, може сміятися, а потім плакати, може писати, а може не писати. Тією, що знає: світ її любить. Любить навіть тоді, коли від неї відвернуться всі. Я почала багато й довго гуляти, почала їсти те, що подобається мені, почала дихати на повні груди. Багато читала, слухала музику, дивилася гарні фільми. Жила.

Жила реальним життям, у якому було місце неідеальності, поразкам, бо ти не чужа копія, ні,

ти унікальна. Такою тебе на цьому світі створив Господь, й іншої такої просто не існує. Ні, я не ходила до храму, хоч іноді так хотілося туди піти за допомогою, однак мені вдалося створити храм у душі, у своєму маленькому світі.

І я полюбила себе. Уявляєш? Полюбила в 40 років. Може, то все назвуть кризою сорокалітньої жінки, а може, то дійсно був мій шлях до себе. Шлях до розуміння себе. До розуміння того, що ніхто, крім тебе самої, не зможе виліпити з тебе щось вартісне. Скільки ти вкладеш — стільки отримаєш у результаті. І найголовніше — не забувати поливати. Поливати себе любов'ю. І якщо тобі її недодали в дитинстві чи в юному віці, додавай сьогодні. Щодня. Щохвилини. Просто дивлячись у дзеркало й кажучи: «Ти — найкраща. Ти варта уваги, любові та поваги, варта кохання та мрій, варта подорожей та цікавого життя». Говори все, що ти б хотіла почути.

Не дивуйся, однак я знову закохалася. Так! Закохалася в того чоловіка, якого зустріла 24 роки тому, у того, з ким маю трьох дітей, бо й він за цей рік змінився. А може, ми просто повернулися до себе юних, тих, якими були.

Р. S. І так, я знаю, що в моєму житті буде ще все. І злети, і падіння, і нові мрії та захоплення, і сум, і радість. Бо ж то життя. У ньому не буває, як у книжці. І фінал не обов'язково з поцілунками й трояндами, хоча... А хто мені завадить мріяти? Правда, ніхто. Хіба сама собі. А це вже — ні!))) З любов'ю, Таня).

Старі люди кажуть, що життя прожити — не поле перейти, і на віку людському всякого буває: радощі є й смутки, є добро, а є й те, що недолею звать. Аби ще було в кого питатися, коли лиха година минеться.

Фаня прийшла зранку в неділю, мовчки переступила поріг хати, так само мовчки підійшла до матері й сховала заплакане лице в неї на грудях. Мати обіймала дочку, голубила, проводячи по спині теплими долонями, як робила це, коли в дитинстві її дівчинка забивалась або ж їй боліла якась інша вавка.

— Цить, тихенько, моя рідна. Хороша моя дівчинко, усе минеться. Микола скоро вернеться, час струмком збіжить. Рік-два, і ти незчуєшся, як він дома буде, — переконувала дочку, утішаючи найстаршу свою дитину, яка, їх жаліючи, долю зав'язала собі міцним вузлом. Такий не розв'яжеш, хоч би й пучечки до крові стерти довелося. Звідкіля тепер долечку виглядати, як упросити, щоб змиловивилася над донькою і її Миколою?

— Мамо, — схлипувала гірко, — мамочко, я ж думала із чоловіком жити, усе навпіл ділити: радість, горе, аби тільки удвох, укупочці. Як ви з батьком. А он як усе обернулося. Сама та й сама. Свекри, спасибі, не ображають, та тільки без нього чужі люди в хаті.

Фаня втирала сльози дочці, в очі зазираючи. Такі схожі очі, такі, наче в дзеркало дивилася і себе молодесеньку бачила, юну, закохану, що серед виноградників долю свою виглядала. Донька й справді поставою, обличчям, волоссям, рухами в матір пішла, і характер той самий: добра та лагідна, чуйна,

совісна. Таку б на руках носити, жаліти, голубити, так нема кому.

— Усе мине, чуєш? Хороше й гірке, усе минає. Живий, дужий. Ти молода. Дочекаєшся. Будете ще діток народжувати й тішити.

— Ой, — схаменулася і просяяла миттю. — А де Софійка з Вітюшкою? Сплять іще? Давайте хоч Михайлика на руках потримаю, наняньчуся.

І за мить замість сліз сама усмішка, забавляє малих і радіє. Їй добре, матері краще стократ. Уже й Фаня всміхається, на стіл накриває, щоб снідали, бо Іван ось-ось від діда з бабою вернеться.

— Мамо, а батько вдома?

— Був, поправся і до дядька Івана пішов. Чи, може, до дядька Андрія.

Нічого не відповіла дочка, промовчала, сестричку хіба до себе притисла міцніш. Софійка ж від щастя аж запищала, забавляючись.

Коли двері вхідні прочинилися й у хату зайшов Іван, кліпнув блакиттю очей — і враз світліше стало, ясніше, просторіше. Наче парубоцькими плечима стіни підтримував.

— О, сестричка в гості прийшла. Сніданок смачнішим буде.

Меншенькі брата почули й чимдуж обійматися, він сміється, до стелі підкидає. Оце коли так бавиться, Фані ввижається, що то брат Йозеф, правда, вони його в дитинстві жартома Пепі звали. Таке ж світле, аж золоте волосся, очі, ніс, усмішка. Навіть рухи, буває, такі ж самісінькі, приміром, коли долонею по волоссю веде, чуба поправляючи. Якби не він, не його

поміч і підтримка, Фані скрутно було б, важко з меншеними, а так наче дорослий янгол у хаті крила розправив.

— Мамо, баба гостинців передала. Пирогів напекла.

— А як дід?

— Зі спиною мучиться, але я гній від коня вичистив і від корови. Сіна на тиждень наносив, буряків з погрібця витягнув. Потеплішає — город скопаю отам, у тому клинку, куди з плугом не влізеш.

— От і добре, що допоміг.

— Мам, — звертається, а очі опускає, соромлячись. — Можна з хлопцями увечері біля клубу посидіти? Дмитро акордеон візьме. Обіцяв, що навчить.

— Ой, мамо, не знаю, не знаю, — не стрималася і таки пирснула сміхом старша сестра. — Гляди, щоб ми в школі його не женили.

Іван почервонів, густим рум'янцем залився, з ноги на ногу переступає знічено. Фаня жартома до дочки аж ногою притупнула.

— Цить мені! Рано ще, — говорить, а погляд до сина наче припнули, не відірвати. Коли він і встиг отак витягнутись? За батька вищий на пів голови, за спиною сховатися можна. Статний і вправний парубок. Дівчатам горбівським сердечна згуба. Певно, не одна сьогодні зітхати буде, весну біля клубу стрічаючи.

— Так можна? — перепитав знічено й враз нагадав їй отого колишнього маленького Іванка, а може бути, що й... Раптові спогади відігнала так затято, що аж злякалася.

— Аякже. Тільки, синку, недовго, щоб не змерзли. Потеплішає, отоді й учитися будете.

Увечері додолу спустилися сутінки й припнули струмки, втихомирили жваве дзюркотіння талого снігу. Земля пришерхла нічними приморозками, які, вочевидь, ось-ось мали стати останніми. Незабаром тепло візьме гору — і забуває Горбів, зазеленіє, розквітне. Фаня любила весну на українській землі чи не найдужче. Може, тому що сімнадцять років тому вперше побачила цей дивовижний край, і сталося це саме навесні. Господи, коли то було, а в миті рідкісного душевного трепету їй часом і досі ввижається, що вона стоїть на дорозі, яка веде до Горбова, і відчуває, як на обличчя падають перші краплі весняної пророчо-доленосної зливи. Якось так повелося, що з того часу вона щовесни чекає на отой перший жаданий та блаженний дощ, неначе просить у Творця благословення. Цьогоріч грім упав на голу землю. Старі люди кажуть, що поганий знак, а Фаня оте слухає і мучиться передчуттям лихого. А воно ж що... Чого лиш не буває в природі? Різне. То сліпа й слабка душа даремне потім повниться страхами.

Оце як зараз. Жде додому обох — чоловіка й сина. Жде й тривожиться. За кого — уже й не розібрати. Натомість безпомилково впізнає ходу чоловіка, щойно в сінях гупнуло. Захар. Стрепенулась і вже було хотіла вийти назустріч, проте коли в сінях щось упало, перекинуте, лишилася біля дитячого ліжка — виструнчена, мов напнута тятива. Крізь прочинені двері було видно, як Захар Пономаренко увійшов до

хати, понуро обвів поглядом кімнату, неквапливо стягнув чоботи, сів на стілець біля столу й опустил важку голову, ніби втомився думки носити. Чи гризоту свою? Фаня те бачила й уже зумисне не виходила, знала, що зайва. Раніше, бувало, ненароком потрапляла на очі, і завше нічим хорошим те не завершувалося. Ніби не її Захар, а сама глупота людська, зневіра та розчарування, хмелем заправлені. Здавалося, його щось випікало зсередини, страшно пекло, роз'їдало, крутило, вивертало, мучило — повні груди отрути збиралося, а голова мов чавун. Не зачіпала тоді, більше того — змовчувала й відмовчувалася, не зважала на дорікання чи звинувачення. Нащо? Відчувала, що йому болить усе те нездійснене, незроблене й непрожите. Сам себе картав, люто картав, з надривом, та тільки їй діставалося, бо виною всьому хміль.

Фаня пам'ятає, як повертався додому напідпитку — спершу вряди-годи, коли мусив не вирізнятися з-поміж гурту. Завжди за нагоди, не просто ж так. Правда, компанія збиралася постійна й поволеньки, непомітно так обтиралася, витесувалася, гуртувалася. Весело сиділи, гамірно, задушевно. Чом ще не зібратися? А потім ще й ще. Коли на radoщах, коли ж, як кажуть, щоб полегшало. Згодом могли стрітися вже й без особливої причини, бо зібралися. Хіба гріх посидіти з товаришами, погомоніти, підтримати компанію? Не гріх. Скільки того життя! Стрічалися і збиралися. Сьогодні, учора, позавчора, як усі.

От тільки коли біда прийшла, скрута страшна, коли дітям кусня хліба бракувало, мусили вони дім поміщицький обміняти на оцю хатину, отоді Захар переїзд

як втрату себе пережив, болісно. І, як умів, «рятуватися» став. Дякувати Богу, що на харчі лишилося і на прожиття, дітки ж бо малі, жити якось треба. Фаня, на скруту батьківську надивившись, заміж пішла. А Захар... зрозумів, відчув, що дочка своїм дівуванням пожертвувала, щоб їм хоч якось підсобити. На весіллі тішився чи не дужче від усіх — для сторонніх очей, бо зсередини... А що може робитися всередині? Пékло. Особливо коли ота дочка прибігла й у ноги впала, сльозами вмиваючись, змовчав. Що він міг? Уже нічого.

Чи бачила те лихо Фаня? Чи помічала? Чи просила зупинитись? Певно, жодна жива душа ще того не помічала й не відала, а її — уже передчувала, квила, просила, молила, та тільки оковита міцніше від дружини при собі тримала, ой міцніше. І досі тримає, бо так просто не розірвати пут, не розв'язати вузликів, не вивільнити... Може, якби сам захотів...

З першої кімнати почулося гучне хропіння. Так і є. Заснув, як був, сидячи на стільці. Фаня тихенько підвелася зі стільця, дістала з нижньої шухляди Біблію, розгорнула і в сутінках душевного сум'яття почала читати Боже Слово. Хвилина, дві, десять... За пів години її Захар прочунявся і, винувато нагнувши голову, ліг у подружнє ліжко. За якийсь час у снігах шкрябнуло, прочинились двері, і навшпиньки, щоб нікого не збудити, повернувся син. Фаня перехрестилася вдячно, як уміла, і всміхнулася: ось тепер засне.

* * *

Ніна Павлівна напекла пирогів суботнім ранком і з'явилася на їхньому порозі, просякнута ароматом

свіжої випічки, з незмінною сором'язливо-винуватою усмішкою.

— Доброго ранку, простіть вредну сусідку. Не сидиться старій тетері вдома спокійно, ось пожалувала. Зайвий раз людей потривожила.

Жанна радо всміхнулася і одразу ж ступила крок назад, впускаючи гостю в дім.

— Що ви, проходите. Максим... Васильович відлучився в справах. Посада зобов'язує. А діти вашим пирогам знаєте як зрадіють! Я зараз какао зварю. Пройдіть-пройдіть.

Жанна до пуття не могла збагнути, чому так легко їй просто впускає цю стареньку у свій простір. Може, через дивне відчуття, неначе в гості завітала її покійна бабуся чи добра родичка. Ніна Павлівна обсмикувала краї куртки їй винувато нітилася.

— Та я б не потривожила. Внучка завтра приїздить у гості з Києва, питає про котика...

— О, Няшка. Звісно. Аякже. Оце, я вам скажу, везучий кіт. Діти! Ніно Павлівно, ви роздягайтеся.

У коридорі вже стояли Ваня з Варєю, збентежено презираючись між собою, однак швидко впізнали чемну стареньку, котра завжди віталася з ними зранку, а бувало, пригощала цукерками.

— Ніна Павлівна прийшла по свого котика. Няшка побуде в неї до понеділка.

Сусідка завбачливо закивала головою.

— Це тимчасово, поки гостюватиме Діанка. Вона йому так тішиться, так радіє, коли приїздить у гості. Дочка, знаєте, не дозволяє заводити вдома. Страшенна алергія. — Старенька змовницьки підморгнула. —

Наступного разу мають приїхати удвох, тоді вже Няшка у вас залишиться.

Варвара прискіпливо придивлялася до хитрої бабусі, неначе вивіряла на правдивість, чи варто довіряти, чи, може, ні. Що ж, іспит та, здається, склала на «відмінно», оскільки за мить дівчинка допитливо зазирала до кошика.

— А пироги з начинкою?

Ніна Павлівна просяяла, наче весняне сонце.

— З шоколадом. Дай, думаю, у суботу поспідаю круасанами.

Зачувши назву улюбленого смаколика, помітно пожвавішав Ваня і галантно потягнувся до кошика.

— Давайте допоможу. Варю, а ти клич швиденько Няшку, бо зараз сховається. Шукай його потім.

Рудий бешкетник вибіг на гвалт і, як був, з розгону застрибнув до кошика, чим насмішив господарів та гостю. Кошеня мурчало, лащилось і згрібало лапками рушник, відчуваючи тепло свіжої здоби.

— Так ось хто в цій хаті справжній ласун! Не переживай, я вдома для Діанки лишила. Вона ж тобі гостинця везе — цілий мішок корму.

Отак, смішками та жартами приправлені, пироги розійшлися, наче й не було. Діти, вдосталь наласувавшись, лишили матір з Ніною Павлівною удвох, відтак за якусь годину неспішної розмови Жанні здавалося, що вона знає сусідку кілька років поспіль. Вона спостерігала за жвавими очима, вслухалась в інтонації голосу й добре уявляла Ніну Павлівну в класі біля дошки — поважну, стриману, сувору й водночас дуже людяну. А з якою легкістю і невимушеністю вона

пригадувала своїх учнів, кілька поколінь, і всіх на ім'я та по батькові, плюс дівочі прізвища та родинні зв'язки — усе дбайливо зберігалось в пам'яті, мов безцінний скарб. Ніна Павлівна підмічала на перший погляд незначні деталі, однак це дозволяло їй робити напрочуд глибокі висновки. Допитлива старенька, наприклад, одразу ж помітила букет троянд на підвіконні й ніби між іншим усміхнулася кутиками губ.

— Вітаю, Жанночко. Мій покійний чоловік теж дарував троянди на річницю. Завжди червоні. Говорив, що то колір справжнього кохання. А я не зізнавалася, що люблю ромашки.

Гостя замислено провела зморшкуватою долонею по столу, немовби розправляла невидимі складки на скатертині життя.

— Шкода, що я свого часу не цінувала його так, як належить. Молода була. Усе ображалася, що в нього для сім'ї бракує часу, сил, уваги. Сварилася, коли той час з'являвся. Певно, марила книжковими ідеалами в стосунках, а він багато й тяжко працював.

Замовкла, від того мовчання теплом війнуло, щирістю прожитого й пережитого, а за мить продовжила, не приховуючи запізнілого каяття:

— Він на роботі помер. Стало погано після чергової наради, а до лікарні не довели. Не встигли. Лікар сказав: серце, мов ганчірка, наскрізь діряве. Я, Жанночко, лише після його смерті зрозуміла, скільки добра він встиг зробити, про скількох дбав, скільком допомагав. Люди приходили й плакали, немов сироти. А я, дурна, ніколи до пуття і не розпитувала про роботу. Наче так і мало бути.

Жанна не стрималась і поклала долоню на зморшкувату руку. На безіменному пальці досі була обручка. Ніна Павлівна неначе прокинулась.

— От же стара тетеря! Ми для Максима Васильовича мусимо лишити здоби, Жанночко. Обов'язково передайте мою дяку за його роботу.

Звісно, сусідка пішла задовго до його повернення, проте Жанні все ввижалося, що вона досі поряд, бо її присутність залишила по собі світлий слід людяності, турботи, піклування. Прибираючи на кухні, жінка раз по раз зазірала у вікно навпроти, шукаючи поглядом знайомий силует, і всміхалася. Треба ж, звичайнісінька розмова, без нотацій, повчань, напучувань, а вчорашні проблеми вже дріб'язковими здаються, геть неважливими, образи та непорозуміння — порожнім звуком. Адже якщо роззирнутися довкола, придивитись уважніше — скільки хорошого є поряд, тут і зараз. Неповторного, по-справжньому безцінного. Мимоволі пригадалися слова, які старенька промовила, вже стоячи на порозі, коли турботливо ховала в пальті непосидюче кошеня:

— Знаєте, Жанночко, чого прожиті роки вредну вчительку навчили? Доки можеш, усміхайся, а вже як прийшла біда, питай, для чого.

* * *

Коли Фаня розплющувала очі, завжди бачила у вікно справжню весну — зелену аж до запаморочення, ніжну, тендітну й непоборну водночас. У рідкісні миті проблиску свідомості жінка ревно шепотіла молитви пошерхлими вустами й усміхалася до сонця. Чомусь

саме воно, сонце, ототожнювалось у сірих казенних стінах з рухом життя. Може, тому тяжкохвора просила розсунути ширше фіранки, хоча потім болісно мружилася: в очах різало й починало мерехтіти, а світ брався плямами — спершу вогняними, а згодом цятки набиралися чорноти й зрештою стікалися в безпросвітну темінь, що загрозливо шипіла десь всередині голови: «Ш-ш-ш-ш-ш».

— Робимо все можливе, проте шанси мізерні. Надто складний перебіг хвороби. Надто. Готуйтеся до найгіршого...

Хвороба прийшла нізвідки. Раптово й неочікувано. Перші симптоми з'явилися на початку травня, а за тиждень від жінки лишилася хіба що оболонка людини. Ніхто не міг пояснити, як виснажене тіло досі утримує в собі живий дух. Виснажена, змучена лихоманкою, вона нагадувала тонесеньку воскову свічу, що догорає. Медики Виблівської лікарні подумки встигли поховати безнадійну хвору. Здавалося, ще один летальний випадок — лишень питання часу. Діагноз — тиф. Він укотре повернувся. Цього разу — аби забрати сорокачотирирічну жінку.

Справжнє весняне тепло щойно проклюнулося першими пуп'янками ніжного квіту, розігріло ґрунт, випустило в повітря нескінченні крилаті рої, загуло, заспівало, затьохкало, проте вона того вже не бачила. Стан хворої погіршився, жінка майже не приходила до тями. Крізь липку завісу марення весь час кликала до себе дітей, повторюючи їхні імена в послідовності народження. Усі десять. Згодом медичні сестри перепитували в рідні, кого кличе вчителька німецької,

бо припускали, що, може, когось із горбівських учнів, тоді скрушно зітхали над її ліжком, не в силі повірити, що маленька жінка, від якої нині лишилася хіба що зрима тінь, терпіла муки пологів стільки разів.

— Чудна, чому вона мертвих кличе? — перепитували одна одну й стенали плечима: мовляв, хтозна, певно, хвороба винна, марення.

Хіба яка літня-літня санітарка, згадавши власні давні втрати, печально похитувала головою.

— Мабуть, у серці материнському всі живі...

На біду, живим скрутно доводилось, ой скрутно, гірко та страшно водночас. Мусив Захар Пономаренко до тями проходити, бо хоч-не-хоч — весна зусібіч роботу підкидає, гризота спокій доїда, а діти за мамою плачуть. Спасибі старшій дочці: підсобляла, наче знову додому жити вернулася, бо не вибувала, хіба ночувати до свекрів верталася. Іван теж помагав. Зі школи прибіжить, їв не їв, відпочивав чи ні, до роботи — усе чисто робив, ніякого діла не боявся. Рідня теж не забула. Палажка ледве не щодня приходила, діток бавила, розважала, забавки вигадувала, а вже як виходила з двору — за слізьми стежки не бачила, бо нема Фанечки вдома.

Отоді чи не вперше зрозумів Захар, ким насправді була його тиха й сумирна жінка, скільки на її плечах трималося, якою любов'ю сердечною всіх зігрівала, підтримувала, розраджувала. Без рук її, без легких кроків, лагідного голосу будинок ураз порожнім зробився, наче стіни в ньому зсунулись, а повітря з нього висмоктали. Руїна. Пустка. Нема сім'ї. Без жінки жусі сироти: і дітки, і він, і батьки старенькі,

немічні, і рідня. А школа? Учні з десятків разів на день прибігали спитатися. Захар уже був сварився, бо не можна ж, а вони лізуть, мов горобенята на тин, і цвірінькають:

— Коли?

— Коли?

— Коли Францівна повернеться?

Якби ж він знав, якби він тільки знав, хоча краще нічого не відати, ніж таке почути. Того духмяного вечора повернувся пізно, ледве не за північ. Чи пішки з Виблів ішов, чи заблудив, чи, може, на пузі повз — жодна жива душа не підгледіла, якимось так прийшлося. До хати навпочіпки вліз, немов чумний, у порозі зашпортався. Щоб не кричати, зуби міцніше зціпив, жили йому вивертає, а він бреде, бідолаха, у другу кімнату, туди, де ліжко подружнє. Їй-богу, як на край світу дорога, ледве дістався, поглянув на Михайлика, найменшенького, а синок ще й долоньки склав під щічку — янголятко. Такому ж мамка треба. Як без мами? Батько того не дасть, бо не годен.

І жінці допомогти не здатний. От вона, Фанечка, могла б, з того світу дістала б, виходила, вилікувала, на ноги підняла. Оце хоч би раз, разочок однісінький в очі її подивитися, раю земного торкнутися, тихого, лагідного, сумирного. Наче ось тут перед ним стоїть — молодесенька, у сукенці своїй блакитній поміж довжелезних рядів винограднику, що ген-ген за обрій тікають, стоїть квіткою неземною і всміхається, вітер лице вицілює, волоссям бавиться. А сонце над нею яскраве-яскраве, стільки сонця того чудного — очам годі вмістити. Це ж на тому світі, видно, стільки

світла, бо лікар що сказав? З правдою не ховався, прямо в лоб рубонув:

— Стан критичний. До ранку може й не дожити.

Стрепенувся: ні, не дасть отак просто, ще побореться, як може, як уміє. До столу навколішках доповз, усе із шухляд додолу вигріб, тремтячими пальцями намацав гладеньку обкладинку, схопив, наче голодний кістку, труситься, холодний піт очі заливає, а він гортає Святе Письмо. Нічогісінько не тямить, от ні словечка не годен прочитати, тільки все гортає і гортає, мов заведений. Коли вже останню сторіночку перегорнув, отямився, голову обхопив, захитався і заголосив беззвучно, страшно, а сльози серце видають. Бо чого серце те болить? Наче розривається зсередини, окаяння.

Іван саме до спальні батьківської зазирнув, щоб Михасика перевірити, і враз остовпів, ошелешений. Отоді без слів усе й зрозумів. Як тут не зрозуміти, що біда у вікна стукає? Рветься, свого дожидається, жени — не жени. Метнувся назад, у першу кімнату, присів на долівку, а воно ж хіба сидітиметься? Коли стіни докупи сходяться, чавлять, труною, дошкою гробовою увижаються. Скочив на рівні ноги й — у чому був — під голе небо вибіг. Голе-голісіньке, бо ні зірочки, ні зблиску, ні промінчика — суцільна непроглядна тьма. У скронях кров гупає, руки-ноги відбирає, а він стоїть у серцевині мороку, на плечах небо тримаючи. Отак до самісінького світання і простояв, молитви згадуючи, — усі, які тільки від матері чув, усі до одної воднораз пригадалися. А вперемішку з молитвами — обітниці. Що обіцяв? Кому? Того ніхто не відав і не знав, хіба що голе небо чуло.

А зранку санітарка, котра бачила на своєму віку, перебачила, неспішно зайшла до лікарняної палати й похмуро стала в порозі. Бо куди спішити? Смерть однаково наздожене, як уже не наздогнала. Стоїть, на швабру опершись, тільки дивитися не дивиться — боїться. Молоденька сестричка пів години як звідсіля вибігла з отакими очима: мовляв, жива пацієнтка, хоча за всіма прогнозами вже мрець. Дмитрівна постояла ще хвилину-дві, згадала, як дочку свою хоронила, якраз Фанину однолітку, зітхнула розпачливо, а затим нащось «Отче наш» прочитала, хоча не робила того вже, мабуть, цілий вік, підійшла ближче, очі опустила, зирк — лежить їхня Францівна, мов тіль, до вікна голову повернула й дивиться, як сонце кімнату мерехтливим золотом заливає.

— Дочко... — сплеснула в долоні, наче дитя, котре неждано-негадано чудо вгледіло. — Любесенька моя, невже отямилась?

Отямилась. Отямилась попри всі прогнози, бо таки мала б у землю вкраїнську лягти: надто тяжкою була, як по правді — приреченою. Не виживають такі. *Отам* лишаються. А вона насправді й лишилася, бо часто верталася думками у хворобливі марення, пригадувала щось, тільки таїлася з тим усім згірклим мовчанням, труєним, ніби печать на уста поклала непорушну. Здавалося, як не розкаже нікому, не обмовиться, тоді омине їх неминуче, мимо пройде, голосу людського не почувши. Та тільки все одно не судилося...

На поправку, правда, пішла. Одужувала поволеньки, неспішно, не одним днем, не однією годиною —

довго й тяжко виборсувалася. Найдужче раділа частим звісточкам з дому. Тримала слабкими пальцями списаний листок і всміхалася, а в очах завше сльози бриніли — любові та вдячності. Любові до дітей, чоловіка, рідні, Горбова, що рідним став, та вдячності Творцеві, що лишив її поміж живих до іншої пори. Ще натішиться, діток підростить, дасть Бог, онуків на руках потримає. Усе ще буде. Життя крилом пригорне, обігріє й обдарує. Найстрашніше ж минулося.

Уже коли повернулася додому, застала листа з Австрії. Писали сестри про смерть матінки — тиху й безболісну, мов сон весняний. Лягла звечора, а зранку вже не прокинулася. І якраз тієї ночі страшної, коли на Фаню смерть чатувала. Як відчула... Либонь, відмолила її у вищої сили, випросила, собою засвіти застелила, щоб уберегти. Усі роки розлуки воедино сплела, адже так і не обійняла дочку більше, не поцілувала, не потішилася онуками, не дочекалася правнуків. Скільки всього родинного так і не відбулося і не сталося, тоді як життя вітерцем легким відшуміло поміж виноградників та й загубилося, долею жіночою у всесвіті зблиснувши.

Втрата матері болісною була для Фані, а за суттю своєю — подвійною. Обікрала їх доля скупа, не зглянулася, прирекла на розлуку довічну. Навіть сльози — і ті мусила жінка ховати від сторонніх очей, бо не хотіла родину зайвий раз тривожити, тим паче, що слабка була, квола, немічна. Звісно, вони б переймалися, а допомогти — чим поможеш? Нічим. Через те крилася зі своїми почуттями, ховалася, хіба коли на самоті лишалася, тоді вже пригадувала... Чомусь руки

найпершими — теплі, ніжні долоні, довгі пальці... Торкнуться — і вавки як не було, не болить уже, на очах гоїться. Ще... ходу мамину, кроки легкі, безшеслесні немов тут, поряд, чула. І обійми... такі лагідні-лагідні, світ у них — зернятко, що із серця материнського проростає, — безпечний, затишний, любов'ю безумовною осяяний.

— Спокій серця, доню, то сила жінки.

— Слабка я, мамочко... стала. Слабка й безсила... — шепотіла в тишу горбівської хати розпачливо, бо не мала спокою — передчуттями мучилася, гнала їх якнайдалі, заперечувала, заспокоювала себе, як уміла і як могла, однак ті все одно верталися, ніби стежку в серце проторували.

Хоч зримо не було на те причин, навіть натяку. Чоловіка так годі впізнати. Здавалося, повернувся колишній Захар, уважний, турботливий, беручий до всякого діла, лиш би Фані добре було. Дітки й собі старалися матір потішити — хто як умів. Фанечка як дбала про лад у батьківській хаті, так і продовжувала дбати, до мами по кілька разів на день підходила, щоб притулитися, надивитися, обійняти, наче не вірила, що сердешна з того світу вернулася. Малеча теж навперейми на руки лізла, в очі зазірала, немов пташенята. А чи ти тут, мамо? З нами? Приходила й Захарова рідня провідувати, гостинців нанесли на три роти солдатів. Палажка ж щодень була, може, чоловік і сварився, хто те знав. Прибійжить, було, стане в порозі, щоб не помітили, та й слухає, як Фаня дишає, наслухається, заспокоїть тривогу свою, гризоту приспить, отоді вже йде говорити. Іван теж, здавалосьь

би, дорослий парубок, розсудливий, урівноважений, а так, бувало, на матір подивиться, ніби серце виймає з грудей, щоб пригорнутися...

— Мамо, ти нас більше так не лякай, — чи то жалував, чи просив.

Так і минали дні, солов'їним співом із травнем обвінчані, а теплі ночі в пазусі літо вже гріли, вигрівали. Бuzок біля хвіртки зацвів несамовито, як очманілий, ніби востаннє, все ніжним огромом у душу просився, застерігав, нагадував, шепотів про таємну минувшину.

Вона й зрозуміла, відчула в одну мить і не вберегла...

Гарячка звечора приключилася, тихим підступом узяла, ненав'язливо, потайки. Син іще віджартовував: мовляв, перегрівся вдень, не вдягнув картуза, от і має тепер, — минеться, пройде за ніч. Зняв у сінях батьківський кожух, щільніше укутався та й лежить під овечим хутром, блакиттю очей усміхаючись — чистою, весняною блакиттю молодого життя, квітучого.

— Мамо, ви чого? Оце придумали. Спати йдїть.

І пішла б. Хїба ж би не пішла? Та ластівкою прудкокрилою полетїла, щоб відпочив синок як слід, відлежався без зайвих материнських зїтхань та напучувань, от тільки ноги не несуть її, у грудях онїміло, запекло й враз обїрвалося — наче в прїрву бездонну сторчака. А голос зсередини нашіптує: «Ось де воно, Фаню, Горе. Прийшло. Стрїчай. І печать свою зловїсну вже наклало».

— Мамо...

— Іванку, не спиться чомусь, — вїдповїдала як могла спокївно, хоч у грудях наче змїїне кубло вовтузиться і сичить. — Дай біля тебе посиджу.

— Батьку, хоч ви їй скажіть...

Хіба слухала? Як не сварив Захар, як не просив, умовляв, щоб себе пожаліла, — брилою кам'яною біля Івана уклякла. Лиш би поряд, аби біля нього, хай годиночку, ще одну, ще. Скільки ночі тієї? Мить і вічність — усе єдине, коли мати хворе дитя глядить. Незабаром й Іван змирився з її присутністю, уже не просив піти, не перечив, не противився. Мабуть, ще й через те, що після опівночі гарячий зробився, мов жар. Фані сина торкнулися страшно, а він мовчить, сердешний, хіба час від часу всміхається лагідно, мов хлопчентяко. Як колись давно, у дитинстві, ніби він і водночас другий Іван. Первісток... І таке оте видиво зрине, нав'язливе.

— Синочку, ну хоч трохи полегшало?

— Усе добре...

Аякже, оте «добре» глибше ножа Фаню простромлює наскрізь. Очі до сина мов припнули. Компрес на чоло покладе, мить-друга — і вже міняє. То подушку зіб'є, розправить, щоб зручно було, м'якенько. Обійме, приголубить дужого, міцного, сильного. За плечима, либонь, всенький світ уміститься, тільки любов материнська все одно ширша, і любов раною в ній кровоточила, квиліла, голосила, кричала до Бога та всіх святих: «УБЕРЕЖІТЬ...»

А на світанні в Горбові роси лягли — рясні-рясні, чисті, мов неба слідочки. Наче янголи походили, бо хтось у височінь дверцята лишив прочиненими. Сонце неквапом здійнялося над українським селом, позолотивши простір своєю присутністю, а от слідів не встигло випити. Скільки потім Фаня жила, до останнього

подиху свого пам'ятала, як вийшла надвір, щоб про-
вести до лікарні старшого сина, а трава сама до ніг
лягла — плакати.

Сина не стало рівно за тиждень. Страшна хвороба,
немов знущаючись, наздогнала й другого її Івана, що-
правда, сімнадцять років по тому. Погожої травневої
днини найстарша дочка Пономаренків, ховаючись від
сторонніх очей, заламувала руки ген-ген поза хатою,
сповзала до землі, горем скошена, і затуляла рота до-
лонями, щоб упіймати несамовитий крик. У верховіт-
ті квітучої яблуні витьохкував, аж заходився співом
соловей, ніби очманів від бузкового хмелю, роїлася
в теплі мошकारа. Життя нуртувало докруз із не-
стримною силою, клекотіло, буяло, лиш на обійсті
Пономаренків, окрім життя, привид смерті на поро-
зі стояв і чекав на «свого». Наплакавшись і стомив-
шись від німого крику, Фаня покволою сіла на про-
гріту, уже теплу землю і обперлася спиною об стіну
батьківської хати. Знала, що там, усередині, мати ба-
вить зараз дітей — одне одного дрібніше, бавить і мо-
литься безперестанно... за сина Івана. На цій думці
молода жінка здригнулася, безпомічним, уже завче-
ним рухом прикрила рота долонями, підвела очі до
неба й прошепотіла розпачливо:

— Мамо... мамочко... Як же це ти, бідолашна, пе-
реживеш?

* * *

Коли Жанна поставила знак питання наприкінці напи-
саного, довго сиділа мовчки, ніби остерігалася нена-
роком потривожити материнське горе, чуже, давно

минуле, забуте, а крапки все одно не поставиш, бо не має воно кінця. Власне, як і любов.

У пам'яті мимоволі зринула вчорашня розмова з Ніною Павлівною. Жанна незчулася, як прив'язалася до цієї дивакуватої старенької, уже сама шукала зустрічі, телефонувала просто так, запрошувала в гості й поміж іншим «забігала» провідати сусідку, перш ніж ішла до магазину. Іноді Ніна Павлівна складала їй компанію, відтак мешканці сусідніх дворів з подивом спостерігали, як дві жінки з різних світів неквапливо йдуть поряд.

От і вчора Ніна Павлівна зазирнула ніби ж то на хвилинку, у справі, бо повертала хвостатого розбишаку додому, а розпрощатися змогли хіба за годину, наче хто навмисно підкрутив стрілки годинника. Старенька, було, навіть верталася до себе, щоб прихопити сімейний фотоальбом, а вже після того час незворотно втратив лік.

— Жанночко, не дивуйтеся. Ось так і виглядає людське життя. То лиш нам здається, що довге. Усе вмістилося. Гляди, ще й місце залишиться...

Минуле й справді скрадливо шурхотіло сторінками пожовклого фотоальбому, де померлі всміхалися усмішками молодих, діти росли на очах, а час пролітав, закарбований спалахами фотоапарата. Деякі світлини Ніна Павлівна діставала тремтячими пальцями, щоб прочитати на звороті підпис на згадку, деякі — щоб вивірити дату, прискіпливо рахуючи роки, з деякими розмовляла, неначе з живими.

— А ось це, Жанночко, наша Надя. Надія Андріївна незадовго до смерті.

Жанна взяла світлину до рук, роздивляючись літню жінку поміж квітучих хризантем у вже знайомому садку. Віднедавна вона чомусь почала робити це часто: роздивлялася жінок — стареньких, літніх, молодих і зовсім юних. Розмірковувала, чим вони живуть, що відчувають, чого прагнуть, про що мріють і чи мріють узагалі? Іноді «приміряла» на себе котрусь усмішку, позичала слово, реакцію, дослухаючись: «Я це чи не я? Моє чи ні?» Що ж, Надія Андріївна відразу, з першого погляду, стала своєю. Задумливий вираз обличчя, виразні очі, тиха усмішка, що неначе підсвічує простір довкола, зачесане догори хвилясте волосся, колір якого безжально «з'їли» прожиті роки, а ще більше — пережите, зморшки на невеличких, ніби аж дитячих долоньках, рівна лінія спини. Статечна літня жінка, яку бабусею назвати язик не повертався. Ось тут, у цих самих кімнатах, вона відвікувала вік, а варто відгорнути кілька сторінок альбому назад — і вже зовсім юна, молодесенька, вродлива, лише погляд... знаючий. Ніна Павлівна зворушено зітхнула:

— Надя старшою була на десять років, а пережила — один Бог відає. Усього й не розкажеш. Може, колись, як буде час. Однак знаєте, Жанночко, найдужче горювала, коли сина Миколу інсульт забрав. Він тільки-тільки на пенсію вийшов, усе збирався до матері з Києва перебратися, щоб доглядати, а вийшло навпаки — вона його могилку доглядала... Шкодувала — боляче дивитися було. І все повторювала, бідолашна, що смерть дитини страшніша від лихоліть війни.

Ніна Павлівна винувато замовкла, а за мить, усміхнувшись, додала:

— Діти — вони ж діти завжди. Просто коли маленькі, більше біля нас.

Так, коли маленькі... Жанна ворухнула мишею, запустивши операцію вимкнення, звичним рухом закрила ноутбук і поклала на підвіконня, як робила це завжди. Написане дедалі глибше пускало в ній коріння, раз по раз повертаючись. Бувало, Жанна відчувала, ніби хтось усередині її свідомості обачно, бережливо змінює звичну досі світобудову: згладжуються гострі кути, стишується категоричність суджень, м'якшають слова, реакції, глибшають відчуття.

Ось і зараз вона спинилася, дослухаючись до поскрипування мостин і цокання годинника. Усі вдома. Тиша. Спокій. Затишок. Раніше того навіть не зауважила б, а нині стоїть щаслива й зворушена. От хіба не щастя? Воно. Зачинивши двері кабінету — заразом кухні — минула коридор і навшпиньки увійшла до дитячої. Сплять її «малята». Варя вкотре відвоювала другий ярус ліжка, тому про всяк випадок ближче притулилася до стіни. Звідси її складно розгледіти, хіба самі п'яти. Жанна дбайливо прикрила голі ноженята ковдрою, схилилася до сина, котрий вимушено спав унизу, і завмерла, накрита хвилею безмежної ніжності до хлопчика, який так несподівано швидко виріс. Лагідно торкнувшись плеча, поцілувала. Ванько невдоволено мугикнув щось крізь сон, незграбно перекотився ближче до стіни, добряче буцнувши коліном килим. Треба ж, тижнів два тому Варюшка кепкувала над старшим братом, адже той відмовлявся вручати подарунок однокласниці до Восьмого березня, бурчав, нітився, червонів. Тоді

Жанна лише посміялась, а виявляється, син подорослішав настільки, що почав соромитися дівчаток. Господи, як швидко вони ростуть, дорослішають з кожним днем. Однак поки ще є оці блаженні вечори, сопіння вночі, вранішній гамір, невдоволене бурчання, рух, галас, крики... плач. У грудях солодко залоскотало: незабаром, зовсім-зовсім скоро, будинок заповниться пронизливим криком немовляти...

Ще раз турботливо розправила ковдри, постояла якусь мить і тихесенько вийшла, причинивши за собою двері.

Навпроти, у їхній спальні, горіло світло. Попри пізню годину, майже північ, Максим не спав і, щойно вона увійшла, хутенько відклав мобільний телефон, усміхнувшись:

— Уже думав, не діждуся.

Спантеличено спинилася за крок до ліжка, недовірливо зиркнувши на чоловіка. Він це чи хтось інший? Невже й справді чекав на неї? Зміни в їхніх стосунках помітила одразу після річниці, якої так і не відбулося. Не дочекавшись Максима, вона тоді лишила на столі святкову вечерю і кілька годин методично роздивлялася стелю подружньої спальні, доки її не здолала дрімота, а прокинувшись серед ночі, із жахом усвідомила, що в ліжку досі сама. Отоді й злякалась. Мабуть, уперше й по-справжньому злякалась за чоловіка. Гарячково схопивши мобільний, який завжди ставила на беззвучний режим, одразу ж перевірила вхідні дзвінки. Порожньо. Лише тоді видихнула й підвелася, щоб пройтися будинком. Максима помітила на кухні. Він сидів за столом, обхопивши голову

руками, а навпроти лежав розгорнутий фотоальбом їхнього весілля. Чоловік тоді нічого не сказав, не зміг. Власне, вони обоє не знайшли сміливості поговорити, слабодухі дорослі вкотре зробили вигляд, що все як завжди. Проте на завтра, в обідню перерву, Максим приїхав додому сам, без водія, і заніс до будинку велетенський букет червоних троянд, просто гігантський — сорок одна квітка, сорок одна. Простягнув і винувато всміхнувся:

— Вітаю, рідна. Це наше з тобою число в дзеркальному відображенні.

З'ясувалося, що так буває: бачиш близьку людину ніби вперше й нічогосінько не розумієш. Щось змінилося тоді між ними, щось важливе, ледве вловиме, ще беззахисне й таке вразливе. Ці зміни, певно, зараз чимось нагадують зародки перших пролісків під товщею криги — на поверхні не помітиш, проте це не означає, що квітів нема взагалі. Чи то їй хочеться вірити?

— Чому досі не спиш? Тобі відпочити треба.

Дивився на неї, не відводячи погляду.

— Ходи до мене. Без тебе... не зміг.

Знітилася, поспіхом вдягнула нічну сорочку й пірнула під ковдру, мов у невідомість. Максим задоволено мугикнув, швидким рухом загасив нічник на столу, обійняв і прошепотів ледве чутно, аби навіть ніч, бува, не підслухала сокровенне:

— Люблю вас.

Подвиг любові

Знову — навіки, знову — ніколи:
маска — обличчя, воля — кільце...
Ходить любов, як Земля, по колу,
Котить, як Місяць, своє яйце.

Райське, пекельне і райське знову —
зрочене в камінь зі шкаралуц.
Все в ньому — намертво, крім любові.
Котить любов неспалимий куц...

То з нього скапує сік ожини,
то роздирає суха тернина —
стежку, лишаючи борозну
з ранку до ночі, а опівночі
виє до Місяця душака вовча —
Ягідку просить, бодай одну...

Наталка Фурса

Вони прощались опівдні. Хапливі тіні тривожно лягали до ніг і краяли людські долі навпіл, хоча мали б зв'язувати воєдино, міцно в'язати, туго, нерушимо, тільки б не намертво, бо чого-чого, а смерті у світі роїлося безмір.

Фаня болісно пережила втрату старшого сина, страшно. Рік життя ніби начисто витерли, хлюпнувши

чорноти з лишком. Ледве, сердешна, виплакала ножі, що серце день і ніч краяли, тільки-тільки отямилася, бодай для стороннього ока, як нова напасть накрила — ні зблиску тобі, ні промінчика.

Захара, як і решту горбівських чоловіків, мобілізували спішно, похапцем вириваючи з мирного життя. Хоча, як по правді, іншого ніхто й не чекав. Здавалося, доля відмітку поставила — скільки не zvolікай, однаково наздожене, кого раніше, кого пізніше. Їх «наздогнала» в числі перших, тож першими й забирали, із сім'ями розлучаючи. Фаня збирала чоловіка в дорогу ледве не навпомацки, безтямно й поспіхом утирала сльози, щоб хоч якось заспокоїти наляканих дітей, котрі видерлись аж на піч і позатихали у сховку.

Якби могли, Сонечка з Вітею, певно, і батька там би сховали, тільки б не йшов нікуди. Бо нащо йому кудись іти і їх лишати? Двері рипнули, дітлашня з-за подушок боязко зирк. Дві голівки одна до одної схилилися, аж то старша сестра, Фаня їхня, увійшла. Бліда-бліда стоїть у порозі, до матері очей не підводить, а потім як скрикне: до батька — та й обіймати, голосить. Соня з Вітьком і собі з печі лізуть одне поперед одного, і чогось страшно так їм, лячно, чудно. Що воно за війна така, раз батько Фаню, наче маленьку, обіймає? Гладить коси й усе просить тихенько, аби мамці помагала, поки його не буде.

— Цитьте, горобенята мої. Не плачте. Чого плакати?

Коли розчахнулася хвіртка — баба з дідом у двір. Це ж як їм, маленьким, не плакати, якщо добра та лагідна баба голосить так, наче вмер хто, а дід Василь

її в бік штурхає, щоб замовкла «сію мінуту», бо вернуться синочки, усі як один вернуться. Аби ще на фронт разом потрапили, щоб в один загін, як-не-як рідня. І їм тут спокійніше ждати, знаючи, що гуртом.

Гуртом, авжеж, що гуртом. Нескінченними вервечками йшли чоловіки від непоказних сільських хвіртток — хто навічно, хто на роки розлуки, кому вже як судилося, а зітхання, зойки й плач жіночий слідочки їхні цілували. Літній гожий день темніший від ночі зробився, коли лягла ота стежка до ніг Захара Пономаренка. Усі слова, котрими серце жіноче промовляло, усі до однього в горлі Фані застрягли — ні вдихнути, ні видихнути. Стоїть, чорна од знання свого, і мовчить, дивиться, а не надивиться, обіймає, горнеться, бо і тепло, і запах, і серцебиття, кожен рух чи порух Захара — усе її. Немає ж ріднішого, нема ближчої душі в цілому світі. А спинити не може.

Костел, у якому вінчалися Захар і Франциска. 1957 рік

Захар теж мовчить, понурий, розгублений, хоч би слово зронив, щоб голос наостанок почути, так ні, сльози їй долоньями утирає і мовчить. А в собачій буді, якраз проти сонця, жалісливо скавчить Шавко, ще й лапою очі затуляє — чи то від проміння рятуючись, чи від людської глупоти, що стільки біди наробила.

— Годі тобі, Фаню. Я скоро вернуся, — заспокоїв невміло, скупю, ніби слова вкрав.

— Не буду.

— Діждешся?

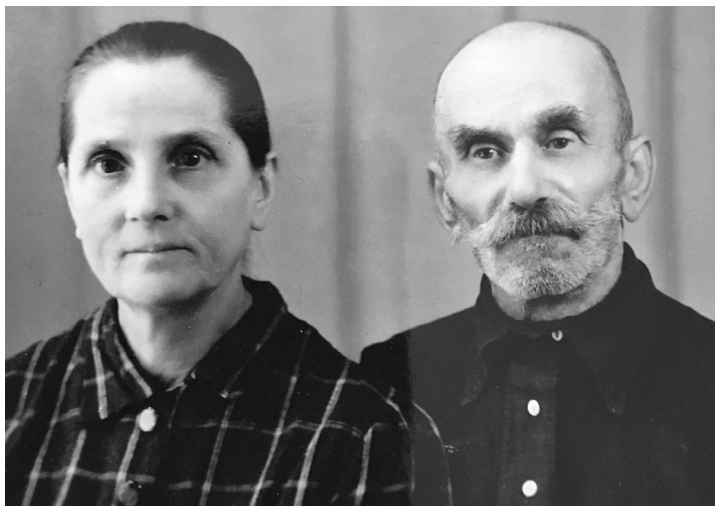
— Діждусь, — і долоні їхні на прощання з'єднала, наче й справді лінії доль одним вузлом зав'язуючи.

Скільки потім Захар ішов до контори, стільки й чув трепет жінчиних пальців на собі, а ще — слова молитви. Ті слова, здавалося, поперед нього бігли, нескінченним чеканням шлях устеляючи.

Літо 1941 року обвінчало з розлукою не їх перших, не їх останніх. Кого на роки обвінчало, кого — з вічністю, саме ж дниною промайнуло, миттю, хвилиною. От тільки таким страшним воно людям привиділося, що хліб у полі — і той, здавалося, гірчив. Часом Фані ввижалося, що не знаний досі буревій підійшов упритул, заворожено застиг і кліпає до них своїм смертоносним оком.

Бої за Київ не стихали котру добу поспіль, відтак моторошні новини докочувалися до Горбова зі швидкістю степових пожеж: удень здіймалися чорною завісою, а вночі небо на обрії неначе хто підсвічував. Чомусь отого займища жінка боялася найдужче, проте не дивитися не могла. Так, ніби очима, поглядом

своїм могла біду заколисати. Звечора, уклавши дітей спати, виходила надвір, завертала за хату, ішла поміж зеленого бадилля картоплі, минала рядки буряків, моркви, переходила високу кукурудзу й спинялася на самісінькій межі. Отам, оніміла від крику, що грудкою муляв біля серця, вона судомно вдивлялася в обрій. Скільки так стояла — сама не відала, було, ноги вклякали, проростаючи в теплу серпневу землю, яка гула страшно й люто, наче ранена звірина, котру добивають. А зранку, щойно сонце здіймалося, чутки про невідворотне розповзалися тихими горбівськими вуличками, завертаючи до принишклих будинків, шипіли біля порогу: «Не сховаєшся, не вбережешся, вже близько...» Горбівці добре усвідомлювали, що основна загроза спершу наповзе на місце, тож ловили кожну нову звістку звідтіля.

Франциска і Захар Пономаренки. 1968 рік

Очікування невідворотного вкучало древній Чернігів млосною пеленою. Хтось не витримував, і з міста виїжджали цілими сім'ями, сподіваючись на шкоре повернення. Були й такі, що лишалися, затаївшись у рідних домівках, немов у скиту, готуючись до найстрашнішого. І тих, хто лишався, було в рази більше. Бо куди бігти, де рятуватися, коли світ шаленіє в горнілі війни, стікаючи кров'ю мільйонів? І лишень серпень безпечно котив хвилі тепла, полоскав у деснянських водах довгі коси красунь верб, не питаючи дозволу, озивався здаля пташиним співом у хащах, осідав на мулкуму, врослому дні тихих плес. Знав — не знав? Певно, знав, лише вберегти не міг, коли це так сталося.

Небо затяжіло віддаленим гулом надвечір двадцять третього серпня. Про можливе бомбардування чернігівців попередили заздалегідь, відтак увесь день минув у ядучому чеканні, а ближче до вечора хтось та й видихнув з полегкістю: а що, як минулося? Відвели лиху древні храми монастирів, уберегли. Проте гул у вечірньому небі невідворотно переростав у страшне ревіння. Літаки наближалися з боку Гомеля, летіли загрозливо низько, об'єднуючись у зловісні тіні. Місто вражено завмерло, зачаївшись перед лицем близької біди, а за коротку мить озвалося пронизливим виттям сирен, немов прагнуло перекричати загрозу, попередити, зупинити. Чернігівці, яким довелося пережити удари ворожої авіації в перші дні війни, тікали в сховища та підвали, шукаючи рятунку. Тільки дарма. Чорні тіні одна за одною розродилися смертоносним начинням, а відлітаючи, поверталися знов,

відлітали й поверталися, доки історичний центр міста не запалав увесь однією суцільною наскрізною раною.

Саме тоді, теплим серпневим днем, Друга світова війна наблизилася до Горбова впритул, а остаточно увійшла в село на Чернігівщині вересневою дниною, щоб лишитися аж до вересня сорок третього. Мирні люди, які вік обробляли землю кривавими мозолями, затамувавши подих, сторожко вдивлялися в чужинців у сірих шинелях, що крокували вуличками, здіймаючи за собою легку придорожню куряву. Діти хникали, налякані незвичним мовчанням дорослих, припишкли жінки затуляли роти долонями, тамуючи крик, а старі шепотіли молитви в надії на скору й легку смерть. Ніхто не знав, чого очікувати, як жити. Звичний уклад буття чернігівського селянина розчахувався навпіл, припнутий безапеляційною реальністю. Окупація. Чужа влада, нові порядки й, зрештою, абсолютно новий уклад життя. До всього цього мусила жива душа призвичаїтися, бо, доки дихаєш, доки б'ється серце в грудях, маєш якомсь жити. І маєш шукати шматок хліба своїй дитині.

Саме діти тримали її на світі в перші дні окупації, змушували зосередитися, сконцентруватися, бачити, чути, відчувати, аби не скотитись у прірву зневіри та відчаю. Малі, вони горнулися до рук і просили їсти, Михась плакав і вередував, бо саме лізли зубки. Фаня робила своє, заборонивши собі думати про загрозу, наче печать наклала. День прийшов — хвала Богу, минув — дяка Всевишньому. Є на столі, є в коморі, дасть Господь, і завтра для них сонце зійде. Аби ще вночі не схоплюватися від кожного шереху чи скрипу, бо, здавалося, сільська хата за весь свій вік з людьми аж так не «говорила».

Чи то страх говорив? Фаня боялася не так за себе, як за дітей, за батьків стареньких, за рідню Захарову, за сусідів, старого, малого — за всіх.

Знали горбівці про спалені села в Україні та Білорусі, чули про людей знищених, про каліцтва та муки. Знали й про «своїх». Відступаючи, фронт лишив в оточенні сотні радянських солдатів, які хоронилися, хто де міг. Поранені, змучені, облишені сам на сам зі страшною реальністю, вони затято уникали полону, ховаючись, мов звірина, у надії на скорий відступ до своїх. Та хіба всім те вдавалося? Постійні обходи хат і ретельні обшуки були частиною «нового» укладу життя. Спробуй не впусти на поріг і за поріг. Серце в грудях тріпоче, а український селянин головою киває довірливо, мов скотина в загорожі, бо нічогісінько ж не розуміли горбівці в крикливій німецькій мові, котра словами наче живо різала.

— Нам би до Фані... Фані спитатися треба, — шепотілися жінки між собою, довіряючи лише їй свої страхи та побоювання. А все тому, що не зобидить Фаня Францівна, допоможе, підкаже. Та й у кого спитати, як не в «німки»? Сердешна, вона перші кілька днів сахалася, коли чула «своїх», сіпалася, наче її розпинали, по ногах і руках зв'язували, бо ж усе геть до словечка розуміла. Розуміла й мовчала. Боялася, ой боялася знання свого, крилася з ним, мов звірина від мисливця ховаючись. Та тільки однаково не вбереглась.

Палажка вбігла до хати ближче до полудня — темна, наче ніч грозова, в очах страх — небо стовпом підпирає, щоб не завалилося.

— Біда... Фаню, ой біда. Андрій наш пораненого офіцера в хаті своїй схоронив. Урятувати хотів, щоб удвох до своїх... Удвох тікати збиралися... — схлипує, бідолашна, і Фаню за руки хапає. — Офіцер той... Чи вже хто там він є, прости Господи... Коли село обходили, двох застрелив й утік. А Ганну нашу, Андрія, діток їхніх — усіх надвір витягнули. Убивають, Фанечко... Андрія збили в смерть. Федорівна, сусідка їхня, прибігла й каже: хату будуть палити. Сплять же... Усе за вітром пустять!

Фаня слухає і наче не чує. Світ хитким зробився, хитким-хитким, наче місточок. Упадеш сторчака чи лишишся — усе одно не втриматися. Усе, не буде вже вороття назад. Шикнула до дітей на печі, змусивши заховатися в найвіддаленішому кутку, перехрестила малого Михасика, що саме заснув у ліжечку. Обернулася до Палажки й обсмикнула її плач коротким:

— Ходім. Будемо бігти, дорогою до моєї Фані заскок, щоб малих пригледіла, — і прошепотіла ледве чутно: — Як будуть питати, австрійка я. Чуєш?

Палажка давилася схлипуванням, ошелешено кліпаючи.

— Так... А хто ж? — питалася і вже починала усвідомлювати, чим насправді ризикує подруга, зовні чимось схожа на... Аж язик прикусила налякано. Натомість Фаня перехрестилася до Біблії, що на столі саме розгорнутою лежала, і самими вустами промовила:

— Аби не єврейка... Бо тоді зразу смерть. Ходімо.

Австрійська піддана Франциска Францівна Цайтлер, за чоловіком — Пономаренко, бігла горбівською вулицею назустріч біді, не озираючись і не питаючи,

чи pomoже. Плач та крик людський стояв такий, що чувся здалеку. Певно, горе й наосліп до двору привело б, та тільки ноги самі знали, куди несуть. Не раз і не два приходила Фаня до привітної молодички Ганнусі, яку взяв за дружину двоюрідний брат Захара, Андрій. Сам хоч і гострий був на язик, упертий, затятий, а жінку вибрав тихішу за літо, лагідну, приязну, добру. Двоє діток родила, одне одного менше. Як уже жили, чи мирилися — хто те знає, але Фаня чомусь завжди жалувала Ганну, мов за рідну дитину вболіваючи.

А побачивши біля хати, яку наче кільцем живим оточили, не впізнала сердешну. Як вона голосила, як кричала, як руки заломлювала над Андрійком своїм, що чорніший від землі лежав, уже й не стогнав навіть. Дітки маму обхопили рученятами, верещать, аж заходяться, бояться, що відірвуть від неї, заберуть. Горбівські баби схлипають, просять, щоб хоч одежину яку з хати винесли, перш ніж вогонь усе зжере. Таки ж осінь, дітки дрібні, Ганна — сирота. Як же їм, бідолашним, у холоди та морози вижити? Хата згорить з усім, онде клуби чорного диму рояться, небо облизуючи: чи солоне від сліз, чи, може, солодке? Правда, катам у формі хоч би м'яз який сіпнувся на лицах, гелгочуть своє, зброєю ляскають, людей відганяючи. Ні словечка не розуміють, каторжні. Ганна, Фаню увидівши, мов підкошена, в ноги упала, коліна обхопила, бідолашна, плаче, проситься:

— Тітонько, рідна моя, хороша, рятуйте! Спасіть!

Дітки й собі упізнали, біжать, ноженята заплітаються, вони падають, піднімаються і знов чіпляються.

— Поможіть!

Страх... Кажуть, він робить з людиною дві речі: або поневолює, або вивищує на таку висоту, до якої дорівнятися віку не вистачить, скільки б потім не жив. Найдивніше, що відмінність між цими двома страхами на перший погляд украй незначна. Уся суть у тому, за кого боїшся більше. Франциска Францівна Цайтлер, за чоловіком — Пономаренко, таки ступила крок до німецького офіцера. Плечі розправила, спину виструнчила й уперше за довгі-довгі роки життя в Україні звернулася рідною мовою до такого ж чужинця, як і сама.

Що далі було — про те люди одне одному хіба пошепки переповідали, більшого горя остерігаючись.

— Господи, хоч одяг теплий, взуття діткам винесла... Сусіди помогли постіль витягнути... Кажуть, тітка, мамкина сестра, прийме Ганну зимувати... А Андрій... не жилаць... не сьогодні-завтра умре, біди накоївши.

Біда й справді вже чатувала, росла й близилась, кільцем смертоносним довкола Горбова замикаючись.

* * *

Щоб відчути, що таке світло, людині потрібно пізнати темряву. Осягнути життя неможливо без усвідомлення власної тлінності. Розповідаючи історію далекого минулого, Жанна дедалі частіше відкривала папку на робочому столі, знаходила потрібну світлину й довго-довго дивилася в очі навпроти. У такі хвилини австрійка з українською долею була живіша, ніж будь-хто. Уже літня за тодішніми мірками, сорокап'ятирічна горбівська жінка зі своїми страхами, печалями, радощами, сподіваннями — крихітним усталеним світом,

який знищили вмент, лишивши серед мороку невідомості, незнання, нерозуміння.

— Що ти тоді відчувала? За пів кроку до... Мовчиш...

Може, і мовчала — очима, проте в погляді крізь час життєдайно хлюпало тепло. І, як не дивно, відповіді з минулого поволі, мов негатив велетенської фотографії, проявлялись у теперішньому. Допомогали чути, бачити й відчувати інакше. У Жанні неначе перемкнули щось важливе, ніби вбудований внутрішній радіоприймач перелаштували на хвилю власного голосу. Що він їй говорив — до пуття поки не розуміла, просто слухала. І вперше за тридцять вісім років раптом по-справжньому розгледіла, як прокидається... життя.

Воно було тут скрізь і всюди. Від перших несміливих порухів, коли довкола, мов німічні старенькі, долежують своє спресовані кучугури, й аж до дзюркотіння талої води на узбіччях, уздовж обліселих тротуарів, у саду. Однак найбільше «весни» чомусь збиралося на старенькій клумбі біля хвіртки. Жінка не уявляла, які рослини там можуть бути, однак щоранку, провівши дітей і чоловіка, швиденько поспішала до секретного місця сили, підтримуючи круглий живіт, присідала навпочіпки й прискіпливо обдивлялася кожен сантиметр землі в надії помітити новий паросточок, ніжний пагін або ж стрілочку нарциса. Здавалосьь, у такі хвилини споглядає не що інше, як таїнство народження. Коли ж попід сіткою старенької огорожі кліпнули блакиттю перші крокуси, її радості не було меж — такий простий, доступний і не знаний досі.

— Доброго ранку! А ходімте — я вам свої покажу. Дайте вже вредній старій похвастатися, — кликала до

себе Ніна Павлівна, водила чепурним подвір'ям, ділилася секретами садівництва й раз по раз усміхалася кутиками старечих вуст так, ніби бачила щось потаємне не лише на клумбі.

— Жанночко, я прикопаю ось цей пагін троянди. Якщо красуня пустить корінь, ви посадить у себе, зробіть мені приємність. Це така пам'ять, от повірте. Скільки не мине часу, а ви будете знати, що цю британку посадили в рік народження дитинки.

Тижні вагітності й справді швидко збігали, додаючи кілограмів «щастя». Живіт помітно округлився, збільшився настільки, що, коли маля крутилося всередині, ставав схожим на велетенське рухоме яйце. Принаймні Варя саме так його називала.

— Мам, а наше малятко скоро з'явиться? Скоро? Он як виріс. Вань, глянь, наче яйце.

Ванько лиш пирхав сміхом:

— Еге, кіндер.

— А чого ти смієшся? Бачиш, як штовхається, бачиш?

— Бачу.

Жанна спостерігала за хапливими поглядами сина, усміхаючись. Типовий підліток, він соромився проявляти свої почуття відкрито, вважаючи це ознакою слабкості, однак коли нікого не було поряд, міг непомітно підійти й зачудовано роздивлявся порухи та поштовхи маляти. А вчора Жанна ніби ненароком запропонувала:

— Синку, хочеш послухати? Дай руку. Ось так.

Заскочений зненацька, Ванько не встиг зреагувати звичним чином і кілька хвилин заворожено дослухався до поштовхів під пальцями.

— Ого, а хто там, мам? Дівчинка чи хлопчик?

— Не знаю.

— Мам... — і, зосередившись, спитав: — А ти боїшся?

Кілька місяців тому вона однозначно відповіла б, що так, а зараз дивилася на сина й розуміла: буря, що шматувала її весь цей час, змаліла і стишилася, поступившись місцем дивному спокою. Незбагнений, він, здавалося, не мав під собою ґрунту, адже зовні нічогісінько не змінилося, проте був.

— Знаєш, синку, мабуть, я вчуся довіряти.

— Як це?

— Просто... Як тобі це пояснити? Вірю... життю.

* * *

Коли в селі почали вихоплювати людей — по одному, по двоє, горбівці ще нічого не розуміли. Тим паче, що забирали всіх швидко, без пояснень. Когось — на вулиці, когось — прямисінько з хат, когось «доленька» наздогнала за лагодженням підводи в другій бригаді. Очевидних та зрозумілих критеріїв для відбору не було, тож, швидше за все, селян хапали всіх підряд, хто потрапляв на очі, а потім зганяли до купи, грубо штовхаючи дулом автомата в спину, мов скотину. Вулицями то там, то там здійсмався наляканий жіночий зойк або ж дитячий плач, проте ніхто на те не зважав — людей нервово підштовхували, аби лише рухалися швидше. Найдивніше, що забирали дорослих мужчин уперемішку з підлітками. Чоловіки, більшість із яких не мобілізували за станом здоров'я, через хронічні хвороби, понуро переставляли ноги,

перезираючись між собою, не в силі збагнути, навіть що забирають дітей.

Бо хіба не діти? Худорляві хлопці, яким ледве виповнилося п'ятнадцять, тільки й того, що зріст мов у дорослих. Вигнало хлопчаків догори, але життя ж іще не бачили, розуму не набули — куди їх ведуть з усіма? Нащо? Михайло та Олексій ловили дрижаки всім тілом, коли котрийсь із наглядців грубо штурляв холодним металом межі плечі, підганяючи в напрямку німецької комендатури. Від страху ноги робилися ватними, коліна дрібно тремтіли, а дорога увижалася нереальною, ніби все це відбувалося не насправді, не з ними. Тим паче, що до комендатури відстань неухильно зменшувалася і зрештою лишилося якихось кілька десятків метрів. Адміністративною будівлею нової влади став добротний будинок Демида Назарового. Обійстя обрали, мабуть, ще й тому, що дім стояв поряд з колишньою церквою, яка згодом слугувала як клуб, а нині перетворилася на пастку. Полонених радянських солдатів, число яких поступово збільшувалося, утримували тут декілька діб, сюди ж зараз гнали селян, не даючи зупинитися. Офіцер здаля голосно рахував:

— Айн, цвай, драй...

Хлопцям чомусь увижалося, що то їхні серця стільки разів у п'ятках перевертаються, аж раптом батько рвучко смикнув Олексія за рукав.

— Хлопці, тікайте. Чуєте? Раз голови рахують, добра не ждїть. Хутчіш. Мишку, бігом, поки сюди не дивиться...

Огрядний комендант тримав у руках папірець і надривно верещав, аж жили на шиї здувалися. Певно, того вимагали обставини, як-не-як читав наказ про

взяття заручників. До села Горбів, що на Чернігівщині, де сталося нагле вбивство двох німецьких військових, ось-ось мав прибути каральний загін. У разі, якщо люди добровільно не видадуть убивцю чи вбивць, першими розстріляють заручників, потім каратимуть... усіх непокірних.

— Пш... Гайда...

Хлопці щодуху ринули на узбіччя й сторчма полетіли у придорожню куряву, не помічаючи, як судомно хапають землю ніздрями. Ще ніколи трава так не різала ніг, обпікаючи тіло крізь нехитру одежину. У вухах шуміло й страшно гупало, а втікачам здавалося, що цей свист чується скрізь, тому їх от-от знайдуть і схоплять. Так-сяк відхекавшись, утікачі повитягували шиї і сторожко зиркнули на подвір'я комендатури. Заручників уже порохували, відтак, виявивши «нестачу», голосно гелготіли, розмахуючи зброєю. Олексій, як не мружив очі (коли лякався, робив це несвідомо), а таки розгледів, як батька щосили вдарили прикладом автомата в лице: з носа одразу ж бризнула кров, розбита губа почала набухати. Але ніхто не проронив ні звуку, горбівці приречено мовчали, потупивши очі в землю. Від безвиході наглядачі ще якийсь час демонстративно ляскали зброєю, а потім заходилися щось кричати до перекладача, якого привезли із собою аж із Чернігова. Довгоногий вусань у картузі миттю почав бігати від одного горбівця до другого, наче хотів слова вкласти прямісінько до вух:

— Де? Вас було двадцятєро, чуєтє? Двадцятєро.

Трохи віддаля, вирізняючись з-поміж решти військових, стояв німецький офіцер. Світлоокий чоловік

з такою ж світлою шкірою та волоссям сторожко вдивлявся в гурт чоловіків, що всі як один опустили голови. На вулиці раз по раз почали з'являтися ситцеві жіночі хустки. До комендатури, зачувши страшну вість, збігалися матері, дружини, сестри. Хлопці бачили, як майже одночасно прибігли їхні матері, а побачивши серед заручників своїх чоловіків, злякано зойкнули. Ось прискочила тітка Мотя, мати Івана, й, уздрівши поміж заручників свого сина, який ледве-ледве тримався на ногах, заверещала так голосно, наче її хто живцем різав, а він уже в труні лежав. Підбігла, сердешна, і коменданту на пальцях дванадцять років показує: то дві долоні покаже, то два пальці. А ті тремтять, трусяться, мов у пропасниці. Син хоч і рослий, а дитина. Він у них довгожданий, ніхто вже не ждав і не сподівався на диво, відтак як родився — небо до ніг Івана стелили, бавили, тішили, усе найкраще дбали. Осьде і зараз у костюмі вельветовому синок, добротному, а через костюм той триклятий хлопця ледве до смерті не забили, допитуючись, чи батько, бува, не комуніст. Бо звідкіля така одежина? Скільки, сердешна, не показувала синочкові літа й зими, як не старалася, хоч би один зрозумів. Стрепенулась, обвела очима зграю в сірих шинелях і перекладачу до ніг геп, плаче, бідна, голосить, проситься:

— Господи праведний, відпустіть! Помилуйте! Він же дитина. Дванадцять років! Перекажіть, що дванадцять.

Вусань смикається, бурмоче щось німецькою, словами давиться, а офіцер ніби й не чує, навпаки, тільки-тільки головою в бік хлопця повів, як солдат, що

найближче стояв, прикладом його в живіт так, що хлопчина навпіл зігнувся.

Тим часом поміж німецького складу почався рух: з гурту заручників навмання одного за одним почали виштовхувати чоловіків. Кого прийшлося чи вже кому судилося. Нарахувавши десять, їх вишикували живою вервечкою. Хлопці як побачили в тому ряду кожен свого батька, наче земля гойднулася і задвигтіла під ними — це ж, видно, розстрілювати будуть. Через них розстріляють, бо ж утекли... Точно. Кричать он, штовхаючи смертників у напрямку Чернігівського шляху: там, видно, каратимуть...

— Ти чув? Брюховиця.

— Біля озера, чи що? — шепотіли підлітки, сторожко ховаючись за тинами. Увібравши голови в плечі, зігнувшись, перебігали городами й назирці просувалися за людськими силуетами, що віддаля здавалися рухомими ляльками, котрі з якогось дива важко переставляють ноги.

— Треба було до Францівни бігти. Чого ж ми до Францівни не побігли? — гаряче зітхав Олексій, безпомічно стискаючи руки в кулаки, а Мишко приречено схлипував. — Тепер уже всьо, не успієм. Онде озеро.

Вода в Брюховиці того вересневого дня чистою здавалася, немов сльоза, аж іскрилася промінням і небом, жебоніла про щось своє прибережному очерету, не здогадуючись, що скоро кров'ю людською забарвиться. Хлопці першими прибігли і, розполохавши сонних жаб, попадали горілиць у комишах, відхекуючись. Дихати б зараз, а воно не дихається, так страшно. Ноги-руки німіють, наче не їхні, серця колотять-

ся, мов дурні. Невже й справді зараз стріляти будуть? Батьків убиватимуть? Ні, краще б вони осталися, краще б з усіма були. Онде йдуть, зовсім трохи лишилося. Скільки тих метрів... життя?

— Ти молишься вмієш? — раптом спитав Михайло, хоч язик і не слухався його, наче задерев'янів.

— Не... У школі ж казали, Бога нема... — злякано цокотів зубами Льошка.

Михась сіпнувся і чогось затрусився всім тілом.

— Що ти розумієш... Я у Фані Францівни, коли зошити додому приносив, Біблію бачив. Фаня Францівна — хороша вчителька. Усе знає. Значить, є Він, Бог.

— Є... Як є, хай зараз допоможе.

— Попроси.

— Прошу.

— І я прошу.

І очі вгору обоє інстинктивно, а там — сонце, аж памороки відбирає. Хоч би тінь яка була в небі, видно, темінь на землі зібралась, яка тільки є у світі. Хто від такого врятує? Поопускали понуро голови, мружаться, коли зирк — а шляхом від села мотоцикл котиться, наче м'ячик, підстрибує, торохтить. Наздогнавши колону, спинився якраз біля наглядачів, мить постояв, крутнувся та й поїхав у зворотному напрямку, лишаючи по собі довгий слід диму вперемішку з курявою. Ще ніколи повітря таким п'яним і солодким не було, бо всіх смертників, усіх до одного, розвернули в зворотному напрямку.

— Чуєш, Льошко... А я оце думаю... Фаню Францівну хтось таки позвав, — прошепотів Михась, ковтаючи слину, бо в роті пересохло, наче в пустелі.

— Еге... — ошелешено кліпнув товариш. — Хоча Францівна могла й сама прибігти... людей спасати.

Німецький офіцер стояв навпроти невисокої і на перший погляд непоказної жінки, міцно стуливши губи. Від того вони, здавалося, зникли з лиця зовсім, лишилася сама риска. Блакитні очі прискіпливо й сторожко стежили за кожним м'язом на Фаниному обличчі, порухом очей, поставою. Певно, якби міг, він розпанахав би її зараз навпіл та поперек, щоб у нутрощі зазірнути. Бо звідки? Як в українському селі на Чернігівщині могла опинитись австрійська піддана? Не вітром же її сюди принесло?

Немов кепкуючи над людською глупотою і слабкістю, горизонтом повільно розтікалася велетенська фіолетова пляма, набирала ваги, кошлатилась і загрозливо темніла по центру.

— Не перед добром... — шепотілися за спиною в німки перелякані горбівці. І чи є воно, оте добро? Чи ще лишилося? Смерть ціле село безборонно викосить — із малими, старими, немічними — ніхто не врятується і ніхто не врятує... Хіба що... німка, германка їхня, Францівна, Фаня. Звідки взялася і коли — ніхто не зауважив, їй-богу, наче із землі горбівської вилетіла одразу перед офіцером. Худенька, невисока, із сивиною на скронях, під очима темно, і в очах — темінь. Стоїть, немов натягнута тятива, аж дзвенить, і кожне, кожнісіньке слово спершу в грудях чеканить, а потім вимовляє з притиском, не відводячи погляду, ніби очима наглядачів за руки тримає. Говорить неголосно, без тіні страху, з такою гідністю, що в досвід-

чених вояків під шкірою, здавалося, кров австрійська озивається.

— Моє ім'я — Франциска Цайтлер, за чоловіком — Пономаренко, — дзвенить у передгрозовому затишші жіночий голос і безборонно в далеч котиться. — Прожила в Горбові майже двадцять років, народила дітей і ніколи... За всі двадцять років не бачила підступу й зла. Мої діти — їхні діти. Моє життя — їхні життя. Горбівці — мирні люди.

— А комуністи? Хто з-поміж них комуністи? Назвіть прізвища, — гарячково вистрибнув наперед вусань, забувши вочевидь, що його знання німецької оцій маленькій чудній жінці не потрібне. Проте горбівці, зачувши запитання, вражено попритихали — ані шелесту, ні руху, ні вдиху, ні видиху, наче вже нема їх на білому світі. Натомість Францівна перевела погляд на офіцера й упевнено відповіла:

— Нема. — За її спиною, здавалося, цієї миті всеньке село вмістилося до останньої хати. — Усіх заарештували в перші дні окупації. Комуністів у Горбові нема. Як і вбивць. Прошу звільнити заручників...

— А як ні? — усміхався демонстративно, дивлячись прямисінько в очі. — Що тоді зробіть?

Погляду не відвела, ні, навіть не кліпнула, хіба вдихнула повітря глибше, наче востаннє.

— Буду змушена доповісти вашому вищому керівництву.

На подвір'ї комендатури враз стемніло й затихло, неначе рядно на село накинули — чорне й загрозливе. Таке нікого не вбереже, не пощадить і не пожаліє нікого... якщо раптом... Кинувши швидкий погляд поверх

людських голів, що всі як одна прикипіли очима до «своїх» германки, офіцер зрештою процідив крізь зуби:

— Перемістити всіх до клубу. — І, ступивши крок назустріч жінці, відчеканив їй у лице: — Якщо хтось утече, ваших дітей, Франциско Пономаренко, розстріляють першими.

Над куполами неіснуючої церкви в пронизливій вересневій глибині задвигтіло, затріщало, заіскрилось і покотилося в далеч гуркотом. Фаня дивилася, як рвучким упевненим кроком поспішає до приміщення комендатури офіцер, і дрібно тремтіла всім тілом.

— Спасибі...

— Францівна батька спасла твого...

— Сина, Івана...

— Рятівниця наша, спасибі...

У повітрі шурхотіли перші краплі, шуміли, дзвеніли, набрали голосу. Певно, збиралися виплакати все, що вже не вмещало в собі зболене серце жінки...

— Якби ж допомогло...

Коли поверталася до дітей, осінній дощ ходив принишклими сільськими вуличками Горбова. Дріботів то назад, то вперед, то колами, стишувався і знов припускав. По-осінньому холодний, він змочив до нитки заручників, котрих так і лишили на подвір'ї комендатури. Чоловіки сиділи під відкритим небом, притулившись спинами один до одного й натягнувши на голови піджаки, і мовчали — кожен про своє, хіба час від часу кидали короткі погляди в надії — чи досі там, чи не пішла, бува, рятівниця?

Згадавши про односельців, Фаня мимоволі пришвидшила крок, поспішаючи, проте коли дійшла до

двору й поклала руку на клямку хвіртки, завмерла — далі ноги не несли. Що ж це вона, Господи, робить? Що наробила? Прочинила хвіртку і, наче вулична злодюжка, озирнулася. Знала, що відтепер за ними наглядати будуть. Так і є. Стоїть.

— Господи, убережи... і помилуй, — прошепотіла й чимдуж кинулася до хати. Старша дочка наполохано вибігла в сіни.

— Мамо, — швидше зойкнула, аніж прошепотіла. — Мамочко... Що ж тепер буде? Там... під двором... стережуть нас.

Фаня з полегкістю видихнула, бо ж удома діти, поки живі-здорові, гуртом.

— Усіх, доню, стережуть. Такі часи настали.

— Мама прийшла! Мама! — Соня, зачувши рух, прокинулася і лізла з печі, за нею Вітя слідом, тільки Михайлик, найменшенький, спав у другій кімнаті.

— Ш-ш-ш... Тихенько, — шикнула до малечі старша сестра, і діти наполохано попритихали, спостерігаючи, як мати із сестрою шукають у хаті кожна своє. Одна перебирає шухляди письмового столу, а друга поспіхом згрібає теплий одяг для матері. Сонька з Вітькою, хоч і маленькі, а розуміють: якщо одяг збирають, значить, піде матуся від них. Поночі піде...

— Мамочко, — кліпають розгублено.

— Мамо! — зіскакують з лавки й біжать навперейми, щоб не пустити.

— Цить, хороші мої, тихенько. — Фаня обійняла заплаканих дітей. Руки теплі, хоч і змочла вся. — Мені треба піти... А ви маму вдома подождете. Домовилися? Разом, гурточком.

І голубила, і цілувала, тулила до серця найцінніший скарб, найдорожче багатство, а душа на шмаття рвалася, мов старе полотно. Перехрестила кожного, благословляючи, обвела поглядом горбівську хату, що рідною стала, кожен куток її і закуток. Підвела очі до портрета на стіні — Захар, чоловік, доля-доленька. Де він зараз? Що з ним? А що з ними буде? Краще про те не думати й не гадати, бо і в Білорусії, і в Україні цілі села й містечка в згарищах стоять. Ні малих, ні немічних не пощадили, ні жінок, ні старих... Тисячі живих душ за вітром пішли, аби іншим наука була. А яка ж то наука, як людина людині — гірше звіра. Господи, і де оте все в людині вміщається?

— Помилуй нас, Господи, — перехрестилася і приклала чоло до Святого Письма. — І поможи рабі Твоїй, як на те воля Твоя.

Коли виходила, озирнувшись, кивнула в бік шафи.

— Фаню, коли що... документи в папці... під білизною.

* * *

Жанна поставила крапку в кінці речення й підвела очі — тихий шепіт за вікном, ледь-ледь уловимий, немов натяк. Невже дощ? Дощ. Так і є. Поки вона працювала, не помічаючи нічого довкола, почалася тиха квітнева мжичка. Здалося, що вода проступає крізь літери, набрані на білому аркуші вордівського документа. Минуле незбагненим чином просочилось у теперішнє, і від усвідомлення цього зробилося млосно. Це так, ніби хтось близький і важливий несподівано озвався: «Ось я, відчуваєш? Близько. Зовсім поряд. Ну ж бо, відчуваєш?»

Звичним рухом закрила ноутбук і деякий час сиділа непорушно, споглядаючи, як легке прозоре марево неспішно ходить садом й увесь час завертає до вікна, аби обцілувати яблуневий квіт. Антонівка, хоч яка поважна пані, а цьогоріч зацвіла, немов уперше, цнотливо й довірливо. Білі пуп'янки з рожевими прожилками довго не зважувалися, ніби сумніваючись, чи варто, проте кілька днів тому таки розкрили вічка. Зараз там збиралися краплинки, і збоку здавалося, що квіт тремтить або ж танцює... Краса швидкоплинна й нетривка. Варто лишень стиснути в долонях квітку трохи міцніш — і все. Що від неї лишиться? Майже нічого, тільки вогкий слід — та й по всьому. Тоді... чому? Чому, коли надходить час, «та сама» мить, крихітний і такий вразливий зародок розпускає пелюстки, незважаючи ні на що й попри все.

Нині Жанна відчувала щось подібне. Знала, чи що? Просто «знала», що незабаром усе закінчиться: і дощ, і оповідь, і чужа доля, і її чекання. Кількамісячний період, тривалий, почасти болісний, але настільки пам'ятний, ось-ось має відійти в минуле. Власне, ці відчуття складно було чимось аргументувати, пояснити чи довести. Воно просто було й годі. Легке, неначе шепіт неба між гілок. Тихе. Світле. Умиротворене.

Найдивніше, що це відчули всі. Найпершими — діти.

Варя якось одразу «вловила» мамин спокій. Жанна й досі не може пояснити, як це їй удалося. Доня могла, наприклад, займатися чимось важливим для себе, а потім, випадково зазирнувши до кімнати, лишалася, щоб просто бути... поряд. Горнулась, як маленька.

Обіймала. Брала за руку й довго не випускала зі своїх долоньок, ніби підживлювалася від невидимого джерела любові. А на днях запропонувала влаштувати фотосесію для малюка в животі, чи то пак для самого живота. Сама обрала для мами сукню — довгудовгу, аж по кісточки, зробила зачіску, підфарбувала й повела в сад, де змусила позувати біля кожного куща й дерева, які встигли до того часу розквітнути. У них над головами котив хвилі розпашілого тепла квітень, а між гілок роїлися, гули й струшували золотавий сонячний пилок куликівські бджоли.

— Мам, не заплюшуй очі. Усміхнися. Ні, не смійся, усміхнися. Ну, мам! Вау!!! Ось цю фотку сьогодні ж викладу в інстаграм, — аж пищала Варя, усміхаючись, а Жанна роздивлялася ластовиння на носу й щічках. Маленькі цяточки, здавалося, теж пищали: ось-де, ще мить — і літо.

— Мамочко, а тепер селфі. Давай селфі? Один, два, три...

— Синку, біжи до нас. Сфотографуєш?

Ваня знічено морщився і мружився проти сонця.

— Ну, всьо... Хорош вам. Жарко.

А й справді, мовчазний, розбурханий, постійно чимось незадоволений підліток несподівано для себе й для них відігрівся. Виявляється, так буває: дитина набирається тепла, накопичує його, акумулює і зрештою якоїсь миті знову довіряється безумовно. Учора, наприклад, Ванько годину, а то й дві, не вмовкаючи, розповідав про байдарки. Говорив і говорив, розмахував руками, шукав і потім показував фото та відео. Нове захоплення з'явилося якось несподівано,

між іншим. Пішов з однокласниками за компанію і лишився, тепер ціле літо розписане наперед. Туристичний клуб, здається, має й назву відповідну — «Вогнище». Максим хвалив керівника, обіцяв підтримати, навіть знайшов час, щоб відвідати гурток, а згодом вони з Ваньком до пізньої ночі шукали на інтернет-сайтах якесь специфічне обладнання разом.

Зміни в чоловікові «чіпляли» Жанну найдужче, хоча на перший погляд були малопомітними для стороннього ока. Він просто став повертатися додому. По-справжньому. Вона це відчувала на якомусь клітинному рівні, шкірою, жіночим єством — у рухах, словах, інтонаціях, погляді, дотиках. Нічого особливого чи виняткового не відбувалося, так, але, як тільки вона заспокоїлася, відпустила старі образи, вимоги, претензії... Як би це пояснити... Жанна якоїсь миті ніби вийшла на світло й стала... видимою для нього, чи що? Значимою.

Несподівано озвався мобільний, налякавши рудого розбишаку Няшку, що вмовився поряд. Чудасія, однак кошения — і те останнім часом полюбило спати лише біля господині. Де б не було, а прибігало й настійливо мстилося поряд із Жанною, ось і тепер сонно кліпало очиськами, дослухаючись до розмови подружжя.

— Алло!

— Привіт! Я заїду на обід. Чогось хочеться? Можу заскочити в «Наш край» і прикупити смаколиків.

— Та ні, мабуть, не треба.

— Значить, зараз буду. — І вже коли майже відключився, несподівано додав: — Жанн, а знаєш кого

я зустрів сьогодні? Діденка. Він тобі вітання передавав і дяку. Сказав, що текст, який ти вже надіслала... Як же він висловився? Винятковий. Знаєш... — Голос чоловіка враз стихився і став серйозним. — Діденко — чоловік бувалий, людей наскрізь бачить. Так от, запевнив, що ти для Куликівки — скарб. Просто... ти ще сама того не знаєш.

Не знайшлася, що відповісти, знічено змовчала, а попрощавшись, зробила те, що віднедавна допомагало їй «перезавантажитись», — пішла на кухню готувати обід. Воліла ні про що не думати, була та й годі. Бачила, як у сусідньому вікні крізь пелену мжички привітно всміхається Ніна Павлівна й махає рукою, запрошуючи в гості. Чула, як шипить чайник, шепоче про своє дощ, а на стіні рівно та розмірено цокає старовинний годинник із зозулею. Жанна й сама до пуття не розуміла, чому їй так хотілося, аби чужу часову «реліквію» відремонтували. Майстра шукали, мабуть, більше тижня точно. І от учора нарешті забрала своє замовлення в годинникаря. Сивочолий чоловік змовницьки мружив очі, голублячи вказівним пальцем голівку «співочої пташки», а потім з якогось дива раптом підморгнув до Жанни.

— Відійшла епоха. Всьо. Не повернеш. І ця відійде, будьте певні. Може, хіба такі, як ви, про нас розкажуть.

* * *

Дощ стихився під ранок, на світанні, коли край неба засірів початком нового дня. Село на Чернігівщині прокидалося в тривожному очікуванні. Нажахані люди зайвий раз не виходили за поріг, остерігаючись

скорої розправи, тож сільські вулички аж дзвеніли зловісним безлюддям, пронизливим, диким та мото-рошним.

Рух був хіба що біля комендатури, чулися гомін і короткі накази: то заручників одного за одним переводили в приміщення колишньої церкви. Людям чомусь так легше було думати. Чи спокійніше? За радянської влади храм «переобладнали» під сільський клуб з усіма відповідними атрибутами, і тепер заручників розмістили в гримувальній кімнаті. На стіні висіло величезне дзеркало і, неначе знущаючись, відображало нещадну реальність у всій красі. Голодні, змучені, виснажені, опухлі, з набряками під очима, грубими синцями, що проступали чимдалі виразніше, — у цих людях неможливо було впізнати своїх. Кажуть, очікування смерті в рази страшніше від самої страти. Що ж, горбівським бідолахам увижалося, що вони чекають вироку цілісіньку вічність. Години неспішно просочувалися крізь пальці, стікали кудись під мостини й куйовдили вогкі спогади про прожите життя, рідних, близьких, про зібрані врожаї та необроблені ниви. Бо хто ж тепер цій землі лад даватиме? На чиїх руках мозолі грубшатимуть навесні?

— Батьку... — шепотів Льошка, злякано озираючись навсібіч. Від страху ноги зрадливо підкошувалися, а торба, у яку поспіхом накидав харчів, ось-ось могла випасти. — Тату... Я їсти приніс.

З-поміж чоловіків, що сиділи на підлозі попід стінами, один сполохано сіпнувсь. Думок наче й не було.

— Льошка! Ти що, харцизник, удумав? Ану бігом додому, поки біди не накоїв.

— Я вам поїсти приніс — осьде, — хвалився, просуваючи торбу у вікно, коли чиясь рука зненацька схопила за комір і щосили труснула. Наглядач, міцної статури чоловік, тягнув отой комір догори так затято, що Льошка мусив здійнятися навшпиньки, щоб не вдушитися. Німець, тримаючи хлопця, гарячково щось гелготав і грубо штовхав його до вхідних дверей, вочевидь прийнявши за втікача. Хлопчина ледве встигав перебирати ногами, які від страху залякли й раз по раз чіплялися одна за одну. Попався. Удруге.

— Він не заручник, відпустіть, — кричав зсередини батько й грюкав у вікно. На гвалт підскочило ще двоє охоронців, оточивши хлопця живим кільцем. «Тепер точно все, уже не втекти», — думав Льошка, відчуваючи, як труситься всім тілом. Язик наче до горла присох: хоч би слово із себе вичавити, щоб пояснити, а він тільки гикає і слину ковтає. Зараз вкинуть до середини — і пропав, зовсім пропав. Ще й від мамки потай утік, не попередивши. Бо хіба ж би пустила? Ні. Тепер умре, а мамка й не знатиме...

— Льоша?

Сіпнувся, хапонував повітря ротом, крутиться, вивертається, наче в'юн, яких із хлопцями руками в деснянських заплавах ловили. Чує голос, а не бачить, от тільки серце, мов дурне, у грудях колотиться, бо ж учителька, їхня вчителька німецької.

— Фаню Францівно! — верещить і в тому вереску голосу свого не впізнає. — Фаню Францівно, скажіть їм... Скажіть, що я батьку поїсти приніс... По-по-їсти...

Брехня, що очей на потилиці нема. Льошка тоді, здавалося, спиною відчув, як горбівська вчителька

спішно підійшла до наглядачів і показала на будівлю клубу.

— Відпустіть. Перерахуйте заручників — усі на місці.

За годину мати замкнула сина в хаті, на всі засови, які були, зачинивши. Чи сварила, чи голубила більше — вражений Льошка так і не зрозумів. Знав тільки, що Фані Францівні в ноги падала, а та її піднімала, мати падала, а вона піднімала, і обидві сльози ковтали. Олексій теж плакав, правда, уже вдома — на печі, коли зрозумів, що вчителька німецької його вдруге од вірної смерті врятувала. Сердега ховав лице в подушку й раз по раз розпачливо схлипував, примовляючи:

— Тепер до ста років житиму... А може, і довше... — Підвів очі до вікна, прислухався, а там німота — аж у вухах дзвенить. Як не перед добром. Ковтнув слину й ошелешено прошепотів: — Якщо доти село не спалять...

Офіцер котру годину поспіль спостерігав за незбагненим чудом, правда, віддаля — з вікна комендатури. Сторожко мружив очі, роздивляючись маленьку затяту жінку, а зрозуміти, осягнути, звідки вона черпає сили, не міг. Третю добу не відходить від полонених, наче в землю вросла. Бачив, як приходили горбівські молодичі, чув, як кликали за собою — перепочити, до найближчого двору запрошували, так ні, стоїть, мов статуя жива, очей із приміщення клубу не спускає. Йому вже від того погляду мультко робиться, неспокійно, ніби й не людина. Яка жива

людина те витримає? Ще й жінка... Певно, тому й зволікає з вироком, сумнівами мучиться. А що, як і справді австрійка? Чому ж себе тоді не рятує? Дітей своїх? Каральний загін уже увійшов до села, за лічені години вирок виконають і небо над Горбовом затягнеться густою пеленою. Кінець однаковим буде для всіх. Дурна, слабосила жінко, могла ж уберегтися, могла, так ні, за оцих селюків заступилася... Зітхнув і рвучко відвернувся від вікна: сонце нещадно різало в очі.

Воно й справді здіймалося над поліським селом — поважно, неквапливо, розмірено. Не було йому діла до людських слабкостей, глупоти чи сліпоти, ненависті, злоби. Після перших осінніх дощів небо розпогодилося, немов схаменулося, пригадавши літнє тепло. Очистилося. Ще вранці де-не-де випірнали поодинокі обриси хмар, однак ближче до опівдня у височині стояла така блакить, наче небо щойно вмилося і навіки позбулося гріха.

То десь унизу, серед людей, погибель ховалася, там спокою не було. Чепурними горбівськими вуличками рухалися карателі в чорному. Просувалися швидко, але без поспіху. Зосереджені, наче під копірку роблені обличчя, завчені до автоматизму рухи, чавкання чобіт під нехитрими сільськими парканами — горбівці збагнули невідворотність своєї долі одразу — без тіні сумнівів або ж даремного зблиску надії. Злякані жінки хапали пришикліх дітей на руки, більшеньких тулили до себе в сподіванні лишитися вкупі, аби лиш не розлучали. Дрібка чоловіків, котрих не мобілізували в перші місяці війни через тяжку неміч та болячки, проводжали поглядом новоприбулих мовчки, онімілі

від власного безсилля. Старенькі, правда, дивлячись на дітей та онуків, тихенько зойкали, а затим шукали в цьому хиткому світі бодай якоїсь опори — хрестилися, мимоволі повертаючись у бік сільського клубу. Там і справді мав нині вершитися страшний суд, що-правда людський, сліпий у своїй злобі.

Першими вивели двадцятьох смертників. Селяни виходили на подвір'я по одному: хтось відвертався, хтось затуляв лице рукавом, хтось безпомічно мружився. Полудневе сонце засліплювало, умить позбавляючи бодай оманливого, але ж сховку. Ані тіні, ні затінку, ні найменшої надії на порятунок — осьде, на долонях у смерті стоїш, мов комашина. І тільки піт холодний цівочкою тоненькою поміж ключиць і на скронях. Страшно. А повітря солодке таке, млосне, добре — груди розпирає. Не надихаєшся ним. Осінь у високості першу позолоту замішує. Легкокрилу. Незайману. Замісить та й на павутинні літа розвішує, щоб додолу спустити — на верби, берези та граби, на світ — чудесний у величі своїй і такий... дрібний в очах людських. Але хто про те думає за життя? Уже коли загибель за волосок смикає, отоді серця посправжньому відкриваються. А чого там назбиралося — з тим і рушати в засвіти...

Наказ про негайний розстріл зачитали приреченим одразу — чи на подвір'ї храму Божого, чи клубу — кому вже як думалося. Заручники, виснажені тридобовим очікуванням, понуро шикувалися в довгий ряд уздовж стіни й ошелешено озиралися довкола. Слів не розуміли, то правда. Але що тут розуміти? Куля всіх дожене — не перша, так остання їхньою буде. Тільки

й усього, що мучитися не доведеться, бо швидка смерть, чи й збагнеш, що й до чого, а вже нема. Оце б іще на-останок світу білого побачити, намілуватися ним, по-прощатися, так біда — ясне сонце очі не вміщають. Мружаться, бідолахи, мов сліпі кошенята, у кого сльоза повзе, бо проти сонця поставили, нічого ж не видно, хіба голос чується... віддаля. Знайомий голос. Свій. По-німецькому кричить — голосно, надривно, долю свою спокушаючи. Бо не ті часи нині, ой не ті, рота можуть хутко прикрити, особливо не панькаючись. Кому, гляди, вельми не терпиться до смерті на гостину, а кому... Коли раптом дванадцятилітній Іван, що весь цей час стояв, мов громом прибитий, ні з того ні з сього смикнувся, і його аж повело знетельки.

— Ваньок, стій, синку... Ти чого? Ану стій, не вздумай упасти... — шикали мужики до хлопчини, а той ледве тримався на ногах і трусився, мов у пропасниці, бо не бачив, а впізнав... голос... учительки. То ж Фаня, Фаня Францівна, «німка» їхня, кричала, прориваючись до новоприбулого начальства. Її не пускали, перегороджуючи вхід на подвір'я, недбало відштовхували, тицяли зброєю в спину, а вона розверталась і вперто поверталася назад.

— Пустіть! Пропустіть! — кричала, скільки було сили, але молодший офіцер, котрий стояв ближче до входу, затято вдавав, що не чує, навпаки, як міг, затуляв горбівку собою. Зумисне. Бо нащо? Усе одно не врятує, а сама пропаде — закатують на допитах як шпигунку, у муках тяжких умиратиме, смерті проситиме. Невже ж не розуміє? Якби ж то... Викричала своє, лихо таки накликала.

Зачувши гвалт біля воріт, низенький сивий чоловік у формі, який, вочевидь, тут був за головного, запитально звів брови, і того короткого руху стачило, аби неждану гостю враз пропустили на подвір'я, розступившись. Жінка на мить завмерла, ошелешена несподіваною волею, затихла, обвела подвір'я довгим поглядом, усіх до одного очима вбираючи, перехрестилась і тихо ступила крок уперед. Будь що буде. Німецькі солдати вслід спантеличено дивилися, коли горбівські мужики всі як один голови понахиляли — чи в страху, чи в надії, чи в пошані. Бо «німка», «германка» їхня подвір'ям ішла, а наче кроками літа рахувала, ходою любов свою стверджувала... до землі, до люду місцевого, законів його й звичаїв, життя непростого, долі трудної тутешньої. Хіба австрійка йшла? Ні. Горбівська жінка, проста, зрозуміла, з мозолями на руках, зморшками передчасними, сивиною на скронях. Як усі. Таких в Україні мільйони, а для ворога всі однакові. Підійшовши, покірно спинилася, звела збентежені, розчакнуті свої очі, повітря повні груди набрала й кожнісіньке слово відчеканила:

— Моє ім'я — Франциска Пономаренко, у дівоцтві Цайтлер. Австрійка. Уродженка Санкт-Маргаретена.

Сивий чоловік зосереджено мружився проти сонця, вочевидь не розуміючи, чи подібне можливо, а на шиї, трохи вище випрасуваного комірця, раз по раз смикалася жилка. Чомусь Фаня тієї миті бачила лише її, тонесеньку жилку, що пульсувала, засвідчуючи про життя.

— Звідки, кажеш?

— Санкт-Маргаретен. Бургенланд, — говорила й не чула власного голосу. Якби могла, кричала,

волала, молила б, натомість промовляла тихо й ревно, наче на сповіді. — Ці люди не винні. Пощадіть. Я живу серед них двадцять років, я знаю...

Швидким змахом наказав їй замовкнути, а наче вдарив. Що відчувала — не видав жоден м'яз, жодна рисочка або ж лінія. Стояла навпроти й чекала, не відводячи погляду, смиренно й стихшено, так ніби серцем уже прийняла свою долю.

— Що це? — запитально кивнув, бо весь цей час щось гарячково стискала в руках.

— Лист... із дому.

Звів брови, вочевидь зважаючи — чи варте «оте» витраченого часу, проте «доказ» таки забрав. Поспіхом розірвав конверт, абияк, хоч той давно розкритий був, читаний-перечитаний, недбало вийняв списаний аркуш і швидко пробігся очима. Сонце, здійнявшись так високо, як тільки могло, нещадно пекло в голови. На котромусь із ближчих дворів надривно кукурікав півень. Виконавці ж терпляче чекали наказу, проте чоловік чомусь не поспішав. Листівку, надіслану матінкою на католицьке Різдво, роздивлявся довго, прискіпливо, крутив між пальців так, ніби папір міг обпікати, і зрештою, приборкуючи ледь помітне хвилювання, вклав вміст листа назад до конверта, якусь мить дивився вдалеч, а потім швидко наказав:

— Покличте Віллера Вельфліна. Він з наших країв, — і, ступивши крок назустріч землячці, скрадливо всміхнувся: — Як не впізнає, помреш.

Кажуть, в останні хвилини перед внутрішнім зором людини пролітає життя від самісінького народження.

Барвистими картинками виринає нізвідки і, нагадавши про короткий земний шлях, навічно зникає в безвісті. Хтозна. Можливо, і так.

Але щоб «побачити все», треба бути за крок до...

Полудень. Сонце дісталось найвищої точки безмежжя і зачудовано спинилося, роздивляючись похливі тіні десь глибоко внизу. Довгі ряди виноградників розкреслюють схили, і згори ця картинка чимось нагадує велетенський лист-зізнання. Нижче гріються дахи ошатних будиночків. Їхні завітчані вікна тішаються різнобарв'ям, ніби райдугу в горщики спіймали. Біжить удалеч дорога, розгойдується з боку в бік, тоншає, стикається і зрештою губиться в смарагдовій безвісті. Тихо. Так тихо, що, здається, чути, як перемовляється з вічністю молодий вітер.

На цій думці дівчина, котра чомусь лежить на землі, замріяно всміхається, розплющує очі й одразу ж мружиться. Сонце скрізь. Проміння витанцювує серед виноградного листа, бавлячись, рветься на яскраві клапті, гріє землю, і та неквапом вагітніє ним і камінням. Гостя відчуває тепло спиною, дрібні камінчики муляють, нагадуючи, що простирadlo, завбачливо розстелене долі, уже стареньке й місцями протерте. Але їй байдуже. Їй подобається цей чудний ритуал, такий дитинно-наївний і, здавалось би, позбавлений жодного сенсу.

— Ш-ш-ш-ш-ш-ш... — Вітер пустотливо куйовдить чорняве волосся, лоскоче високе чоло

й нашіптує велику-велику таємницю, що серпень у лабіринті літа застряг, а вона сміється, підхоплюється, хутко скидає сандалі, одну, потім другу, і обережно, щоб не порушити серцебиття кам'яного велетня, іде вглиб лабіринту. Чи то не лабіринт зовсім, а виноградник? Неважливо, важливо, що в грудях лоскотно й хороше, серце-метелик ось-ось розправить крила й злетить увись — до весільного полудневого сонця, неозорого неба та любові, котра не має початку й не має кінця.

— Франциско... Франциско...

Красуня озирається. Несподівана радість і сум'яття вміщуються в карих очах, однак є в них іще щось. Щось... незбагнено прекрасне. Чому нема ні пояснення, ні доведення, ані виміру. Є лише одне-єдине знання:

*в затінку жінки земної
цієї короткої миті
всенький світ умістився...*

Усі до одного заручники, приречені тієї осінньої днини на розстріл, пізніше божилися, що Фаня Францівна їхня навіть бровою не звела, не сіпнулася, не закричала, не впала навколішки. Ні. Стояла, як стояла, і беззвучно ворушила потрісканими губами.

— Скільки жив, а такого спокою... чудного ще не видів. Правда. Це наче... Наче вона кудись туди, угору, промовляла: «По волі Твоїй нехай буде».

І було. По вищій волі сталося, не по людській. Бо коли на подвір'я завели низенького чоловіка, який

Перша поїздка Ф. Ф. Пономаренко до рідні в Австрію, 1957 рік.
Сидять зліва направо: сестри Цайтлер — Анна, Роза, Франциска

Сестри Анна, Франциска та Роза з бургомістрами
Санкт-Маргаретена на фоні герба містечка. 1970 рік

раз по раз накульгував, вочевидь, після важкого поранення, Горбів неначе молитовним покривом накрило — весь, аж до останнього дворища.

— Франциско... Не-невже ти? Справді ти? — чудувався, не вірячи власним очам, ошелешений австрієць. Віллер Вельфлін з народження проживав у Санкт-Маргаретені, на одній вулиці з родиною Цайтлерів. У дитинстві частував Франциску барвистими льодяниками, які майстерно варила його матінка. Умів на-свистувати жартівливі мелодії. Потай бігав із хлопцями грати в схованки в каменоломні. І лише під час святкових служб у костелі забував, що заїкається.

— Тре-треба ж отак зу-зустрітися! Святе проповідіння. Да-дарма тітка Барбара по-побивалась, що ти в отій Україні загинеш... Ви-видно, як до-доля, так ще й ціле се-село врятувала...

Епілог

Дорога, що простягалася попереду, безтурботно тікала в літо. По обидва боки шосе весело зеленіли посіви, і здавалося, що поля розкривають свої широкі пророслі долоні, щоб зігрітися. Справжнє травневе тепло випустило в повітря рої дрібної комахні й зграйки пустотливих метеликів. Принаймні краєм ока Жанна встигала помічати, як на узбіччі, довкола калюж, що лишилися після дощу, збираються купками і раз по раз ворухать крильцями барвисті посланці неба. Воно сьогодні здавалося воістину бездонним і аж дзвеніло сонячним акордом.

— Чудесна погода, Жанночко, чудесна. Наче жінка в доброму настрої, — привітно всміхався сивочолий бородань Володимир Семенович Діденко й час від часу кидав запитальні погляди в її бік, тобто на місце пасажира. — Ви не втомилися, бува? Почуваюся старим телепнем, їй-богу. Мусили зі мною в Чернігів їхати. Нічого-нічого, скоро в Горбовому будемо. Зате ви побачили, як місто легенд змінилося. Правда ж, разюча відмінність?

Жанна замислено роздивлялася краєвиди й не вірила, що вже бачила все це якихось пів року тому.

— Правда.

Статечний чоловік, хоч і пильнував дорогу, як то належить відповідальному водію, але, вочевидь, підмічав і щось інше.

— Я б, Жанночко, вас не впізнав... Ви так змінилися.

Ніяково всміхнулася й інстинктивно поклала долоні на живіт. Вільний крий легенької сукні, звісно, уже не міг приховати тридцять восьмий тиждень вагітності. Усе частіше низ живота «тягнуло», поперек нагадував про себе, відтак часто доводилося змінювати положення, шукаючи зручне.

— Ет, Володимире Семеновичу, спостережливий ви чоловік.

Засміявся у відповідь, а довкола очей ураз лягла павутина з хитринкою.

— Ви про це? Ні-ні, Жанночко, я геть про інше. Ваші очі, рухи, слова... Коли жінка світиться зсередини, це не помітити складно. Може, скажу дурницю, але, здається, Жанна Валеріївна Коломієць опинилися там, де мала бути. От повірте старому й бувалому лису, знаю, про що кажу. Оце кручуся-верчуся, бігаю, за все хапаюсь, а як припече, защемить осьде, — і ткнув собі в груди, — здогадайтеся, куди тікаю? У Горбова. Два роки тому дачу заклав, самі стіни, а приїду, на порозі посиджу, у сад сходжу босоніж, так, щоб чути, як пульсує земелька, — і одразу попускає. Легшає. Хіба не чудо?

Жанна кивала, вдивляючись у неозору далечінь. Уже давно не мучилася питаннями, як бути далі, де й з ким. Довірилася, чи що? Просто повірила в таку

саму неозору любов, і одразу ж стало легко-легко. Ніби, де б не була, скрізь удома. Певно, щось схоже відчувала й бачила вагітна Франциска Францівна Пономаренко, коли навесні 1923-го наближалася до Горбова...

— Ви, як завжди, праві, Семеновичу. Не інакше, як чудо.

— Ет... — не вгавав, кидаючи короткі погляди вглиб, а потім узагалі заходився шукати щось у бардачку. — Не вірите. Молоде-зелене. Я цієї ночі, до-рогенька, ваше дочитав — і все. Пропав. Вам тут лишитися треба. Чуєте? Серед наших людей. Столиця, воно, звісно, зрозуміло: можливості, розвиток, те-се... Та тільки тут ви одна... така.

Жанна не втримала жартівливої усмішки.

— Ще скажіть, що Францівна.

Діденко прицмокнув язиком і, віднайшовши нарешті цупкий конверт, простягнув.

— А може, і так. Жіноча доля — сила незбагненна. Скільки в ній уміститься може, а скільки вміщається. Здається, бути того не може, а тільки є... Відкрийте.

Жанна слухняно взяла конверта до рук, мить тримала, дослухаючись до якогось особливого лоскоту на рівні серця, а потім обережно зазирнула.

— Фотографії?

— Так. Буквально вчора передали. Із сімейного архіву.

Ошелешено вийняла стосик чорно-білих світлин, відчуваючи, як від зворушення дрібно тремтять пальці. Ось воно! Завершення історії. Наприкінці квітня Жанна, як і домовлялися, надіслала завершений текст.

Творчий проєкт під назвою «Берегиня» відбувся. Відтепер про подвиг, який здійснила горбівська австрійка в роки Другої світової війни, можуть дізнатися сотні, а то й тисячі охочих. Однак про подальшу долю Фані Францівни Пономаренко розповісти чомусь ніяк не вдавалося. Усі слова здавалися порожніми... звичайними, чи що? Буденними. І ось, перебираючи в руках вицвілі від часу чорно-білі світлини, Жанна немов складала чудернацький пасьянс життя.

Урятувавши заручників від розстрілу, восени 1941-го Фаня Францівна насправді вберегла весь Горбів. Мальовниче село на Чернігівщині спалили б дощенту, знищивши і малих, і старих, і ненароджених. Таке вже було, і подібне траплялося потім. Горбівці добре це розуміли, тому нарекли вчительку німецької своєю берегинею. Власне, лише завдяки їй побитих селян (декого із заручників несли додому на руках помирати) оглядав, а згодом і лікував німецький лікар.

Чи співпрацювала берегиня з німецькою владою по тому, у роки окупації? Так. Саме до Фані Францівни бігли у хвилини розпуки, смертельної загрози чи біди. І вона жодного разу не відмовила й не відмахнулась. Особливо дбала про вдів і сиріт. Коли ті лишалися без даху над головою, Францівна не стільки перекладала їхні прохання, як *переконувала*, щоб потерпілим виділили житло, підтримали харчами. Хоча горбівці згадували, що в перший рік окупації зерна й продовольства отримали більше, аніж за радянської влади, а от біди, жорстокості людської, смерті наглої вистачало і за тих, і за інших. Видно, зло скрізь однакове, як і милосердя...

Чи боялася за своє життя, коли чужі йшла рятувати? Хто те знав і хто відав — просили й годі. Бувало, що пізно. Довго згадували люди, як одна сердешна горбівська молодиця сховала пораненого солдата, а того знайшли, ще й саму забрали. У хаті трійко діток, найменшенькому цицьки маминої треба. Що робити? Куди бігти? Авжеж, до Францівни. Порятуй, поїдь, випроси помилування: діточки ж мамку ждуть. Поїхала Францівна, своїх чотирьох удома лишивши, що вже там, у Чернігові, казала, як просила, але вийшли до неї і папірець винесли: «Вирок виконано». Над отим папірцем усю зворотну дорогу й проплакала, картаючись. Бо якби раніше поїхала, якби вмовила, троє хлопчиків мамине тепло пізнали б, любов'ю зігрілися.

Звідки сили черпала? Як витримала? Захара свого ждала: чеканням дні коротала, а зорі підсвічувала. Хоч би звісточка яка від нього, бодай рядочок — нічогісінько. Зник безслідно. А все одно сподівалася, вірила, дорогу молитвами ревними встеляючи. А як тільки у вересні 1943 року радянські війська в Горбів увійшли, тільки-тільки влада «своїх» на місцях відновилася, одразу ж за Францівною і прийшли. Правда, люди «зрадницю» чомусь забрати не дозволили: хто із чим біг, жінки під колеса падали, шлях собою перекиваючи. Крик, вереск, плач стояли на все село. Бо ж рятувниця... Куди забирати? Усіх тоді забирайте! Усіх не забрали, лишили і «зрадницю», але почестями ніколи не жалували й в освіті, приміром, працювати не дали.

Мусила «берегиня» руки трудити, спину гнути на ланці колгоспній, а тільки не жалілася. Ніхто ніколи

слова від неї кривого не чув або докору. Дітей ростила, батьків Захарових хоронила, чоловіка діждалася з полону. Немічного, хворого, змученого. Якби не знання німецької, пропав би в концтаборі, а так при кухні виборсався, ще й своїм, горбівським, помагав вижити. Уже коли зовсім захирів, німці додому відпустили вмирати. На те й скидалося: хіба ж то Захар — тільк його вернулася. Кров'ю харкав, задихався, кашель його зі світу зводив, тільки не звів — жінка шлях собою загородила, любов'ю своєю, турботою, ласкою. У смерті «чахоточної» роки життя відвоювала, ніхто не вірив, а змогла.

Жанна виокремила одну зі світлин і деякий час роздивлялася рівні ряди виноградників і просвітлене обличчя жінки в простенькому платтячку. Треба ж, кошти на «вбрання» оте, як і на саму поїздку, милостиво виділила радянська влада — австрійська рідня постійними запитами та листами змусила. Франциска Францівна Пономаренко таки відвідала Австрію, Санкт-Маргаретен і свою родину незабутнього 1956 року. Що відчували три жінки, три сестри, коли обіймалися після тридцяти трьох років розлуки? Про те можна лише здогадуватися. Брат Йозеф помер задовго до цього в госпіталі після поранення, яке отримав за кілька сотень кілометрів від рідного для Фані Горбова — у Росії. Війна розвіяла, перемолола, сплюндрувала й понівечила, але не обірвала зв'язків родинних. Сестри, Роза та Анна, просили, молили, переконували залишитися тут, з ними, навіть те саме «сімейне гніздечко» приготували. Не лишилася. Вернулася до Горбова. «То моє життя», — говорила просто, але якось

так, що перечити не зважувалися. Тішила онуків, раділа діткам, доглядала німецького чоловіка до останнього його подиху. Здається, не буває так, а сталося. Закохавшись в українського полоненого на світанку долі, чемна австрійська дівчина таки дотримала обітницю, яку виголосила у вересневому костелі далекого 1916-го: «Доки смерть не розлучить нас». Що відчувала після його відходу? Як жила без нього? Тужила, тужила і... жила. Удома, у «своєму» краю.

Зрештою австрійська рідня зважилася на поїздку до України в 70-х роках. Чим, до речі, наробила неабиякого клопоту. Бо де це бачено? Як стрічати гостей із-за кордону в побіленій хаті? Ще й із земляною долівкою? Мусило вище партійне керівництво спішно рятувати становище: тягнули меблі, знімали лінолеум у конторі, запасалися дефіцитними харчами і все оте «добро» перевозили до скромного будинку горбівської «берегині» вантажівкою. Щоб як у людей було, щоб не осоромитись. І стрічали, і частували, і хліб-сіль на рушниках виносили — усе, як мало бути. А щойно гості поважні від'їхали, новий клопіт: це ж знову витягати треба, вантажити й перевозити державне майно назад, туди, де йому бути «положено». Не дорікала, ні, і не просила ніколи нічого горбівська Францівна.

Удруге до Австрії поїхала, уже щоб попрощатися. Знала: більше не повернеться — здоров'я не вистачить. Рідні знову вмовляли залишитися, переконували. Бо ж нічого не тримає вже й ніхто. Захара немає, у дітей, онуків своє життя. Навпаки, приїздитимуть сюди, облаштуються, дивись, і коріння пустять. Чого

в отій Україні ждати? Усміхалася, лагідно всміхалася, обіймала сестер, племінників, близьких, рідних і все повторювала: «У Горбові прожила життя, у Горбові й умру».

Так і сталося.

10 липня 1980 року.

Франциска Францівна Цайтлер, за чоловіком Фаня Францівна Пономаренко, не дожила до свого 85-го дня народження місяць. Пішла теплої сонячної днини тихо й безболісно. У труну старенькій поклали сокровенне — її давню затерту Біблію. А хоронили всім селом.

Нескінченні людські вервечки йшли,
йшли і йшли,
проводжаючи ту,
яка врятувала...

Знову в Австрії. 1970 рік

Онуки Ф. Ф. Пономаренко:

Володимир, Тетяна, Микола з дружиною —
на виноградниках родини. Санкт-Маргаретен, 1996 рік

— Жанно Валеріївно, ми на місці. Щойно кладовище проїхали.

Жанна несвідомо повернула голову праворуч, туди, де вічні сні дивилися померлі, і замислено всміхнулася. Чомусь здалося, що насправді привіталася... крізь час і відстань.

— Спершу завітаємо до школи, — повідомляв Діденко, звіряючи час на годиннику. — Там уже учні ждуть. І керівник історичного гуртка Наталія Володимирівна. Жанночко, це неймовірна, просто-таки дивовижна жінка. Ви самі переконаєтеся. Завдяки Володимирівні та гуртківцям наша історія до сьогоднішнього дня збереглася, а могла ж забутися... Скільки тієї пам'яті людської.

Франциска Цайтлер-Пономаренко із сестрою Анною біля
школи в Горбовому. Ідуть на зустріч зі школярами в КІД
(Клуб інтернаціональної дружби). 1971 рік

Гості з Австрії. Горбове, 1996 рік

Австрійці в гостях у доньки Ф. Ф. Пономаренко
Софії Коваленко. Весна 1996 року

Могила Франциски Францівни Цайтлер-Пономаренко
в Горбовому. Сучасне фото

На цих словах раптом замовк, глибока зморшка прорізала чоло.

— Ет, усе-таки... Нехай трохи почекає дітлашня. А ми, уже коли сюди приїхали, давайте спочатку до храму завітаємо. Он — бачите? — і кивнув у теплу травневу височінь, де молитовно тягнулася до сонця дзвіниця затишної сільської церкви. — Знаєте, що це? Церква Різдва Богородиці. Хто б міг подумати, що громада Санкт-Маргаретена збиратиме кошти для будівництва храму тут, у далекій Україні? Делегація, яка приїздила сюди пізніше, уже після смерті Францівни, дізналася про недобудовану церкву. І до Санкт-Маргаретена чутка докотилася. От де той Санкт-Маргаретен, правда? А не лишилися люди осторонь, відгукнулися, зібрали кошти, передали, і храм таки добудували. 1998 року відбулася перша служба. Уявляєте?

Жанна не знайшлася, що відповісти, сиділа мовчки, зворушена й принишкла. Дивилась, як полуднєве сонце неспішно обціловує дах, вигріває цегляні стіни, віддзеркалює небо на хресті, дивилась і запитувала: скільки? Це скільки вищої Любові мало вмістити серце жінки? Скільки духу, віри й прийняття, щоб отакий слід на землі лишився... Ніби даючи відповіді, Діденко квапливо дістав тонесеньку збірочку, оформлену в чорно-білих тонах, винувато всміхнувся і простягнув.

— Ось. Дружина придбала на презентації в міській бібліотеці імені Коцюбинського. Світлана Антошин, «На білому камені». Стражденної долі авторка, посправжньому стражденної. Щоправда, мудрість лише

Церква Різдва Богородиці в Горбовому. Сучасне фото

так і дається. Там останній вірш... пізніше вдома прочитаєте. Для післямови, мабуть, ліпшого не знайти.

Збірка так і лишилась у сумочці. Жанна не встигла її звідти дістати, відтак тримала в руках нині, красивого травневого ранку, вісімнадцятого числа. У вікно просторої палати щедро лилося золотаве сяйво, а смартфон, що лежав на тумбочці віддаля, раз по раз зблискував новими повідомленнями. Воно й не дивно: з учорашнього вечора працював у беззвучному режимі.

— Дівчатка, готуємо діток до огляду. Лікар ось-ось прийде, — чулося з коридору.

Доки до них дійде черга, встигне прочитати. Обережно, щоб, бува, не потривожити дрімливу тишу, розгорнула книжечку і, притримуючи легенько пальцем, утворила віхолу зі сторінок, аби дістатись останньої... Ось воно. «ПЕРЕДНОВОРІЧНЕ». Утішено всміхнулася, бо такі справді «ново».

Інакше й не скажеш. Правда, яке воно, оте «нове»? Якими нитками долю вишито? Які таїни в ній сховано? Хіба дізнаєшся... Ні. Для того життя прожити треба й пережити. А найважливіше — *як*.

І засіяно, і розвіяно, і посіяно по стерні.

Скільки, що і кому відміряно?

Хтось покаже колись мені.

Всі годинники з вітром звірено —

І тепер вони вітряні:

Куди хочуть — туди і цокають,

Занатуряться — то й мовчать.

Крутять колесо вічні соколи,

Щоби райдугам не зникать.

Прилітали в життя пророками,

Горбівці в Австрії. Рушник на знак подяки за зібрані кошти на будівництво церкви передає бургомістрові Санкт-Маргаретена директор горбівської школи Ю. В. Повжик. Санкт-Маргаретен, 1996 рік

Улюблене місце відпочинку горбівців — озеро Ледань, сучасний вигляд. Фото Оксани Хронюк

Провіщаючи благодать.
 І такі дивовижні видава
 На всі овиди і степи.
 Річка молиться: «Боже, виदिбай!»
 Їй у відповідь: «Потерпи».
 Ще не кожному пера видані
 Написати у світ: «Кріпись!»
 А як видадуть, то укріпимось?
 То зуміємо? То знайдем?
 Ту хмарину у небі синьому,
 Що за руку дитя веде?..
 ...Всі дороги камінням вишито:
 Хтось підніметься, хтось — впаде.

Крутять колесо вічні соколи,
 Скриком — блискавки голубі.
 Прилітаєм в життя високими
 І маліємо по судьбі.
 Засіваємо землю кроками:
 Щось та й лишимо по собі...

Поряд заворушився, засопів, закректав рожевий згорточок, і Жанна миттю схилилася над ним, відгортаючи краї пелюшки.

— Ось так. Що? Що моя маленька хоче? Розказати щось хочеш, так? Хороше щось, добре, світле. Правда?

Крихітне личко мружилося, освітлене полудневим промінням, і старанно копилило губенята.

— Отож, хороша моя, отож. Для того й прийшла в цей світ... дівчинкою.

Післямова

Ця історія «знайшла» мене у дзвінкоголосому вересні десь між кабінетом секретаря і довгим коридором, що, здавалося, вів простісінько в новий навчальний рік, а разом і нове життя — уже вчительське. Сьогодні я знаю, що оповідь «У затінку земної жінки» — це насамперед жіноче багатоголосся, однак першим ідею нової книги, як не дивно, відчув саме чоловік. Телефонував громадський активіст Володимир Демиденко з доволі незвичним проханням: «Напишіть, напишіть, будь ласка, про Франциску Францівну Цайтлер-Пономаренко». А вже наступної миті прозвучало ще одне жіноче ім'я — Ірини Василівни Дорожкіної, очільниці громадської організації «Спілка жінок Чернігівщини», котра й порекомендувала Олену Печорну як можливу авторку.

Я, щоправда, тоді ще й гадки не мала, що так воно й буде, натомість хаотично намагалася збагнути, чому під час телефонної розмови шкільний дзвоник пролунав аж тричі? Згодом, до речі, з'ясувалося, що то не було навчання з протипожежної безпеки. Мабуть, Усесвіт сигналізував до письменниці, як тільки міг. Не випадково ж головна героїня працювала вчителькою,

правда? Тож передусім я щиро-щиро дякую людям, котрі «відчули» ідею задовго до самої авторки. Спасибі вам, пане Володимире, та вам, Ірино Василівно, — без вас двох ця книга не побачила б світу.

Що ж відбувалося потім, спитаєте? Знайомство. Знайомство авторки з її героїнею. Мабуть, дещо містично звучить, хоча насправді все виглядало вельми гостинно. Річ у тому, що Олену Печорну запросили відвідати село Горбове, що в Куликівському районі, нині це Куликівська територіальна громада. Авторка перебувала на самісінькому початку створення художньої книги, тож не уявляла, як саме відбуватиметься творчий процес, що чекає попереду, однак саме там, у затишній глядацькій залі Горбівської школи, зразу ж відчула: «Так, це моє». Спитаєте, як? А біля цих людей можна було грітися і сміливо вимикати світло. Подібне іноді трапляється: бачиш людину вперше, а відчуваєш, що та сяє. Горбове якраз і зустріло цілою «зграйкою» світлячків, а знайомство з учителькою історії, місцевою краєзнавицею і керівницею історичного гуртка «Пошук» Наталією Володимирівною Хоменко згодом переросло в справжній творчий тандем. Одразу зауважу: саме завдяки її старанням учинок звичайної та водночас надзвичайної жінки став темою дослідження для юних істориків. Відтак Олена Печорна отримала матеріли, про які можуть лише мріяти автори подібних проєктів. Тому так само щиро-щиро я дякую всім і кожному, кого зустріла того незабутнього жовтневого дня. Ви стали затишною і гостинною підказкою, яку авторка відчула серцем.

Олена Печорна та Володимир Демиденко в бібліотеці села Горбового. 2019 рік

Дорогі читачі, можливо, ви вже цікавились, як створюються тексти, і вам доводилося чути безліч різних історій. Тому не знаю, здивую вас чи ні, однак цій ідеї довелося з рік, а то й більше «постояти в черзі», оскільки на світ тоді наполегливо й затято просилася «химерна» історія. Знову ж таки, сьогодні я розумію — не дарма. Якась інша героїня, певно, не дочекалася б,

проте австрійка з українською долею мала просто-таки невичерпне терпіння, безмірне та всесильне. І вона чекала. Світ змінювався на очах: встановлював дистанції, вдягав захисні маски, переходив у віддалений режим роботи, а вона, жінка з минулого, просто була. Немовби заспокоювала: мовляв, ось я і моя історія.

А зараз мені доведеться щиро признатися. Швидше за все, читачі так само терпляче очікували б на появу книги ще кільканадцять місяців, якби не Тетяна Щегринець. Річ у тому, що приблизно пів року текст виглядав як замальовки — перші, дуже обережні й несміливі кроки, бо це було щось зовсім інше, нове для мене. І я справді не знаю, яким незбагненним, просто-таки дивовижним чином керівниця проєктів художньої літератури видавництва (з якою ми, до речі, жодного разу не бачилися) безпомилково «зчитувала» саме ту мить. Її листи-нагадування, листи-натхнення завжди (от просто-таки завжди) приходили вчасно, і завдяки її старанням у перших числах 2021 року письменниця занурилася в цю історію по-справжньому, а занурившись, розчинилася, щоб «випірнути» вже наприкінці березня. Тож я щиро-щиро дякую вам, пані Тетяно, за наш спільний «чарівний» годинник творчості ☺.

Що ж, а тепер про найцікавіше — несподівані й просто-таки фантастичні «вперше».

Любі читачі, сподіваюся, ви вже зрозуміли, що «У затінку земної жінки» — новий досвід. Я вперше створювала художню книгу за мотивами життя реальної жінки. Було цікаво й непередбачувано, запевняю.

Так само вперше Олені Печорній довелося «повертатися в минуле». Одразу зауважу, що на знавця історії не претендую й увагу передусім зосереджувала на жіночій долі. До речі, на певному етапі роботи випадково з'ясувала, що в тексті є деякі історичні невідповідності, і за голову схопилася. Ще той клопіт для автора, повірте, з присмаком легкої паніки. Однак коли довіряєш Усесвіту (іншого вже не лишається), халепа трансформується в незабутню творчу співпрацю. Навчена гірким досвідом, кожний новий розділ письменниці відправляла на вчитку Наталії Володимирівні Хоменко. Як результат у романі з'явилося кілька «особливих» абзаців — спільних. Їх Олена Печорна лишень редагувала. Наталіє Володимирівно, хороша й світла людино, спасибі за рятунок у найскрутнішу мить. Знайте, ви мої крила, моє коріння і моя опора в цьому тексті. Без вас історія залишилася б просто історією, а з вами це книга.

Відчуваю, що маю сказати кілька слів про сьогоднішня. Оскільки авторка в подіях минулого почувалася надто невпевнено, ситуацію врівноважила поява Жанни Коломієць. Проте якраз вона цілком вигаданий персонаж, як і решта представників сучасності. Тому, шановний читачу, усі збіги з реальними людьми прошу вважати випадковими. Окрім одного. І це ще одне моє «вперше». Це листи. Справжній і живий голос іншої жінки — мами трьох дітей, творчої особистості, учительки й письменниці Тетяни Безушко-Граб. Ідея з'явилася несподівано під час цілком реального листування, а вже її втілення неабияк допомогло мені свого часу. Тетяно, дякую тобі за твою

щирість, світло, усмішки й унікальну «письменницьку» підтримку. Ти диво.

До речі, підтримка була мені ой як потрібна. Не буду переповідати, яким насиченим видався саме цей період життя, скажу коротко: усе, що тільки могло, зійшлося докупити й встановило графіки. Звісно, є письменники, котрим за схожого навантаження вдається робити й більше, згодна, але це стовідсотково не Олена Печорна. Тому, оскільки ви все-таки тримаєте цю книгу в руках, відповідально запевняю: мені й справді допомогли.

Усі ті люди, імена яких я вже назвала.

Але були й інші натхненниці — мої поетичні музи, такі різні, унікальні й талановиті. Ваші віршовані рядочки «попросилися» до книги у свій час, і я дякую за неповторні голоси ваших сердець. Сподіваюся, що зможу надіслати кожній примірник з автографом і що вам написане сподобається.

Моє духовне джерело жіночості, Альоно Ковальчук, спасибі. Відчуття світу набули особливої глибини завдяки вам.

Мій позитив і, хоч як це дивно звучить, справжнісінька тренерка зі щастя, Алло Клименко, дякую. Якщо комусь із вас, шановний читачу, хочеться додати в життя барв, усвідомленості, радості та змісту — раджу.

Мій письменницький світлячку, Таїс Золотковська, спасибі. Ваші листи надходили щотижня, пахнули остроромом, морем і натхненням, а ще підтримували, надихали та підказували. Дякую.

Спасибі редакторці роману Ірині Давидко за вміння помічати головне і якимось дивовижним чином

відчувати авторку. Так само щиро дякую всім, хто так чи інакше долучився до таїнства народження «У за-тінку земної жінки». Коли я пишу ці рядочки, то ще уявлення не маю, як виглядатиме книга, але вже її люблю. Спасибі.

І, звісно, спасибі колективу гімназії за підтримку, прийняття та розуміння. Завдяки вам я таки встигла одночасно атестуватися і написати книгу. Сподіваюся, ви так само легко відпустите авторку на всі можливі презентації її творіння. Дякую.

Що ж, кажуть, наприкінці — про найважливіше. Звісно, однак мені хочеться використати інше слово — найрідніших.

Моє кохане сонечко, пам'ятай: твої дотепні жарти про письменництво ☺ почасти є вітамінкою для творчості, принаймні для мене. Спасибі за твої любов, підтримку, за вміння вирішувати безліч щоденних справ, адже завдяки цьому Олена Печорна дозволяє собі таку розкіш, як творчість. Щиро дякую діткам — своїм та гімназійним (знову ж таки «своїм»). Знайте, що ви — мій рушій, моє натхнення і мій безцінний тренажер любові. Обіймаю. Спасибі мамі та батькам за те, що тримаєте небо в нас над головами, підказуєте, допомагаєте, оберігаєте. Спасибі моїй сестричці, кумонькам, подружкам, колегам-бібліотекарям — усім тим жінкам, які наповнюють світлом простір мого серця. Знайте, всі випиті нами чашечки «кави-чаю» — наш таємний еліксир єднання, адже коли жінки об'єднуються, натхненницею стає кожна. Тому дякую вам, мої рідні, обіймаю і люблю.

Хто ще живе в моєму серці, питаєте? Хто дарує цінність, усвідомлення потрібності, значимості? Чиї слова щоразу надихають та дарують відчуття крил за плечима? Їх, цих найрідніших, найпотрібніших людей насправді багато. Когось я добре знаю, з кимось спілкуюся лише віртуально, про чиєсь існування навіть не здогадуюсь, однак кожен з вас — мій безцінний дар Усесвіту, моє натхнення і моя взаємна неозора письменницька любов. Тому кажу вам, мої любі читачі, щире-щире та сердечне ДЯКУЮ. Знайте, спершу ви створюєте мій світ, а вже потім я пишу свій. Обіймаю всіх подумки й серцем.

Олена Печорна

Зміст

Передзим'я	7
Чужинка	20
Втрата	49
Сум'яття	86
Пускаючи коріння	117
Передчуття	160
Подвиг любові	203
Епілог	244
Післямова	261

Літературно-художнє видання

ПЕЧОРНА Олена
У затінку земної жінки
Роман

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *І. М. Давидко*
Художній редактор *В. О. Трубчанінов*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. О. Старова*

Підписано до друку 18.05.2021.
Формат 84х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Literaturna». Ум. друк. арк. 14,28.
Наклад 3500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51
Тел.: + 3 8 057 717 53 57

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
 - на сайті Клубу: bookclub.ua
 - у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
- Надсилається безоплатний каталог**

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57

e-mail: trade@ksd.ua

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

Печорна О.

ПЗ1 У затінку земної жінки : роман / Олена Печорна. —
Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
2021. — 272 с.

ISBN 978-617-12-9056-3 (PDF)

Ще місяць тому Жанна працювала журналісткою в столичному глянцевому журналі. Та через фінансові труднощі вони з чоловіком вимушені були переїхати у село, до батьків Максима. Жанна почувалася там чужинкою, що лишилася сам на сам із власними сумнівами. Раптова пропозиція роботи спрямовує її в невеличке село Горбове. Багато років тому доля привела сюди ще одну жінку. Тоді, у спалахах Першої світової, уроджена австрійка Франциска закохалася в українського полоненого Захара і згодом вирушила разом з ним до далекого, чужого краю. Як виявилось, назустріч пеклу Другої світової та нелюдським випробуванням. А одного дня ця чужинка, «німка», стала спасителькою та берегинєю Горбового...

Чи допоможе Жанні історія незламної і чуйної Франциски вийти на світло із затінку власних сумнівів? Щоб не опустити руки та знайти оте загадкове жіноче щастя, про яке мріє кожна земна жінка...

УДК 821.161.2

Микола — очільник провінційного містечка, місцевий «князьок», улюбленець долі. Та що він робить тут, у хаті старої відьми Шептулихи? Вона — його остання надія на порятунок доньки. Двоє найближчих друзів Миколи вже втратили найдорожчих. Тепер його черга. Але замість старої його зустрічає дивне дівча — химерниця, «що думки читає». Звідки вона взялася?

Доля не знає випадковостей. Колись Микола та його друзі вчинили страшну наругу. Вони забрали те, що їм не належало. І час поновлювати рівновагу. Час віддавати. Тільки щира жертва врятує доньку. Чим заплатить батько за власні гріхи? І ким насправді є та, яку потайки називають химерницею?..

Її краса стала її прокляттям: чоловіки жадали її — і вони отримали бажане, а вона — невиліковну хворобу. Вона знаходить притулок у глухому селі Чорнобильської зони. Позаду залишаються понівечене життя в родині п'яків, чи то дитбудинок, чи то дім розпусти, зґвалтування за зґвалтуванням і син, якого в неї вкрали... Відверта сповідь грішниця, яка понад усе переймалася чужим болем!

Після загибелі батька та зникнення матері маленька Леся Райська опинилася в селі у бабусі, яка була їй не дуже рада. Дівчинка вірила, що колись мама повернеться... Єдиною втіхою самотньої дитини стало малювання — Леся мала неабиякий хист... але ніхто в селі цього не розумів. Уже доросла, Леся залишилася так само нетутешньою для односельців. Вона вміла намалювати сніг, дощ і найзаповітнішу мрію — та не могла стати для них зрозумілою. Одне слово — художниця! Та доля веде дівчину тільки їй одній знаними шляхами, і рано чи пізно до Лесі прийде і радість визнання, і справжнє кохання, і сенс життя...